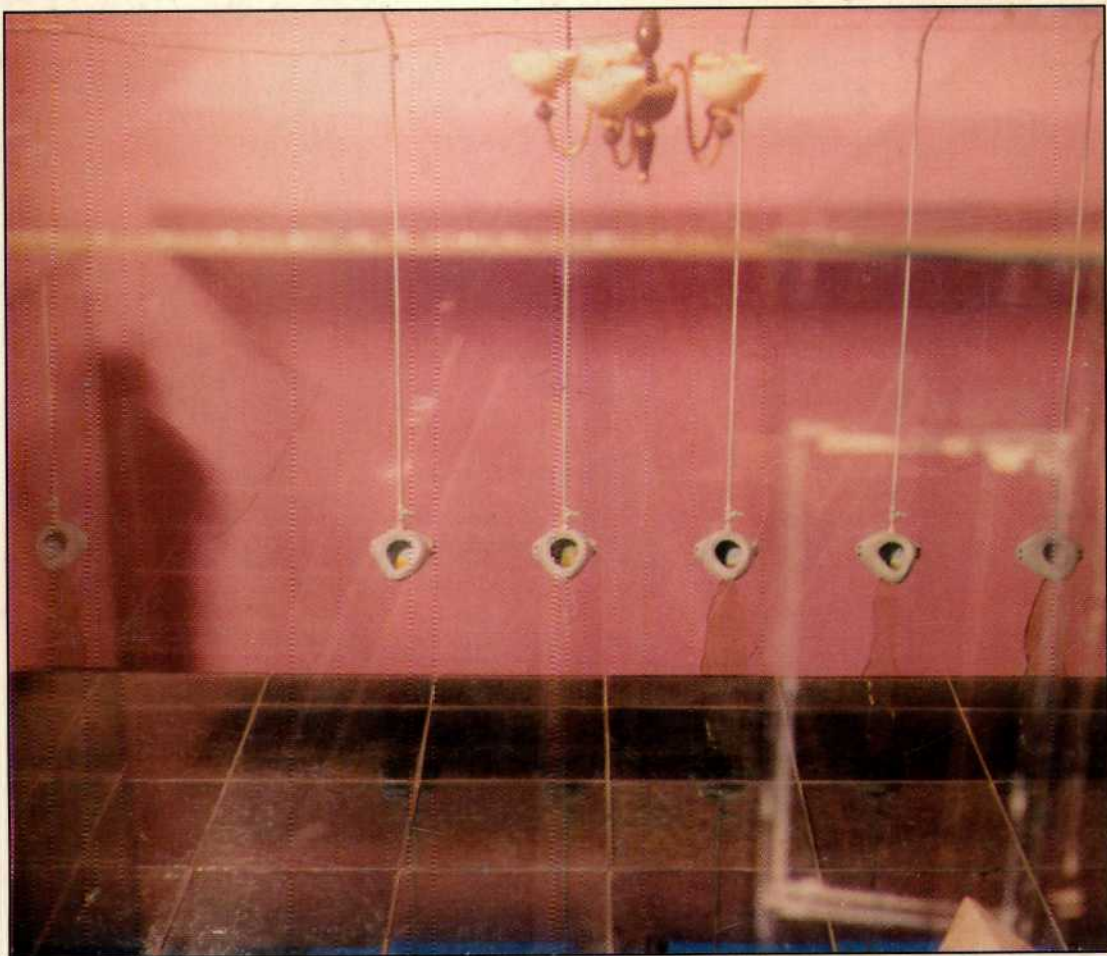

Vikerkaar

5-6/1996

Yueni

Pagemised moodsa maailma eest: **W. Laqueur** sajandilõpust, postmodernismist ja **NEW AGE**'ist ning **René Guénoni** orientaalne esteetika. **Andrei Hvoslov**, **Rein Raud** ja **Aap Neljas** Lääne traditsioonist ja avatud ühiskonnast. **Rein Ruutsoo** **Juhan Luigast** kui kodanikuühiskonna eestkõnelejust. Vaateid **Indrek Hirve** luuleilma. **Toomas Raudami** nalja numbrid ja **Mart Kivastik Raudamist** ja teistest surematutest. **Priimäe**, **Masingu** ja **Elo Vee** raamatute arvustused. **Külaskäik playboy majja.** ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 11. aastakäik.
Mai-juuni, 1996. Nr. 5-6.

SISUKORD

François Villon *Kobtu kiitus* **1**

Toomas Raudam *Kruustangid: nalja numbrid (Katkendeid romaanist)* **3**

Mart Kivastik *Surematud* **48**

Indrek Hīrv *Luulet* **56**

Indrek Rüütle *Luulet* **58**

Heie Treier *Ühiskülastus playboy koju* **61**

Walter Laqueur *Fin-de-siècle: veel üks nägemus* **64**

René Guénon *Ida metafüüsika* **98**
Lindude keel **110** *Islami esoterism* **113**

Haljand Udarn *René Guénon* **119**

Rein Ruutsoo *Hingejõu sotsiaalsed ilmed ja kodanikuühiskonna eneseteadvustus* **128**

Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 20. loeng* **142**

Andreas Walden *Pimeda ruumi*

asjatundja **150**

MEIE INTERVJUU

Indrek Hirve *intervjuu tundmatuks jääda soovivale vanemale daamile* **156**

DIXI

Andrei Hvostov *Pinnapealsuse laituseks* **161**

Rein Raud *Avatud ühiskond ja kultuur* **165**

VAATENURK

Tiit Aleksejev *Veinist ja vintpüssist* **170**

Epp Annus *Kevadised lumehangealused liiled* **172**

Mart Velsker *Vee kolm olekut* **175**

Peep Pedmanson *Reetlik vaatleja* **177**

Mihkel Mutt *Inimesed, olge valvsad – Priimägi!* **182**

Lauris Kaplinski *Teoloogias ja sellest, mis päriselt oli* **186**

Aap Neljas *Ameerikat avastamas* **188**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar"; 1996.

Esikaanel: RAJANGU. House of
Playboy. Foto: Toomas Huik.

Tagakaanel: RAJANGU. House of
Playboy. Foto: Toomas Huik.

FRANÇOIS VILLON

Kohtu kiitus

(Ballaadi vormis palvekiri Parlamendi Kohtule)

Vanaprantsuse keelest tõlkinud Indrek Hirv)

Suu, silmad, kõrvad, ergud – kõik viis meelt –,
niisiis veel nina, ilmast-ilma nohus,
ja teie, jalad, kel teil pole keelt,
nüüd peate ütlema, mis on te kohus.
See umbes nii võiks kõlada: "Oo, kohus,
su hoolitsusele me kõigi kiitus!
Keel üksi nõrk on, sellepärast liitus
ta häälele me kõigi murduv hää!
ja kummardus – sa võta hääks see riitus,
sa ainus õiglane siin ilma pääl!"

End torka vardasse ja mustaks prae,
mu süda, kärista end lõhki, sarja,
nea, säe end põhjatuule ette, kae,
kas läbistab see sind kui juudakarja
Egiptuses kord... ära ennast varja,
vaid alandu ja kiida kõrge kohtu
karlsuurelikku õiglusmeelt, kui ohtu
hää Prantsusmaa säeb kurja sarvehääl.
Õrn kohus, pakkuv rändureile lohtu,
sa ainus õiglane siin ilma pääl!

Siis mõni hammas, kollane ja harv,
võiks välja astuda ning, kui peab viit ta,
võiks kõlada kui orel, kell või sarv,
võiks kõigi kiitjatega hääled liita
ning üha ülikõrget kohut kiita.
Kui keha vajub orikana mutta –
hing juba põrgus –, kops, sa siiski rutta
ja lase kohut kiitma viimne hää.
Sind kohus kiita, alanduda, nutta,
sa ainus õiglane siin ilma pääl!

Suur kohus! Prints! – ma kõige väetim, nõrgem –
kolm päeva veel! Kas miski oleks hõrgem,
kui jätta vaikselt jumalaga hää
ja meeled, liikmed... Kohus kõige kõrgem,
sa ainus õiglane siin ilma pääl!

5. jaanuar 1463

TOOMAS RAUDAM

**Kruustangid:
nalja numbrid
(Katkendid romaanist)**

*Kõik on üks;
üks i,
üksi*

Autor istub laua taga. Ta on murelik. Juba ammu piinab teda unistus, mille kohta ta teab, et see on täitumatu, kuid alati, kui ta tööle asub, hakkab see teda jälle kiusama. Ta tahaks olla vaba, kirjutada sellise raamatu, mis oleks prii igasugusest välisest sunnist. Selles raamatus – autor arvab, et romaanis – oleks sees kõik see, mis teda kirjutamise ajal ümbritseb. Naine hüüab köögist: "Söök on valmis! Söö-ma, söö-ma, kallis!" ja see hüüd asub tema teoses just selles kohas, kus autor seda kuulis, ning just sellisena, nagu ta seda tundis, soojana, sõbralikuna, sest nad saavad omavahel hästi läbi, tema ja tema naine... Või ta kuuleb õuest vaibakloppimist, koera klähvimist, prügikasti kaane kolksatust... oo, kui palju oleks neid asju, mis vastupanuta tema raamatusse mahuksid, kui ta ainult leiaks sobiva – vaba – vormi. Ning hiljem lugeses tunduksid just need spontaanselt tekkinud kohad kõige loomulikumad, nad ei takistaks süžee liikumist, ei muudaks veretuks ja igavaks inimesi, kel igapäev on oma mure ja põhjus raamatus ellu ärkamiseks. Autor kuulatab: isegi vaibakloppimine on lakanud, õues valitseb vaikus ja köögist ei kosta kõssugi. Autor võiks ukse, mis teda ülejäänud korterist lahutab, lahti teha ja hüüda: "Kas söök on juba valmis, miks sa mind ei hüüa?", kuid see poleks see, too lause – tegelikult karje, sest autoril on hirm – on tema enese tekitatud, järelikult eluta ning võib oletada, et ka tuim, kuigi parem ju oleks, kui keegi seda loeks, ainult kes? Autor võiks ka toolilt üles tõusta, rõdu ukse lahti teha ja uurida, mis põhjusel lakkas vaibakloppimine ja miks Alma (ta teab ka punases palitus – Alma on musta karva – perenaise nime, ainult klopitsa nimi on ununenud) enam häält ei tee. Autor

kardab, väiksemad ja suuremad hirmud on teda eluaja piinanud. Kuid siis ta taipab: täna saabus vaikus veidi varem kui tavaliselt. Pilk langeb paberilehele ning autor näeb lauset, mis sinna on tekkinud.

Kruustangides on mingi selline kutse, mida pole teistes tööriistades, näiteks saes ja kirves.

Noh, mis seal ikka, hakkame pihta. Kui see tõesti nii on ja kruustangides mingi saladus peitub, siis võib põhjuseks tuua selle, et kruustangid leiutati lihtsalt varem kui teised tööriistad. Võib-olla ei näinud nad täpselt sellised välja nagu kaasajal, aga mingi aegade taha ulatuv kuju võis neil olemas olla juba vanas Egiptuses. Tuletage meelde püramiidide ehitamist – pildilt, mis teile silme ette kerkib, paistab midagi tuttavat, midagi lõugset, midagi haarset... Kuid veel selgemaks saab asi, kui lähemale astuda ja järele proovida.

Kõigepealt hakkab ta teile natuke vastu, te peate jalgu nõksutama ja raudvarba kogu kehaga vastupäeva tõmbama, enne kui ta avaneb, oma lõugade karedad (sellest vist "kruus") mokad lahti teeb, esialgu vähe, justkui mõista andes, et uudishimulik juurdeastuja oma esialgsest kavatsusest veel loobuda võib. Kruustangides on midagi saksaliku, ranget. Temaga korra alustatud töö tuleb ka lõpuni viia, ükskõik kui halvasti-hästi, aga lõpuni, sest lõpetamata tööd Herr Schraubstock (nagu ka Klopfer) lihtsalt ei salli. Või viia töö sinnamaani, kus mingi tööjärg, näiteks lihvimine, lõpetatud, vähemasti üks detailikülgsile. Pärast tööd peab tööriistad alati korda tegema, seda ei taha mitte ainult kruustangid, vaid ka saag ja kirves, kuid nemad on tummad, kruustangid aga on nagu meistrimehest isa, vaevalt oled paari sammu kaugusele jõudnud, kui keegi su range häälega tagasi kutsub. Sa lähed, keerad lahtiunustatud kruustangid kokku tagasi, teed varval käega kerge surumisnõksaku (just sellest, ainult vastupidises suunas – lahti – algab kas sinul või kellelgi teisel järgmisel korral uus töö) ning pühid lapiga tööriista puhtaks. Seda, tööriistade eest hoolitsemist, pidas isa väga tähtsaks, aga kas me kuulasime? Kruustangide puhul isa vaja pole, kruustangid on ise korralekutsuv isa.

Jaanil polnud ei üht ega teist. Kui ma teda garaažiuksel märkasin, tahtsin ta kohe minema ajada, sest kartsin nakkust saada. Võib-olla oleksingi seda teinud, kuid ukse kinnipanemiseks pidanusin kruus-

Toomas Raudam

tangide juurest hetkeks lahkuma, aga mu töö (pitskruvi lihvimine) polnud veel nii kaugel, et seda reegleid rikkumata teha võinuksin.

Jaani ema oli haige. Alles hiljem sain ma teada, mis oli selle haiguse nimi, siis teadsin vaid seda, et Jaani ema käib regulaarselt haiglas ravil, kuid miski ei aita, haigus on juba liiga kaugemale läinud. Meil kardeti, et haigus on nakkav, ning Jaaniga mängimisele pandi karm keeld peale, ehkki alles siis, kui ravi pihta hakkas ning seda enam teiste inimeste eest salata ei saanud. Meid oli palju, kokku tervelt viis last, kaks poissi ja kolm tüdrukut, peale selle veel isa ja ema, kõik nad ei mahu siia juttu ära, kõikide peale pole ka mõtet kallist aega raisata. Nende peale, kellega midagi ei juhtunud, kes olid kogu aja ühtmoodi ja õnnelikud, ühtmoodi õnnelikud, peaksin ütlema, nagu mu kaks õde, kes nagu tellimise peale abiellusid ühevanuselt, kes mõlemad enam-vähem ühel ajal (kui laulatust ajaarvamise nurgakiviks arvata) nurgavoodisse heitsid ja seal hambaid kokku surudes liigse lärmi ja võltspaatoseta beebi ilmale tõid; ka mehi oli mu õdedel üks... see, mis sellest lausest läbi kostab, võinuks vabalt ka nii olla, sageli (ehkki see on juba teine lugu) ei teinud nad isegi nende vahet, Juku oli võrdne Velloga ja Vello Jukuga, nad kandsid ühekordse sõlmega ühtmoodi lipse ja ütlesid ühtmoodi tere ja head aega.

See selleks, Salliks. Salli on kõige noorema õe nimi, temast veidi hiljem.

Kuid oli ka Taaniel, minu vanem vend, ning temal olid samad probleemid, mis minul, see tähendab ka tema sõltus suuremal määral, kui see loomulik oleks olnud, just tollestsamast tööriistast, mida eelnevalt kirjeldada püüdsin. Kruustangide kutse oli tema puhul isegi vägevam. Olin venda näinud seal pähkleid purustamas, ehkki meil olid kodus vanaaegsed pähklitangid, mille otsad olid kaunistustega ja läikisid nagu hõbe, pruunist puust käepidemed aga loksusid veidi ja olid kauasest kasutamisest meeldivalt libedad. Miks ei kasutanud Taaniel neid? Miks pidi ta iga pähkli ükshaaval tangide vahele panema ja siis ettevaatlikult keerama, sest tangide jõud on ju tohutu, hooletu kruvipööre võib purustada mitte ainult koore, vaid lõmastada ka sisu. Ühe käega Taaniel keeras, teist hoidis tangide all, sinna, kokkusurutud sõrmedega lahtisse pihku pudenes pärast krõksatust puru, helekollased või -pruunid pähklitükid. Pähkliid, mida Taaniel käis korjamas

kivimurru lähedal sarapuusalus, olid üliküpsed, tuum koore küljest lahti: vaid hetke tunnistas Taaniel pihukopsikut, lasi sõrmede vahelt kooretükid maha kukkuda ja viskas puru suhu. Suu tegi haahm (mõnikord lühemalt, lämbuvamalt: khkm), käsi laksatas vastu lõuga ja Taanielil oli hea meel. Ilmselgelt oli see protsess, mida ta nautis; vastasel korral oleks ju võinud toas istuda ja tange tarvitada.

Aga ma olin ka näinud, kuidas Taaniel kruustangide saatel (just saatel: nagu muusika) armastab. Kahjuks pean nüüd katkestama, sest kohe tuleb Esimene Peatükk.

Esimene Peatükk

Jaani märkasin esmakordselt kinos. Üksteise mõistmiseks vajatakse aega, meil – minul – seda tarvis polnud. Jaani loomus oli mulle selge esimesest pilgust, kõik see, mis järgnes – sündmused, seiklused – kinnitas ainult varemõeldut. Ma ei ütle seda meelega kohe välja; mullegi on aeglane aeg meeldivam kui kiire aeg, usun, et see on omane kõikidele inimestele kogu maailmas. Mulle meeldivad suured üldistused: kõik, kogu; surm, elu; taevas, maa. Ma tõesti arvan, olen tegelikult täiesti kindel, et inimesed armastavad elu, kuid ma ei mõista hukka (surma, elektritoolile, giljotiinile, võlla, kaaki, piinapingile) põõsasse pagevat hotentotti, kes sellega oma sõnatut eriarvamust väljendab, sest tean (mõistan, taipan, saan aru), et tal pole kunagi olnud oma isiklikku kruustangikogemust.

Meie linna kinos jooksis parajasti Chaplini "Väikemees". Olin terve hommiku pärastlõunani välja järjekorras seisnud ning kogu perele piletid ostnud. Saba tegi ooteruumis paar keerdu, tuli kivitrepist alla ning keeras siis tagasi linna poole ja lõppes otsa alles tuletõrjemaja valvetorni all (kus tegelikult kuivatati voolikuid, kuid seda oli igav uskuda). See oli rekord, kunagi varem saba nii kaugele ulatanud polnud, kõik ootasid, et keegi juurde tuleks ja saba paari meetri võrragi pikendaks. Et kas saab valge koolimajani välja. Siis hakati tavalisi möödakäijaid meelitama, et nad sappa astuksid. Ma ei tea, kuidas see täpselt käis, sest seisin ise eesotsas, kohe kassaluugi ees ja

ootasin, millal luuk lahti läheb, aga ajaviiteks kujutasin endale ette neid, kes õues seisid, ja neid, kes juurde tulid.

Enamuses on muidugi lapsed, kes nagu minagi ostavad pileteid ka oma vanematele. Mõned neist, kes eelmisel päeval filmi juba näinud on ning nüüd seda uuesti vaadata tahavad, vadistavad vahetpidamata rääkida, käivad pardikõnnakul kiiresti viis-kuus sammu, kaugenevad kõõritavatest kaaslastest, kelle suu vägisi-vägisi naerukile kisub, kuid tagasi tulevad omal kõnnakul, justkui oleks neil äkki ahvimise pärast häbi hakanud; nad loobivad midagi õhku – see oli bambusvarrega jalutuskepp; nad tõstavad parema käe kõrgele pea kohale – see oli must silinder. Täiskasvanud vaatavad mängivaid lapsi tõsisel, veidi kahtleval ilmel – oleme ka meie kunagi sellised olnud? ehk peaksime keelama? Aga keelama keegi ei hakka, see on nagu mööduseks iseenda lapsepõlve eest, kus midagi toimus, aga mis? Pööratakse pea päikese poole, pitsitatakse silmad kinni, nagu oleks päike teab-mis palav, aga ei ole, pole sel kellaajal kunagi olnud, aga ta kohe läheb, kui kõik nii välja näitavad, nagu võiks olla. Tuleb Ants Virve. Tal on lokkis blond neegripea, see ja haigus, mida ta põeb (kaasasündinud klapirike, südamepuudulikkus), muudavad ta naiselikuks. Ta on priske, kuid mitte paks, liha, mis ta põskedelt alla ripub, on kerge ja valge nagu linnul: kaks pardipoega on ta põskedesse pesa teinud. Kas teie olete viimane? küsib Ants viimase järjekorras seisja, töömees Sassi (keda töö juures loomulikult Vaaderpassiks kutsutakse) käest. Jaa, ütleb Sass ning kohe hakkab tal piinlik. Ta arvab, et see tuleb tema asendist sabas, positsioonist, mille sissevõtmisel ta end ehk liiga ülbelt ülal pidas, ega tea, et tegelik põhjus on mujal: Virve, Antsu neitsilikus kehas, jäsemetes, lõtvades liikmetes, millel haigus kunagi õiget mehetööd pole teha lubanud, kuigi Ants (Virve) ise kindlasti tahaks. Hetke seisab Ants paigal, uurib päikest, katsub otsaesist ja küsib siis Sassi käest, kuidas tervis on. Pole viga, vastab Sass ja hakkab veel rohkem häbenema, pöörab pilgu maha ja näeb, kuidas asfalt ta jalge all sulama on hakanud. Mul on süda, ütleb Virve, mitte Ants, sest Antsus on unistused veel säilinud, Virves mitte ning Antsu süda ja Virve süda pole sugugi võrdsed, ehkki nad ühes ja samas kehas asuvad. Klapirike annab viimasel ajal ikka teravamalt tunda, ütleb Virve. Eriti keskpäeval, kui päike päriselt paistma hakkab. Sass muutub kaameks, tõmbab

rinnaesise kokku ja heidab pilgu üles, taevasse. Päike ei tunne ennast solvavast märkusest puudutatuna, paistab edasi, ning muutub minut minutilt ikka pärisemaks, palavamaks. Mul valutavad jalad, tuleb Sassile äkki pähe ning kohe ta tunnebki, kuidas päkad soojaks lähevad ja näriv valu põlvipidi ülespoole roomama hakkab. Põlved kääksuvad, kui astud. Nüüd, kus neil mõlemal haigused olemas, võiksid neist ka sõbrad saada, aga juurde astub Evald. Ta... Kuid õnneks tuleb Teine Peatükk.

Teine Peatükk

"Seitse piletit viiesele, palun," sõnasin käele, saaliplani kohale laskunud kuldsulega hiina täitesulepeale, kui luuk lahti oli klõpsatanud. Kui aga sulg käsku teenistusvalmilt täitma tõttas, ütlesin stopp.

"Oot," ütlesin.

"Mis viga?" ehmus sulg õhku tagasi.

"Ma tahan eraldi."

"Kuhu?"

"Seitse tükki."

"Seda sa juba ütlesid. Kuhu?" raputas sulg saba.

Järjekord mu selja taga muutus rahutuks. Ise esimene ja nüüd peab järjekorda kinni! Lolliks läks või? Pane oma kleidinööbid kinni, Leena, või muidu jäämegi siia seisma! Kuradi poisiklutt selline, tuleb siin teiste kallist aega raiskama! kostsid hüüded.

"Üheteistkümnes rida üksteist ja kaksteist (emale-isale, see oli parim koht kinos, tõusurida, ema vahekäigu ääres, sealt sai kõrvalt vaadata, kui mõni koljat ees istus, isa seespool, tema oli pikk, kuigi tal oli kama, kus istuda, sest pärast ringvaadet vajus tal pea kohe rinnale, õnn veel, et ta ei norsanud, Chaplini kohta see muidugi ei käinud, Chaplini ajal naersid või surnud, surnud elavaks, elavad surnuks), esimene rida üheksa (see oli keskel, otse vastu ekraani, Sallile, kõige nooremale õele, kes ilma prillideta kaugele ei näinud, kuid prille mingil tingimusel pähe ei pannud), viieteistkümnes rida seitse, neljateistkümnes viiesteist (Selmale ja Salmele, viimane ja eelviimane rida keskel ja paremal äärel, muidugi oli nende südamesooviks koos istuda ja

komme lutsida, aga neid tahtsin ma kiusata), seitsmes rida seitse (Taanieli istutasin sinna, kus läbi saali tõmmatud diagonaalid ristusid, kõige keskele, nagunii kolis ta poole seansi peal mõne kenama plika kõrvale), kaheksas (nüüd tuleb Mina!) kaheksa."

Ütle misega üheaegselt hakkas sulg kohti plaanil maha tõmbama ja pileteid välja kirjutama. Kuivõrd kõik kohad olid eraldi, siis kulus selle peale rohkem aega ning ma sain rahulikult kassasse sisse vaadata. Sellised väikesed toad, poolpimedad urkad, seina sisse müüritud kambrid, on mulle alati meele järgi olnud. Seinal rippus hiigelsuur kalender, kuigi suurus võis tulla õhku tõusvast lennukist, mis kalendrilehele üle kuupäevade maalitud oli, aga ka sellest, et tuba ise oli väike, nii väike, et toolileen puutus vastu seina ja Leena mahtus hädavaevu laua taha istuma. Päevadel olid ringid ümber ja ristid peal, lauanurgal seisis kell, kust sai seansi algust vaadata. Üldiselt müüs Leena ka siis veel pileti, kui saali minek juba keelatud oli ning siis ei jäänud ka kontsutõmbajal muud üle, kui hilineja torisedes sisse lasta. Leena oli lapsena kõva kinoskäija olnud (nagu minagi), kuid niipea kui ema suri ja isa teise naise juurde elama läks ning Leenal enam kellegi käest kinoraha küsida polnud, lakkasid ka kinoskäigud, kuigi Leena oli juba suur ja teenis endale ise raha. Veidi aega töötas Leena raudteel, jõi triibulises putkas teed ja kohvi ja lasi õigel ajal punase laternaga triibulised puud alla. Putkaakendel olid väikesed kardinad, alt paelaga šleihvi seotud, ning aknalaual seisis lillevaas kimbu metsalilledega, mida Leena kraavi äärest endale korjas. Leena kohustuste hulka kuulus ka vaguni akendest väljaloobitud prügi korjamine plekkpange. Põhiliselt olid need sigaretikonid, aga mida edasi (nii ajas kui ruumis, need kategooriad pakkusid Leenale huvi veel sellest ajast, kui ta palju raamatuid luges ja kinos käis), seda rohkem hakkas rööbaste vahel olema ka terveid suitse, isegi lahtivõtmata suitsupakke, ja kuigi võib öelda, et elu on juhus ja aeg pettus, on siiski ilmne, et näljase ja ärahirmutatu sõrmede vahel püsib suitsupakk kindlamini kui sellel, kes endale nii materiaalselt kui vaimselt juba üht-teist lubada võib (jutt on viiekümnendate lõpust). Leenal, kes oli harjunud asjade järgi aega arvestama ja elu kohta järeldusi tegema, polnud tuleviku ennustamisega mingeid raskusi. Ta teadis, et uus aeg on lähedal; pärast seda, kui ta ühel hallasel hommikul sinakalt sätendavalt kruusalt paksu

kaustiku leidis, ei saanudki ta enam teisiti mõelda. Kaustik oli täiesti tavaline, ruuduline, selliseid sai osta nii Leena kodulinnast kui Leningradist, aga ka Omskist ja Tomskist (seda, et seal asuvad vangilaagrid, sai Leena kohe teada). Iga rida kaustikus oli tihedalt täis kirjutatud imetillukesi venekeelseid tähti ja sõnu, mille lugemisega Leenal kui raudteekooli kiitusega lõpetanud mingeid raskusi polnud. Nii hoidis tundmatu kirjutaja kokku ruumi, tal võis ka olla mingi selline saladus, mille jälile juhuslik üleõlavaataja niisama kergesti ei tohtinud saada; märkmete – mustandi – kupeeaknast väljaviskamine päästis võib-olla kirjutaja, kuid Leena päästis kirjutise. Kui Leena kodus jääkirmega kaetud kaustiku ahju ees ettevaatlikult üles sulatab ja lahti teeb, kõigepealt esimeselt, siis viimaselt leheküljelt, näeb ta esmalt ainult kuupäevi, kuupäev on kirjutise esimene ja viimane "sõna". Mis aga vahepeale jääb, on inimeste jutustused, valusad üleelamised vanglates ja vangilaagrites. Leena loeb need läbi, ta ei taipa (ei saagi taibata), et nende autoriks on Aleksandr Solženitsõn isiklikult, kes teadupärast meie kandis oma "Gulaagi arhipelaagi" mustandi valmis kirjutas. Leenat valdab mõningane peapööritus ning märtritunne, mis ei lakka enne, kui kolme päeva pärast saabub teine kiri, mille tõstab üles rongi möödumisel tekkinud tuulepahvak. Teine kiri räägib hoopis teisest asjast, sellest pole aja äratundmisel, tuleviku tuvastamisel mingit tolku. Numbreid ja lugusid siin pole, autor püüab saamatult kirjeldada oma tundeid Leena vastu. "Ma eile nägin, kuidas sa võõraid paberitükke üles korjad ja neid loed." Need pole kirjutatud sõnad, neid öeldakse. Ütleja seisab siinsamas lähedal, on välja ilmunud põõsa tagant, kust ta Leenat varitses ning kõvera kase taga parajat momenti passides kirja õhuvoolu sisse poetas. Omamoodi on see kiri aus, ütleb, mis mõtleb, mõtleb, mis ütleb. Autor armastab Leenat, kuid see armastus on ükskord juba olnud. "Need polnud tükid, terve," vaidleb Leena vastu. "Aga sa loed tükke ka," teeb autor tabava märkuse, mis näitab, et ta juba tükk aega Leenat on jälginud. Leena on autoriga paaril korral kohtunud. Nad mõlemad olid siis lapsed, tema sai neliteist ja isa viis ta mere äärde, et tütrele sünnipäevaks tükike merd kinkida. Autor oli neid tagasi tulles juba linna serval oodanud, nina õieli. Kui isa auto kinni pidas, et autor peale võtta, oli too tagaistmel vait nagu sukk, kui aga Leena pärast lõunat ema eest siga söötma läks,

kargas poiss talle lehmalatrist kallale, surus Leena enda vastu ja pomises, niiske kleit nagu tropp suus: "Oo, kui hästi sa lõhnad...nagu meri või ma'itiamis!" Mõistagi ütles Leena kohe stopp. "Oot," ütles ta, "kus sa tükid, mis sa endast õige mõtled." See, sõnade ebakindel valik, näitas, et Leena pabistas. Nüüd mitte –

Pikka kasvu, kõhn, võidunud juuksed tihedalt vastu pead kammitud, seljas punasest roosaks pleekinud triiksärk lipsuga, mille sõlm lakkamatult higistavate sõrmede vahel nii ära nätsutatud, et punane kõrinööp sellest läbi paistab; kõrgete põsesarnadega pikergune nägu pruun, peaaegu must nagu pannil põhja kõrbenud saiakoorik, huultel ülitagasihoidlik, ülisiiras, ülisiütu naeratus, mis sobiks rohkem naisele või inglile ning on asetatud õhukeste heleroosade huulte vahele praktiliselt lõuatu lõua otsa; korpas käed värisevad, selline näeb välja autor tänapäeval.

Kolmas, sinu etteaste!

Kolmas Peatükk

Visand meie paiknemisest kinosaaalis aitaks mind rohkem kui sõnad. Sellelt oleks kohe näha, et Jaan oli meie kõikide pilkude vaateväljas või isegi ristumiskohas. Mina märkasin teda siis, kui kellegi kogu, pikk nagu toigas, kõhn nagu piitsavars, ridade vahelt üles marssis. Kaheksas kaheksa on muidu hea koht, praktika (mis on alati tõe kriteerium, see oli mulle selge enne Marxi ning mul pole põhjust reeta usku, mis alati on olnud minu enda oma) näitab, et siin sulle kunagi keegi koljat ette ei istu ja mõlemal pool kõrval on ka suhteliselt rahulik: ei ähkvaid armastajaid, ei sirge seljaga vanapoisse, kes kinos mantli hoolikalt, rõhutatud aeglusega kokku murravad ja põlvedele asetavad, kui saal pimedusse vajub; nahk silme peal ei liigu, pilk ekraani külge naelutatud, suudavad nad end vaid vaevu lummast vabastada, kui valgusjuga peade kohal kustub ja saal uuesti valgeks läheb. Istusin seal ja naersin, kui Jaan mööda läks ja nuttis. Ma nägin seda, ma nägin pisaraid, hõbevalguses helkivaid veetilku, mis mööda pimeduse sametist vaipa alla veeresid. Noil pisarail polnud tarvis põski; jõgi ilma sängita olid nad. Ka ei paistnud Jaani mustaval

peanupul õlgu ja keha vaja minevat, nagu tõrvatud klaasmuna hõljus see lae all, küll läks tarvis jalgu, hiigelsuuri lootsiksaapaid, mis ridade vahel meist hääletult mööda purjetasid.

Kui meie naersime, siis tema nuttis! Muidugi, tegelikult oli see kurb koht. Mäletan selgesti, kuidas Charlie jõuab koju, väsinud ja kurb, istub samale trepile, kust ta ühel vihmasel hommikupoolikul riidepambu beebiga oli leidnud, ning jääb magama. Unes ilmuvad inglid, kuri politseinik, marakratid, kaubitsejad, hoorad, kõikidel tiivad seljas. See on juba naljakas stseen, eriti kui arvesse võtta seda, et üks libu sarnaneb lõputult minu kahe õega. Meie muidugi naersime vahet pidamata, kogu aeg, me naersime nii-öelda ette ära, hakkasime naerma juba kinno minnes, teineteisele ees ootavatest seiklustest rääkides, neid käte-jalgade abil uuesti esitades. "Väikemees" oli kurb film, kuid me naersime sellest hoolimata, me nagu ei osanud ette kujutada, et tohime ilma naeruta kinosaaalis olla, naerupursked kostsid juba ringvaate ajal, kui "Vokrug Svetas" näidati elevant, Galapagose koletisi ja veevalust kunstinäitust, mida üks prantsuse kunstnik korraldas ning mis oli tõesti totakas (ainult Jaan nuuksus seda nähes). Kõik, absoluutselt kõik ajas naerma, ka matused, oleks neid ringvaates näidatud. Riigimeeste kõned, demonstratsioonid, aatomipommi katsetused, voogavad viljapõllud, kõik ajas itsitama. Igaks juhuks hoidisime naeru tagasi, küllap istus meis kõigis, tollastest lastes ja lapseohtu noorukeis, juba siis ettevaatlik elukogenud vanainimene, kes hoiatavalt näpu püsti tõstis ja kuss või tss tegi.

eeritama
hagatama
haugatama
hirnuma
hõkerdama
initsema
irgitsema
irvima
irvitama
itsitama
jõkerdama

kekutama
kigaldama
kigelema
kihistama
kikerdama
kikitama
kikitsema
kõkutama
kõhistama
lagistama
leegutsema
lekutama
lõkerdama
lööberdama
lähitama
mugistama
muhama
muhelema
muigama
muiskama
naerma
naeratama
turastama
turtsatama
nali, neljas; neli, naljas

Neljas Peatükk

Rohkem sõnu naeru kohta eesti keeles pole, see on enam-vähem kõik, mida Saareste sõnasalved sisaldavad, kuid ikkagi jääb ka nendest väheks, kuid tahta endale täpsemalt ette kujutada, mis siis kinosaalis õieti toimus. Kohe, kohe täpsustan, viies.

Viies Peatükk

Loomulikult hakkasin ma kruvima ja mida ma kruvima hakkasin, oli sama loomulikult Jaani pea, aga enne seda oli kino, mis praegu juba olnud, ma olen Jaani ära tundnud, ehkki pole tema tõnnimist piisavalt põhjendada suutnud, ja pärast seda tuli see, kuidas me Jaani uurima hakkasime.

Me võtsime Jaani alasti, veeretaskime teda mööda heinamaad ning kõik see, mis maas oli, kleepus tema külge kinni:

roheline rohi

päikese käes kõrbenud kollased kõrred;

lillad ja kollased meetupsud, ristikuõied;

võilille limased varred (mis kihased sipelgatest) ja pikad õienarmad;

must märg muld kraavipervel (kust rohi meie hüppest maha kulunud) ning seal, kus kiini jooksvast lehmast järel songitud ringikujuline riba;

mõni liivatera-suurune kivikegi;

pisikesed puuksad, mis saladuslikke teid pidi teispool kraavi seisvast neljast toomingast karjamaale rännanud ning rohu sisse kinni jäänud;

koerailased kondid tapamajast;

linnusulg (vist vares?);

kuivanud lambapabulad ja lehmakoogid, pealt kõvad, alt pikast seismisest hoolimata vedelad;

Ameerika hõbepandlaga kinga musta pakkkontsa jälg (Ameerika on saunanaine, vend saadab talle Ameerikast pakke);

hall puukild, mis saladuslikke teid pidi teispool kraavi seisvast jämedast kannust karjamaale rännanud ning rohu sisse kinni jäänud;

ärarebitud kontsuga kinopilet, koht puudu, aga rida alles, püstjas kriips Leena sulepeast, see pilet kuulub minu lemmikõele, poolpimedale Sallile, tema tuleb alati koju üle heinamaa, alles siin julgeb ta ette panna oma miinus seitse prillid, nii kõvasid prille ei kannu saja-aastasedki, mul hakkab südame alt alati soe, kui mõtlen, et mul selline õde on...

Jaan on nagu vaibarull või kookon, millest iga hetk sündimas liblikas. Me harutame ta lahti, uurime ükshaaval kõiki ta koostisosi, lähedalt ja kaugelt, vastu valget ja sügavas pimeduses, katsume keeleotsaga, proovime hamba all (nagu puhmaskulmude ja musta habemega kelner Chaplini filmis münti proovib), kuid mida me ka ei tee, mida välja ei mõtle, miski ei anna meile vastust küsimusele, miks Jaan nuttis, kui meie naersime. Kuus...

Kuus Peatükk

"See koht, kui ta trepist alla jooksis ja endale lambivarju pähe pani ja politseinik temast mööda jooksis..."

"See ei ole "Väikemehest.""

"Sina ära tule mind parandama, mina räägin sellest, millest ise tahan."

"Lapsed, ärge riielge."

"Meile Selmaga ei meeldinud."

"Miks, huvitav oleks teada?"

"See kolkimine on meie arvates labane."

"Siis ei meeldinud teile see lambiga koht ka?"

"Loomulikult mitte."

"Aga ma ise nägin, kui sa naersid. Ja Selma ka, ise naersite, nii et piss püksis..."

"Taaniel, jäta! Isa, lapsed ropendavad!"

"Karl!"

"Mis nad siis valetavad?!"

"Las luiskavad."

"Näгите, isa ka arvab, et teie valetate!"

"Salme, kuhu sa lähed, söök pooleli?"

"Väljakäiku loomulikult."

"Salmel on kõik loomulikult."

"Loomulikult."

"Ja sinul ka, Selma. Miks te Salli prillid ära võtsite?"

"See polnud mina. Ta ise andis."

"Ta ise ei pane neid ju kunagi ette."

"Te siis ei istunudki kinos koos, Salme ja Selma?"
"Istusin, kus istusin – viisteist seitse loomulikult."
"Nelisteist viisteist. Küsi Karli käest, miks ta kokku ei ostnud."
"Ei olnud, saal oli täis."
"Isa, mis sa selle peale kostad? Palju sa neid pileteid kokku ostsid?"
"Mina nägin, Karl istus ise kahe peal korraga!"
"Kššt."
"Ulata mulle üks rull, ema, sa oled täna head kapsarullid teinud."
"Salli, miks sina midagi ei ütle?"
"Salli hakkas tummaks."
"Kuidas sa nii võid, Taaniel, ta on ju sinu õde."
"Taaniel vihkab naisi, ma tean."
"Kust sa seda võtad?"
"Ma ükskord ise nägin, kuidas ta Salme-Riinet kruustangide va-
hel..."
"Kššt."
"Ulata mulle üks rull, lollakas."
"Isa, lapsed ropendavad."
"Taaniel! Karl!"
"Mis sa nende prillide proovimisest said, Salme?"
"Tahtsin teada, mis tunne on."
"Noh, ja kuidas oli esimeses reas istuda, prillid peas?"
"Õökima ajas, kõik oli nii lähedal."
"Meie Selmaga mõtlesime, et õpetame Salli nii prille kandma, kui
ise ette näitame. Meie ei taha..."
"... nagu seal filmis..."
"... ulatab lille..."
"... aga mitte selle..."
"... hoopis teise..."
"... auto sõidab ette..."
"... selles on miljonär..."
"... miljonär lööb ukse kinni..."
"... lilleneiu kuuleb häält..."
"... ütleb miljonärile aitäh, kuigi see pole neiu heaks midagi tei-
nud..."
"... meie ei taha, et meie õde ka pimedaks jääb..."

Nad räägivad "Suurlinna tuledest", see on ilus lugu hulguse ja pimedade lilleneiu armastusest. Chaplin on meie kõikide lemmik, kuid igapäevase isemoodi. Salme ja Selma, nemad on peened preilid, neile meeldivad ainult kurvad kohad nagu emalegi. Salli on vait, ei ütle sõnagi, nokitseb kapsarullide seest nagu oma nägemist proovile panes ükshaaval välja kõik riisiterad, mida ta jälestab. Isale jälle ei paku tunded mingit huvi, teda huvitab asja tehniline külg. Ka tsirkuses, kus me paaril korral käinud oleme, puurib ta pilk õhus ringiratast lendavate hiigelterasnoolte kinnituskohi, lae alla peidetud nähtamatuid vintse, mille asukoht, ülesanne ja täpsem kujugi loogiliselt välja tuletatavad, kui ainult taipu jätkub. See, mis teiste vaatajate närve pingul hoiab, tsirkuseartisti saatust, kujuteldavat lõmastatud keha areenil, jätab isa külmaks. Ta mitte ainult ei tea, et kõik, sealhulgas inimkeha, on kuskile kinnitatud, millegi külge kinni kruvitud, naelutatud või needitud, vaid võib ka kirjeldada, kuhu ja kuidas. Ka Chaplin pakub talle huvi kui laitmatult funktsioneeriv masinaosa, kolb, telg või kruvi, seepärast väidab ta ennast seal, kus tagahoov paradisiiks muutus ja kõikidele tiivad külge kasvasid, peenikest trossi näinud olevat, mille otsas tiivuline Charlie õhku tõmmatakse ning hoovivärvast välja hõljub. See teeb meid, lapsi, aga natuke vist ka ema, pahaseks, sest nii purustab isa meie unelmad, toob meid pilvede pealt maa peale tagasi, ise tähendusrikkalt muiates. Isa ütleb, et tema pole oma elus midagi välja mõelnud, aga mis see siis oli, kui ta ükskord rääkis, kuidas ta lennukit juhtis? Kelkimine, mis muu, kuigi ta meile kõik lennukimootori osad peast üles ütleb ja seletab, kuidas lendamine käib. See on juba sellisest kaliibrist luiskelugu, et seda isegi siis tõsiselt ei saaks uskuda, kui meil teistsugune isa oleks – prillideta. Isal on tugevad prillid nagu Sallilgi. Salli on veel noor, saab veebruaris üheksa, kuid me ei usu, et ta elu lõpus nägijaks saab. Eriti Selma ja Salme, üksteist ja kolmteist, kes Salli eest hoolitsedes kardavad rohkem enda pärast. Emaltki on üht-teist pärida, üle võtta või laenata, ilma et oleks vaja tagasi anda. Selmet on Selmat-Salmet seda teinud: kui ema on lugemise- ja kunstihuviline, siis nemad on seda ülivõrdes, loomulik kaastunne on neis muutunud vanaproualikult või vanatüdurukulikult peenutsevaks tundlemiseks, läilaks sentimentaalsuseks. Ei usu, et nad kunagi üldse mehele saavad. Viimasel ajal on mõlemad

keeli tudeerima asunud. Esimene kord sain sellest aru, kui ma vähipüügiks nõgeste seest konni püüdsin. Tõmbasin parajasti ühel nahka üle kõrvade (kes muu kui mitte mina seda tegema pidi: Taanielil läks süda kohe pahaks), kui nad ligi tulid ja Selma ütles: "Du bist ein Mörder, Karl." Ning Salme lisas: "Abernatürlich." Salme ütleb seda, nagu oleks see üks sõna, üks mõiste, mis käib ainult minu, ei kellegi teise kohta maailmas. Kuigi ma ise seda veel ei tea, olen ma – abernatürlich – mõrtsukas, Mörder. Kust nemad seda teadsid, jääb üle küsida. Aga nad harjutavad, harjutasid minu peal keelt, keeli ning nii mõnigi sõna jäi minu külge kinni, tegi minust selle, kes ma praegu õnneks või õnnetuseks olen. Neist mõlemast said tõlgid, kosmopoliitsed interpreedid, kel pole õiget kodumaad, kel igal pool on parem kui kodus. Natuke oli selline ka ema, kuid tema jaoks jäid keeled tänu sõjale (aitäh sulle, sõda, sina säästsid mulle ema!) ja arvukale perele unistuseks. Kuid kõik, mis meie seitsme puhul aimata, on Jaani pere peal paremini näha. Peitepilt ja sügavsöövitus. Seitse.

Seitsmes Peatükk

Rahvas teab rääkida, et Jaani isa on kiviraidur. Kivimurd asub linna lähedal, sinna viiv tee on lai ja loogeline. Just seal, viimase looke kohal seisab punase katusega maja, hoovis on vändaga kaev, puuriit, kuur ja väike värav. Kiviraiumine on siia ära kosta: rütmilised haamrilöögid vastu meisli tõmbiks taotud otsa. Jaani isa on karjala soomlane, kuid mitte kunagi pole ta väitnud, et on tegelikult soomlane – isegi purjus peaga mitte. Ta on erakordselt vaikne, turjakas ja ilus. Kuigi ta eesti keelt ei oska, jääb temast selline mulje, nagu ei tahaks ta üheski keeles rääkida. Tema eest räägivad teised, mõtlevad tema kohta välja lugusid. Ka see on väljamõeldis, et ta Jaani isa on, meil on selle kohta kindlaim asitõend, Jaan ise. Sest natuke peab poeg isaga ikka sarnanema, mõnel on selleks nina, teisel silmad, kolmandal jalakannad ning enamusel ka nimi. Jaanil nime pole, pole ka omadusi, mis teda kas kiviraiduriga seaksid või kellegi teisega sugulust aimata laseksid. Kõik, mis Jaanil on, on kindlalt tema enda oma. Kuid Jaan on veel kasvueas, omadusi ja näojooni tekib juurde ning iga üksik neist,

äkkviha, kõnnak, viha- ja rõõmupisarad, on nagu peidukoht, salaurgas või -laegas, kus võib peidus olla kõige armsam inimene ema järel – isa. (Olnuks meil koolis selline aine nagu eluõpetus, mõtlen ma vahel, näiteks ühiskonnaõpetuse või seksuaalkasvatuse asemel, mis vähemasti sama kasutud, siis kuuluks Jaan näitlike õppevahendite hulka, oleks ehk maakaart – Sa-jaanid, miks ka mitte? – või igavesti irvitav skelett, kust võiks kerge vaevaga üles leida nii Vihade Vihma-metsad kui Lepituse Randmesirutaja.)

Suvel tekkis Jaani kaelale heleroosa lööve ning me hakkasime linna pealt otsima inimest, kel oleks küljes samasugune või vähemalt sarnane märk. Täpselt samasugust otsida polnud loomulikult mõtet: üks küll oli, kuid selle omanik oli naine, kelle ema oli enne sünnitamist näinud tulekahju. Kõige tähtsam kriteerium oli ikkagi aeg, inimese iga. Jaani isa vanus pidi olema kusagil kolmekümne-kolmekümne viie ringis, kui me ei tahtnud oma tegevusvälja kriminaalse ja üleloomulikuga laiendada. Kohe selgus, et selleealisi oli meie linnas suhteliselt vähe, ja neid, keda meil tarvis – armiga – kõigest kaks. Ühel neist puudus nina, teine oli näost lubivalge, kuid teadupärast ilmusid sinna, põskedele ja kaelale, vihastades roosad plekid. "Nina" ja "nahk" asendasid "löövet" suurepäraselt, olid samasugused märgid või sõrmejäljed kui Jaani kaelal olev, vaat et kõnekamgi. Kuid just sellega, rääkimise ükspuha millise esinemisvormiga, olgu või vaikusega, tahtsime meie, saladusekütid, tõsiselt arvestada. Kuid nii ühe kui teise puhul oli tarvis lisamaterjale – paljalt näost või (puudevast) ninast ei piisanud. Me pidime mõlemaid nägema loomulikus keskkonnas, kodus, kuulma, kuidas kõlavad sõnad toas, tugitoolis või diivanil istudes, lauanõusid kapist välja võttes, pudelilt korki tõmmates (huhbaseid tegevusi leidub teisigi, meil tuli pea kõigi nendega kohe ka kokku puutuda). Alles siis, kõike näinud, kõike kuulnud, kõigest osa saanud, võisime hakata tegema järeldusi, või kui vaja, siis neist ka loobuda – Tõe nimel olime kõigeiks valmis.

Kaheksa.

Kaheksas Peatükk

Üheteistkümnendal aprillil toimusid kohalike nõukogude valimised. Arvan ka aasta lisamise siinkohal vajaliku olevat; kui mitte millegi muu, siis selle pärast, et just sel aastal külastas meid Charlie, viibis meie keskel viis päeva (hilisemad kordusseansid ei tule arvesse), andis meile naerutunde, mida me elu lõpuni ei saa unustada. Mulle meenub, et ühel neist päevadest tegi oma elule lõpu blondi neegripeaga Ants Virve (ta leiti oma maja põõningult sarika küljest, tõmbetuul, mille eest Ants ema kootud paksude vestide ja sallide alla peitu oli pugunud, pani Antsu aeglaselt kord ühes, siis teises suunas pöörlema, säästes Virve pärani avatud silmi, mille laud enam kokku ei käinud). Või on põhjus aasta täpsustamiseks hoopis ühes hiljem aset leidnud seigas, kui meie linna saabus President ja pidas kõne, mis läks meile südamesse, valas meie hingedesse sooja valgust, pani meid valulikult neelutama ning tekitas silmadesse pisaraid, kuid ei seisatanud elu? Mis sai meie armas President sinna parata, et sel ajal, kui tema oma visiidiga meie linna austas, ei tulnud meie linna sünnitusmajas ja ma usun, et ka kogu Eestis (esimese kohta on mul usaldusväärsed andmed, sest sünnitusmajas töötab üks mu lähedane sugulane, ei, muud ma tema kohta ei ütle, kui et ta kannab tugevaid miinusprille; teine oletus põhineb autori intuitsioonil ja inspiratsioonil) ilmale ühtki beebit, väikest last, kes oleks kas kohe surnud või valjuhäälselt pröökama pistnud.

1962.

1992.

Need siin on aastaarvud. Tundub, nagu oleks tegu juubeliga; keegi peaks nagu püsti kargama (oletatavasti kõik need, kes püsti kargavad, istuvad, ja vastupidi) ja hurraa hüüdma. Paraku pole see võimalik. Pole veel võimalik. Osa aega on veel olemata, enne (kolme)kümmet tuleb üheksa.

Ühe nimi oli Oto, teise nimi Oskar. Otol polnud nina, Oskari nägu oli nagu kriiditolmune tahvlilapp. Oto elas katusekambris, Oskar keldris, kuid see, et ühel olid nina asemel mustad augud ning teisel jumetu kollakasvalge näonahk, ei johtunud vähimalgi määral nende eluasemeist, mida meil tänu valimistele õnnestus külastada. Olime siis üheksandas klassis ja meie klassijuhataja ütles, et sel aastal on meie klassile langenud osaks au kutsed inimestele koju kätte viia, inimes-tega võimaluse korral vestelda, küsida, kas nad on valimissüsteemiga rahul või jätab miski soovida, mida nad parandada tahaksid, sellisel juhul oleks hea, kui tehtaks ettepanekuid. Võis ka üldisemalt küsida, elu kohta näiteks. Mõlemad, nii inimese elu kui ühiskondlik korraldus sõltuvad ju üksteisest, üht praavitades praavitad ka teist, kui aga kummastki midagi ei tea, pole ka võimalik abi anda. Saime sellest suurepäraselt aru, kuid rohkem rõõmustas meid teadmine, et ainult nii avaneb meil võimalus heita pilk pimedasse koopasse, kus elas võib-olla Jaani isa.

Linn jagati tänavate kaupa õpilaste vahel ära. Meie valisime Pika ja Laia tänavat. Mõneti oli see küll tüütu, sest peale Oto ja Oskari elas seal ju veel teisi inimesi, kellele me nende õigusi ja kohustusi olime volitatud meelde tuletama. Tänavaid omavahel ära jaotada me ei tahtnud, nii oleks üks avastamisrõõmust ilma jäänud ning peale kõige muu oleks meil ausalt öeldes üksinda veidi kõhe olnud. Järelikult pidime kas kahekordselt vaeva nägema või siis meile pandud kohustust kergemalt võtma, mida me lõppkokkuvõttes ka tegime, pistes kutsesedelid kas postkastidesse või ukse alt sisse. Siinkohal oleks ehk õige seletust anda, kes olid need "meie", kui palju neid oli ning mis olid nende – meie? – nimed. Mul on tunne, et seda tehes käituks ma reetlikumalt, kui siis, kui jätsime inimeste käest küsimata, mida nad elust ja riigikorrast arvavad või kui mõni kergeusklik kodanik (ärge arvake, leidus neidki!) sellesama küsimise tagajärjel julgeolekuorga-nite tugevdatud tähelepanu alla oleks sattunud. Mina-s puudub üldis-tus, meie-s on see olemas. Ka see on üks põhjus, miks mitmuslik esinemine mulle meelepärasem on. Jah, ma ei salga, et võisin olla ka üks, ehkki ma kohe oskuslikult demonstreerin, et see nii ei olnud.

Koputasime uksele, kaugelt kostsid lohisevad jalaasted, kuid mitte ainsatki köhatust, pahurat pominat, ninaga ülespidi tõmbamist või vähemalt rasket hingamist, mis sellega loogiliselt kaasnema pidanuksid. Isegi link ja lukk jäid hääletuks ning hinged hoidsid kiivalt hinge kinni, kui uks lahti vajus – keeletu, ainult haagi abil kinni. Või muutis pelg – meie pelg – pööningualuse mõneks hetkeks õhutühjaks akvaariumiks?

Oto seisis meie ees, nina asemel kaks mustavat auku. Üritasime tagajärjetult vaadata mujale, kuid kuhu me oma pilgu ka ei suunanud, ikka jõudis see samasse kohta tagasi.

"Varsti on valimised, tulime teile kutset ära tooma."

Ulatasime talle pikerguse paberitüki, mille üks pool oli punane, viljapõllu ja päikesega, teisele poole oli midagi trükitud, kuid mitte mustade tähtedega, vaid sinistega ja paar punktiirjoont olid hoopis kollased ja paber ise oli erakordselt puhas ja libe ja ühele joonele oli kirjutatud Oto nimi. See kõik näitas, et tegemist on millegi pidulikuga, suure sünnipäevaga. Oto võttis paberi vastu, kuid isegi ei vaadanud seda.

"Olete te kõigega rahul?"

"Mida sa silmas pead?"

Oto võpatas. Ütlen seda tagantjärele, ja küllap see nii ka oli, kuid siis paiknesid meie vaateväljas ainult tühjad ninatorud, kuhu hetk tagasi olid kadunud köhatused, pomin, hingamine, ohked.

"Noh, eluga. Mõned inimesed on meile üht-teist kurtnud. Üks arvas, et valimiskabiinis võiks rohkem pliiatseid olla. Ja pliiatsid peavad alati teravad olema."

"Tule sisse."

Nüüd oli meie kord võpatada, rõõmust, muidugi mõista. Ta ei saanud teisiti, kui pidi meid sisse kutsuma, arvatavasti ta mõistis, et me pole üksi, et meiega koos nõuab sissepääsu vähemalt miljon teadahahtjat kodanikku (kellest viimane kindlasti ukse enda järele lahti unustab).

Oto kodus polnud hoopiski mitte see, kes Oto tänaval. Mida sügavamale sisse me läksime, mida kauem seal viibisime, seda selgemaks see meile sai. Õnnestunuks meil ilma eelneva sissejuhatuseta, Oto uksele ilmumisetä, susside lohistamiseta, kohmakate küsimuste-

ta, tuppa pääseda, teda läbi seina tuppa sisse astudes ootamatult tabada, siis poleks me teda arvatavasti üldse ära tundnud. Asjad algavad aeglaselt, kuid lõpevad kiiresti; ukсед ja aknad, riivid ja tabad, lukud ja nõöbid pole mõeldud pelgalt füüsiliste vajaduste rahuldamiseks, murdvarga eemalehoimiseks või ihusoojuse säilitamiseks, hoopis teine eesmärk on neil – pidurdada perutatavat aega, hoida ära järske, inimesi traumeerivaid üleminekuid ühest seisundist teise.

"Võta istet."

Istusime aitäh öeldes kulunud diivanile, vajudes sahinal sooja lohku, kust peremes meie koputuse peale hetk tagasi üles oli tõusnud.

Esimene, kelle poole me pöördusime, oligi tema, Diivan.

MEIE: "Kuuled sa meid?"

TEMA: "Olen üksainus suur ja uudishimulik kõrv."

MEIE: "Meil on üks sõber. Tema nimi on Jaan."

TEMA: "Minu nimi on Diima, see tuleb sellest, et olen diivan."

MEIE: "Meil on tunne, et Jaanigagi on nõnda."

TEMA: "Jaan on siis midagi kellataolist? Midagi sellist, mis kogu aja nõkutab ja kõigega nõus on?"

MEIE: "Enam-vähem."

TEMA: "Ma nõuan täpsust. Punktuaalsus on kõikide Diimade ühine iseloomuomadus."

MEIE: "Jah, nii see on."

TEMA: "Mis mureks?"

MEIE: "Me tahaksime teada, kas Oto võiks Jaani isa olla?"

TEMA: "Kõik sõltub ajast."

MEIE: "Ajast?"

TEMA: "Jah, ajast. Millest siis veel? Mis muu viib inimesi kokku? Mis lahutab?"

MEIE: "Seda küll, aga..."

TEMA: "Mis aga? Aga, muuseas, on ka aeg. Vahel on nii, et kui Oto parema käe lõua juurde tõstab, aga seda teeb ta mainimisväärselt tihti, on kümme aastat pauhti möödas, ükskord, see oli alles eile, sai sada sõidu sisse, ehkki see võttis vaesekesel käed värisema, kõik luud-kondid ragisesid ja varbaküüned läksid siniseks ja peeprao vahelt tuli paha haisu."

MEIE: "Jaaniga küll nii pole."

TEMA: "Kõikide poegade sarnasus isadega põhineb sarnasuse puudumisel. Vahel võib Oto mõnel koosviibimisel, matustel või pulmas, need aga (te ju näete, kui tihti aga-aeg esineb?!) on ainukesed koosviibimise vormid, mida ta tunnistab, vahel võib ta seal kellelegi suhkrutoosi sisu näkku visata. See tuleb ajast, kus ta siis viibib. Selles ajas sellist käitumist pahaks ei pandud, selles ajas oli see üpris loomulik. Suhkrutoosi ei jäänud järele AINSATKI tera sisu."

MEIE: "Siis pidi suhkrutoos väga puhas olema ja suhkur väga kuiv?"

TEMA: "Jah, kurb küll, kuid nii see oli."

MEIE: "Mõnes sellises ajas võib Jaan olla poeg, Oto aga isa?"

TEMA: "See on õige. Kuid asja täpsemaks selgitamiseks öelge mõni omadus. Ajal on terve rida omadusi. Kui aja ja inimese omadused kokku klappivad, võib see lähedasele sugulusele või vähemalt suhtele osutada."

MEIE: "Jaan nutab, kui teised naeravad..."

Vaevalt olime seda mainida saanud, kui Diima vakatas, temast ei väljunud enam ainsatki sõna, pooltki silpi. Enne lahkumist riivasime pilguga igaks juhuks veel paari eset, mis meie tuppa sisenedes jutuhi mulisemad tundusid olevat – ükssilm raadiot, lombakat lauda, poolpimedat pirni, kõssis tooliselga, mille kolmest pulgast kaks puudu, enneaegselt põrandakaltsuks väänatud ruudulist pluusi (millega kõigi eelduste kohaselt ka nõusid pesti), kolme paksu tolmurulli, mis nägid välja nagu lambiharjad, võimalik, et noid eneste sees peites, üht ämblikuvõrku, mis otse meie peade kohal laest alla rippus ning kuhu mingi ime läbi oli sattunud imeväike pooleks murdunud valge nõõp. Viimasena sattus meie pilk hallitusniitidega kotletile riidekapi otsas, kuid nutujuttu võõristas temagi.

Kümnnes Peatükk

"Kas Oto rääkis teile oma nina-lugu? Seda, kuidas Olga tal Siberis olles nina peast hammustas? Ta ise soovis seda, sest Oto armastab nagu loom, oma inimnäo jättis ta vankade juurde Siberisse. Kuid

vaevalt ta sellest kõssata julgeb, korrapealt vähendaks see ta dissidendi aupaistet, mis tal meie linnas on. Rahvas arvab, et pakane võttis Otol metsas puid tehes nina ära, aga võta näpust..."

Asjad algavad kiiresti, kuid lõpp jääb nii mõnigi kord venima või õhku rippuma; ukсед ja aknad, riivid ja tabad, lukud ja nõöbid pole mõeldud pelgalt füüsiliste vajaduste rahuldamiseks, murdvarga eemalhoimiseks või ihusoojuse säilitamiseks, hoopis teine eesmärk on neil – pidurdada perutatavat aega, hoida ära järske, inimesi traumeerivaid üleminekuid ühest seisundist teise.

Me oleme Oskari juures sees, meie selja taha jäävad kaks ust, üks esiku, teine korteri oma, viieastmeline trepp, mis viib meid maapinnast allapoole, söeämber ning sellest väljavaatav kühvlisang, peale selle mõtted, mida me siia tulles mõelnud olime ning mis kõik tiirlesid selle ümber, mis me Oto pool kuulnud ja näinud olime.

"Varsti on valimised, tulime teile kutset ära tooma."

Sõnad on samad, mõte mitte päriselt. Me uurime hetk tagasi lävepakul seisnud, nüüd laua taga toolil istet võtnud mehe kähkjat nägu, kuhu pikkamööda ilmuvad ärrituslaigud nagu mandrid maa-kaardile.

"Varsti on valimised, mõned inimesed..."

Mõte on sama, sõnad mitte päriselt.

"Kas Oto..."

Ja nüüd küsib ta meilt Oto kohta, küsib, nagu ta teaks, et me seal olnud oleme. Teabki, sest oleme talle sellest rääkinud. See oli esimene asi, mida me tupa astudes ütlesime.

Ei, istuda me ei soovi, ütleme viisakalt ja seame ennast laua taha kõrge seljaga toolile. Üks meie neljast põsepoolest tunneb äkitselt niiskust. Natukese aja pärast tuleb sirmi tagant välja naine. Ta pole veel täiesti riides, tal on mustad rongajuuksed, teravad valged puseriti hambad ning kollane valgus kleepub tema täidlastele käsivartele ja punase kitli alt paistvatele rindadele nagu õli lombile. Ta pole siia sisse registreeritud (või muidu annaksime temalegi kutse), kuid mõjub loomuliku, eluaegsena. Sirmiga teemegi kohe juttu.

MEIE: "Näed sa meid?"

TEMA: "Sirm on minu hädanimi, tegelikult olen üksainus suur soepruun silm. Ma olen väga häbelik, mõnikord ei tahaks ma näha, kuid ometi vaatan."

MEIE: "Meil on üks sõber. Tema nimi on Jaan."

TEMA: "Rääkige mulle temast, siis hakkab teda nägema."

MEIE: "Ta kasvab nii kiiresti, ta on täis niisuguseid vastuoksusi, selliseid sõlmpuntraid, et see teeb meid, tema sõpru, murelikuks, mõnikord on selline tunne, nagu oleksime meie tema või tema meie."

TEMA: "Jaan on siis midagi puutaolist? Midagi sellist, mis noorusel endasse raevukalt maast mahlu imab, nagu ei kavatsekski ta enne esimesi taevaaluseid pilvi pidama jääda?"

MEIE: "Enam-vähem."

TEMA: "Ma nõuan täpsust, ilma täpsuseta ei suuda ükski Irma (see on kõikide sirmide pärisnimi) ilma näha."

MEIE: "Jah, nii see on."

TEMA: "Mis teid sõbra pärast muretsema paneb?"

MEIE: "Me tahaksime teada, kas Oskar võiks Jaani isa olla?"

TEMA: "Kõik sõltub ajast."

MEIE: "Ajast?"

TEMA: "Jah, ajast. Millest siis veel? Mis muu viib inimesi kokku? Mis lahutab?"

MEIE: "Seda küll, aga..."

TEMA: "Mis aga? Aga, muuseas, on ka aeg. Kui Oskar vasaku käe lõua juurde tõstab, muutub aeg raskeks nagu kivipank."

MEIE: "Jaaniga küll nii pole."

TEMA: "Kõikide poegade sarnasus isadega põhineb sarnasuse puudumisel. Vahel sooviks Oskar mõnel koosviibimisel, matustel või pulmas, need aga (te ju näete, kui tihti aga-aeg esineb?!) on ainukesed koosviibimise vormid, mida ta tunnistab, kõrvalistujale suhkrutoosi ulatada (eriti, kui selleks mõni kena näitsik), aga ei suuda. See tuleb ajast, kus ta siis viibib, ja selles ajas on kõik suhkrutoosid rasked nagu kaljurahnud. Selles ajas ei suudaks ükski pulmaline või matuseline suhkrutoosi lauvalt millimeetri võrragi tõsta. Või kui suudaks, siis ei veereks AINUSKI sisutera toosist välja!"

MEIE: "Suhkur suhkrutoosis on siis täitsa klompis?"

TEMA: "Jah, kurb küll, kuid nii see on."

MEIE: "Mõnes sellises ajas võib Jaan olla poeg, Harald aga isa?"

TEMA: "See on õige. Kuid asja täpsemaks selgitamiseks öelge mõni omadus. Ajal on terve rida omadusi. Kui aja ja inimese omadused kokku klappivad, võib see lähedasele sugulusele või vähemalt suhtele osutada."

MEIE: "Jaan nutab, kui teised naeravad..."

Vaevalt olime seda mainida saanud, kui Irma vakatas. Enne lahkumist riivasime pilguga igaks juhuks veel mõnd eset, mis meie tупpa sisenedes jutuhimulisemad olid tundunud – narmendavate selgadega raamatuid telliskividele asetatud riulis, voodi alt väljavaatavat sussi, põrandal ringitiirutavaid lõngaotsi, sinikollase triibuga lõhkist laste kummipalli, mis vestluse ajal riuli tagant välja loperdas, seina katvat hoogsate oksasõõridega pruuni vineerpaneeli, mis tuba niiskuse eest kaitses, pragu laes, juhtme otsas rippuvat ilma kuplita lampi. Ei ühtki sõna enam, aitab! Sellepärast tulime Oskari juurest tulema, ehkki tупpa jäi veel üht-teist.

(...)

Kolmeteistkümnes Peatükk

Minu unedel on alati algus. Ma panen ennast riidesse ja lähen välja. Alles siis hakkab õige unenägu pihta, ehkki ma täpselt ei mäleta, kas kasutan väljaminekuks ust või usku. Kõige tähtsam on riidessepanek. Kuigi ma ei alusta algusest, alasti ihust sooja teki all, kust ma välja tulen, et und näha, end selle jaoks valmis sättida, ihu riiete ja ilustistega katta – kingapaela lopsakad sõlmelehvid, palmide ja ahvi-dega lips, kuldsed mansetinööbid (isa omad muidugi) – võtab ka kusagilt keskelt, poole pealt alustatud tegevuse lõpuleviimine üksjagu aega, mis aga omakorda tingib asjaolu, et ma ei jõua oma unedega kunagi päris lõppu välja ning et nii mõnigi neist jätkub päisesse päeva.

See uni oli erandlik. Ärkasin sellesse sealt, kus alati – kraenööbi kinnipanemiselt. Ukse – usu? – taga ootas nägu, une tõeline pale, millega kohtumiseks ma ennast valmis panin. Ka vildid ja talvekasuka

võtsin igaks juhuks kaasa, ehkki oli südasuvi, juuli. Ühele vildile sidusin ümber musta paela, see tundus nii loomulik. Kuid ei kasukat ega vilte ei läinud mul tarvis. Unenägu peab olema imelik, arvatavasti arvestasin ma sellega alateadlikult. Tahtsin unele headmeelt teha, tal minu jaoks varuks olevat krutskikeeramist omapoolse ettenägelikkusega nii palju kui võimalik kergendada. Ja ega ma palju mööda ei pannudki. Vilte ja kasukat mul mõistagi tarvis ei läinud, need haihtusid välja jõudes kohe õhku ja sealt ka unustusse (see, et ma neid nüüd mäletan, on hoopis teine asi). Ka paelal polnud mingit otsest funktsiooni, kuid ometi on mul seda unenägu meenutades samasugune tunne, kui otstest narmendavat jahedat, musta ja libedat paela peost läbi tõmmates.

Selles unes sõitsin autoga. Autoga olin varemgi sõitnud, isa lubas mul mõnikord pruuni Pobedat garaaži sisse ajada. Tegin seda rõõmuga, see näitas, et isa usaldab mind, nagu siiski, kui ta mind oma töökohas treipingi taha lasi. Esialgu oli kõik normaalne, kuid vaevalt olin õuest välja linnatänavale saanud, kui autokere minu ümber kokku tõmbus. Mul oli kole kitsas, see võis olla kas zapakas või invaliidikäru, kuhu ma olin sattunud. Auto küljed pressisid mõlemalt poolt peale, kõrvaliste oli kusagile kadunud või oli pealesõitev polsterdus ta lihtsalt endasse imanud. Suur ja jõuline tagaiste kärgises ähvardavalt – varsti pidin ka tema pitsitust tunda saama. Mingil kombel sõltus ruumi kitsikus ka sellest, kuhu ma oma sõiduga parajasti olin jõudnud. Näiteks läks haare lödvemaks apteegist, lihakarnist ja kirikust möödudes: kasutasin selle ära ja tõmbasin endal kopsud õhku täis. Suurt kasu sellest just polnud, sest järgmine neelukoht – jah, nagu jões ujusin ma – jõudis ikka kätte ootamatult, rooliratas litsus vastu rinda, nii et ribikondid ragisesid, vasakpoolne ukse link aga muutus poolpöördeil töötavaks puuriks, mis aeglaselt ribide vahelt sisse murdis. Ma tundsin kaenla all valu ning teadsin, et see on ukse kinnivajutamispupp, varem nii armas, nüüd nii armutu. Kõik masinadetailid pisima vedru ja kruvikeseni välja pistsid minusse, ma pidin neid tundma õppima, sügava – ja valusa – sisemuseni välja. See, mis keerab ja pöörab üheaegselt, mis see on? Eksib, kes ütleb Maa, vähem, kes Kera. Kraabib ja kisub, hammustab ja haukab, torgib ja puurib, rebestab ja lõhestab? Kõik vastused hambavalust lõhkilöödud

varba ja kõhukinnisuseni välja on valed. Vajutasin jalaga ühtekasvanud gaasipedaali kiiresti põhja ja kihutasin mööda valgest koolimajast, kelle vimmm minu vastu oli enam kui põhjendatud – vaevalt olid tal teadmata mõtted, mida temast mõtlesin, need verd tarretama panevad maavärinad, mida ma enne emakeeletundi vaimus välja kutsusin ning mis tõid endaga kaasa asjakohaseid ohvreid – rusude alla jäänud klassipäevik, siniste lehekülgede pruunid ruudud mustjaspunaseid vereplekke täis, kriuksuv kriit ja tolma värsn, millele vaadates kohe judinad üle selja käima hakkasid, ning muidugi ka Helge Hommik ise, kes suri koos oma ainega, omas aines, klassipäevik rinnale surutud, ilma selleta poleks keegi tema lõmastatud keha ära tundnud. Ligilähedaselt samamoodi, heroiliselt nagu ooperis või kreeka tragöödias heitsid hinge kõik minu pedagoogid, mitte neid ei vihanud ma, vaid kogu süsteemi, õppimist kui vabaduse vastandit, sestap pidid ka süütud hukkuma. Poleks ma koolimaja juures kiirust lisanud, oleks mu endaga täpselt sama juhtunud. Ma tegin linna ümber ringe, üritades tabada noid teejuppe, mis mu hingamist kergendasid, aga ma ei tea, mis on mis, mõni, mida ma elupäästjaks olen arvanud, mõjus teadmata põhjustel hoopis vastupidiselt. Ma ei tea, miks ma linnast välja ei keeranud, miski takistas mind seda tegemast, ma justkui kartsin, et ei saa enam tagasi. Ma pidin sellega leppima, mis mulle antud oli – kodu, auto, linn, tänavad. Kino ees tulid mulle vastu ema ja isa, Salme ja Selma ning Salli. Oleksin võinud nad peale võtta, tahtsingi seda teha, ruumipuudus ei tulnud enam meelde, ka hingata oli kergem, siis aga nägin, et emal ripuvad kõrvas isa kingitud punased plastmasskõrvarõngad. Kõrvarõngad käisid kõrvade küljes pikkade kruvidega; alati, kui isa emale midagi ostis, oli kink varustatud mingi sellise detailiga – kingad robustsete hõbepannaldega, kübar reaalsust eirava nõelaga, mantel laia vööga, mida kinnitas sahvriakna suurune pannal, pluusid lendu tõusvate rinnaesistega. Isa kingitused olid küll maitsetud, kuid tulid puhtast südamest. Kohe, kui ma kõrvarõngaid nägin, taipasin, et ühelgi juhul ei mahu me ühte autosse ära. Teadsin, et kui ma nad peale võtan, läheme kohe omavahel tülli, üks ütleb üht, teine teist ja lõpuks oleme kõik karvupidi koos ja ainult mina tean, mis on tüli põhjuseks, aga ei julge öelda. See tegi mind kurvaks, tundsin, kuidas lauge alt kipitama hakkab, vabalt võinuks

sellele järgneda vabastav ärkamine, kuid mitte selles unes. Selles unes jõudsin koju tagasi: seisin voodi ees ja võtsin ennast riidest lahti, mul oli seljas pehme paks ja ruuduline tšehhi parhisärk, neid oli poodi müügile tulnud ja ma olin ema luninud, et ta mulle teise veel ostaks, ma räägin selle ära, kuigi see pole enam uni: sakutan ema kleidivarrukast, osta, osta, mulle nii meeldib, ema vaatab üllatunult selja taha, maha, seal ma seisan ja mangun, üllatav on see sellepärast, et ema vastu oma tundeid avalikult üles näidata on see viimane asi, mida üks minusugune murdeas poiss teha võib, aga ma ei hooli, sakutan kleiti, mudin riidet, nii et võib karta, et sinna auk tekib, kui nii edasi hõõrun, just see liigutus, mitte sõnad, on tähtsam kui kõik muu, üles ema otsa ei vaata, ainult hõõrun, liigutan näpuotsi edasi-tagasi, justkui peaks see lõpuks ema rahakoti rauadki avama, aga nii ei lähe, järsu, vist veidi pahasegi liigutusega rebib ema end lahti, müüja ei vaata enam imeliku näoga, kollane kangamõõdumeeter käte vahel, riiderullid riiulil, vast unustab ta varsti veidra vahejuhtumi, kui üks poiss oma ema kleidile peaaegu augu sisse oleks teinud, et aga oma tahtmist, veel üht, kokku kaht tšehhi särki saada, aga ei saanud ja hea ka.

Olin särgi seljast võtnud ja toolileenile asetanud ning tahtsin parajasti pükste kallale asuda, kui märkasin, et särgi all on veel teine särk, täpselt samasugune kui esimene – soe, ruuduline, veidi karvane, pehme, peaaegu põlvedeni ulatuv, mugavalt ümber keha. Mul oli sellest hea meel – ju siis oli ema ümber otsustanud ning teist särki ostes minu soovidele vastu tulnud. Samal ajal tundsin, kuidas silmad vägisi kinni vajuvad. Kas jõuan särgi seljast ära võtta, enne kui voodi peale külili vajun ja unne suikun? Uue särgiga magama minna polnud ilus, oleksin sellega emale kurba meelt teinud. Ma olin väsinud ja miskipärast ka veidi kurb, kuid samal ajal võisin end näha kõrvalt – une tavaline, kuid alati mõjus trikk. See muutis asja talutavamaks, uni oleks sellega nagu minu käest andestust palunud auto muutmise eest pitsituskambriks, mille tagajärjel ma peaaegu lämbunud oleks. Kõik, mis ma nüüd tegin või ette võtsin, et end kiiremini riidest vabastada, oli kergelt koomiline ning ma tajusin kõiges selles, mis minuga toimus (ja see oli kohutav, ütlen ma teile!) mingit heatahtlikku huumorit, sõbralikku õlamüksu.

Olin ka teise särgi kuidagimoodi seljast saanud: vaarudes, iseennast kõrvakiilude ja meeleheitlike hüüetega "Karl, ärka! Karl, ärka üles, sellest sõltub su elu!" ärkvel hoides, teise käega meeleheitliku kiirusega nõöpe lahti päästes. Kuid teise särgi all oli peidus veel kolmas. Ja neljas. Ei tahaks nende kirjeldamisega liiale minna (ehkki mäletan neid kõiki piinava täpsusega siiani), esitan siinkohal vaid mõned n-ö näidiseksemplarid. Pole vist tarvidust öelda, milline neist mind ärkama sundis; panen nad paberile nii juhuslikult, kui vähegi võimalik, mitte sellises järjestuses polnud need tuhanded (ma ei liialda!) riidetükid minu külge kinnitatud. Peadpööritaval kiirusel vaheldusid ajad ja ajastud, kampsuni peale võis olla asetatud pidžaama, õhuline araabia burnus ei põlanud ära sõprust jänesenahkse siberi kasukaga. Tunnistan üles (kuid ei maini), kogesin ka paari mitteomasoolist eset, ehkki vahekord nendega oli pigem tehniline kui ihuline või ihar. Ning ime küll, ma oskasin kõigi nendega ümber käia, leida üles kõik topeltnööbid, aasad ja haagid, nähtamatud vaateavad, kust mõni muidu süütuks peetud ihuliige luuret pidas, salajased juurdepääsud sügelevale ihule mungatalaari all nii parema kui vasaku käe jaoks, osa neist olid nõelakuninga poolt eritellimusel valmistatud, teisi kujundas aga aeg ja inimese ihulised vajadused. Peab tunnistama, et rõivaste kirevus, kinnitamis- ja avamisviiside komplitseeritus tegid mind virgeks, nii pikenes minu uni, mille harukordsus seisnes selles, et tema algus (esimene kurgunööp) oli lõpust nüüd juba kindlalt tagapool. Kuid mis ma ikka seletan ja selgitan, kuulake parem!

Haisev tooga, millest vabanemine ei valmistanud õnneks probleeme ning mille käsnyad voldid hetke möödudes kalgendusid mu jalge ees kuhja nagu laava alla maetud Pompeij.

Napoleoni saterkuub koos lumivalge vesti, kuldsete pagunite ja ordenirosetiga (ühest tükist, vähemasti minu puhul, nad koos seisidki), selgasaamine raskem kui seljastvõtmine, mul pruukis ennast ainult raputada nagu vette visatud koer, kui juba ta seljast kukkuski, vastupidine nõudnuks head ruumilist ettekujutust, nagu see ühe võiduka väejuhi puhul loomulik, minu puhul aga uauuauuooterluu.

Kollane arlekiinivestike *à la* Pablo Picasso pehmete nõõbitupsudega, mis, nagu kohe selgus, midagi ei kinnitanud (selle hetkeni piirdus mu tutvus vaid toogalistega).

Armetu kerjusekuub, mida 1824. aasta talvel (samal aastal võeti Briti parlamendis vastu Kerjamisseadus, mis eristas kerjused vaimuhaigetest, kuid tõukas suurema osa inimestest võtma kerjust kui näitlejat, kes olude sunnil, kuid vaata et rohkemgi veel iseenda lõbuks mõõdujate kallal oma kunsti praktiseerib, kutsudes neis esile ennekoike inimlikku kaastunnet, mitte raha loovutamist, nagu senimaani üksmeelselt arvati) oli kandnud Black Joe Johnson, kes sai kuulsaks oma mereteemaliste lauludega, mida ta kandis ette, kõigutades pead, kuhu, musta kaabulehtri külge, oli kinnitatud terve laev, täismastis ja võib-olla ka -lastis brigantiin, mis laulurütmis hõljus ja hällis nagu päris merel.

Kolme nõõbiga must tšarli-frakk.

Karakullkraega kasukas musta lindiga vasakul käisel, mis välja – unne – minnes koos viltidega ohatas haihtus, kuid nüüd rõõmsalt materialiseerus ning musta kotkana mu õlgadele laskus – peletasin ta sealt ainsa õlanõksuga!

Mägiindiaanlase hatune pontšo – täpselt sellist kandis Patagoonia pampades ka Thalcave, nüüd oli see minu! ehkki ma uute üllatuste ootel selle meeldiva, kuid ootamatult raske – kasukas oli selle kõrval udusulg – silmapilkselt endalt raputasin.

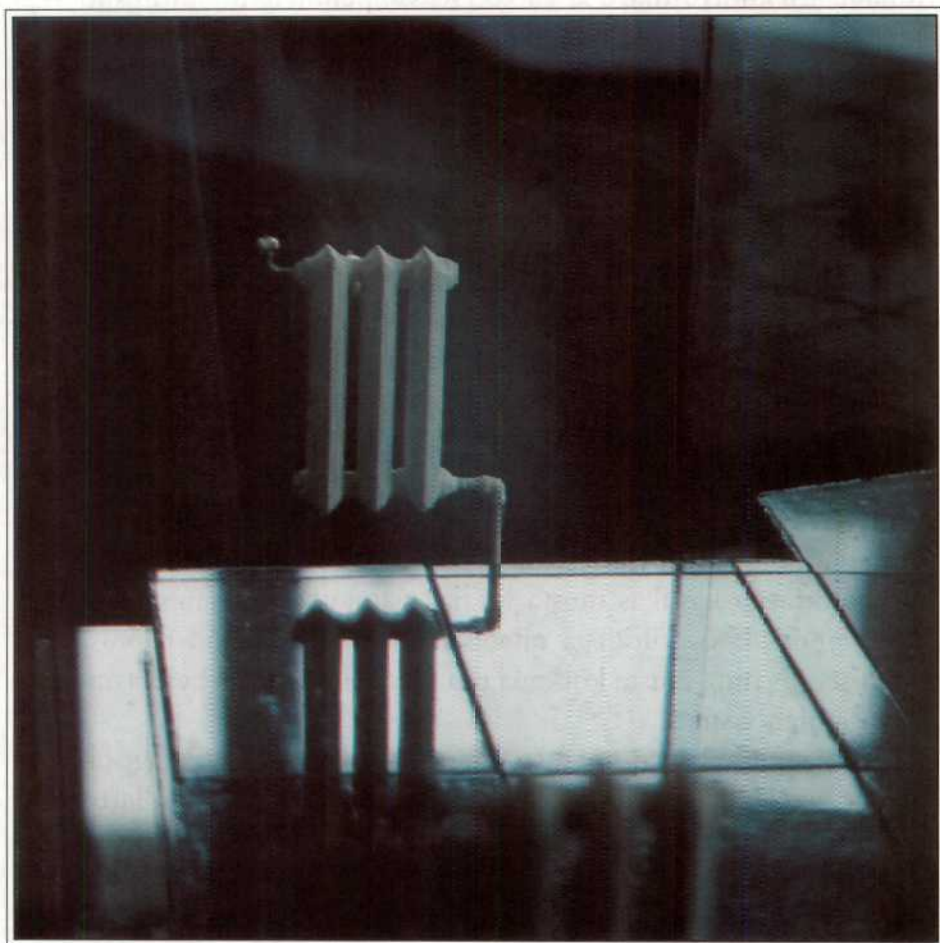
Puhvkäiste ning kohevil rinnaesisega musketärisärk, mille kinnitushaagid leidsin aga samast kohast ja samal arvul kui igatsetud tšehhi parhisärgil; õukond ja õu (kuhu ma end oma särgiga sobitada püüdsin) polnud mitte ainult sarnased sõnad, vaid identsed eluviisid.

Jt: jugapuukarva (tumerohelised, tundmatu inimliku päritoluga) (rist)traksid.

(...)

Viieteistkümnes Peatükk

Mõnikord järgnevad sündmused üksteisele nagu sõnad hästi kirjutatud lauses: ma ärkasin, otsides paljal ihul taga kolme imeväikest nõõpi

RAJANGU
House of Playboy

Foto:
Toomas Huik

RAJANGU
House of Playboy

Foto:
Peeter Laurits

ja nööpauke, kust neid lahti päästa: kohe seejärel, veel enne, kui olin jõudnud tõusta ja ennast riidesse panna, olin klassis ja kuulsin, kuidas meie eesti keele õpetaja ütleb:

"Kõige parem kirjand oli seekord Jaanil."

Ning ta hakkab Jaani kirjandit ette lugema. Parematel kohtadel (rong ohkas, raudteerööpad kohtusid järgmise käänaku taga, vihm nuttis, päike riputas pilvi horisonidile kuivama) õpetaja peatub, laseb vihikuäärel langeda ning heidab tähendusrikka pilgu klassi poole. Õpetaja (tal on ka nimi: Helge Hommik) huuled on tulipunased, suus ilutsevad lumivalged hambad, laiad nagu labidad, üks esihammas on huulepumatine ning kõik see kokku on eesti keel: vaevatud ja väsinud, tuhandetest võõrastest suudest läbi käinud ning seal ära nämmutatud ja uuesti rahva kurku topitud, et ta sealt ühel heal päeval vulinal väljuks. Õpetaja näeb, et pilgust ja sügavast etteheitest, mis sealt vastu vaatab, ei piisa, neid tuimi loomi ei ärataks ükski poeetiline talent.

Jaanil kirjand on tõepoolest iseäralik ja me saame sellest suurepäraselt aru. Kuid meid ilu ei huvita. Oleme selleks liiga kained, meie mõistused on liiga tahumatud, et jala alt maast üleskaranud oksale "tere" ütelda. Meie jaoks peitub ime mitte kõnekujundites, vaid selles, et Jaan kirjutab endast – minast – kui kellestki teisest ning see teine on teisest soost, TÜDRUK, ning see kukub tal nii loomulikult välja, et kui ei teaks, siis jääks uskuma.

Selle tüdruku – mina – nimi on Eve, kuid meie teame, kes on Jaanil kirjutamise ajal mõttes. Tüdruk reisib põidlaküüdiga ühest Eesti otsast teise, kohtab oma teel erinevaid inimesi, autojuhte ja muid rändureid, poisse ja tüdrukeid (kelles, muuseas, tundsiime ilmeksimatult ära iseendid). See kõik on veel enam-vähem konventsionaalne fantaasia, hea tahtmise korral (mis meil aga täiesti puudus) oleksime võinud ka ise midagi taolist kirja panna. Mis meie tähelepanu äratab, on KÄSI, ülestõstetud käsi tömpide sõrmedega, mida ka autojuhid kõikide eelduste ja oletuste kohaselt märkavad ning auto kinni peavad. KÄSI ei kuulu kolmeteistaastasele tüdrukule, see on üks mis selge, selles käes, selle õhkutorkamisasendis (nagu hoiaks ta peos tillukest paradiisiõuna) on midagi kutsuvat, isegi käskivat, sest miks muidu masin masina järel kummide liival sahisedes teeveerde tõmbab

ning juhipoolne uks nagu iseendast lahti vajub. See on haruldane asi, seda juhtub harva, et meid, murdealisi poisse ja tüdrukuid, nii kergesti peale võetaks. Olgu me nii kenad kui tahes, ühelegi roolis istujale ei tule meelde tema enda lapsed, kuigi just see on meie nägudele tardunud ilmete ja anuvate kehapooside eesmärk (mis muidugi kohe vastupidiseks muutuvad, kui järjekordne auto mööda on tuhisenud: idioot, sitapea, pask!). Jaan kirjeldab KÄTT paari justkui juhusliku sõnaga, kuid sellest piisab, et selle tõelist omanikku tuvastada. Lõpp on lool õnnelik, tüdruk saabub koju tagasi ja annab õpetajale üle vihiku, kuhu ta reisu ajal on märkmeid teinud, samaaegselt on see kirjand, mida me oleme pidanud kirjutama. "Täna sind, Eve," ütleb õpetaja vihiku viimasel leheküljel, aga ka tegelikult, sel päeval ja tunnil koolis Jaani kirjandit ülejäänud klassile ette lugedes: "Täna sind, Eve!"

Ning meie pistame mürrinal naerma. Mitte kunagi varem pole me nii üksmeelselt ja ühest suust lõkerdanud, isegi Chaplini filmi ajal mitte. Õpetaja ei oska esialgu midagi peale hakata. Kuidas keelata naeru? Ta ajab oma paksud, punaseks maalitud huuled solvunult torru, kuid klassi poolt vaadatuna tundub see, nagu hurraa algussilp – huu –, mille lõpetamiseks tal veel julgust pole. Kuid juba järgmisel hetkel ragistab temagi hambaid ja teeb suu pärani lahti – aaaaa – ning sealt väljub soe hingepahvak, kõiki asju omavahel siduv ning seostav rahhahhaaa.

Kuusteist.

(...)

Ning ma lugesin. Ema viis prae tagasi praeahju. Kes tahtis, näksis külma toitu ja jõi morssi peale, aga ma ei pannud tähele, et söömine vaimutoidu üles oleks kaalunud. Kõik kuulasid tähelepanelikult. Isa jäi küll lõpus tukkuma, kuid mis sa raugast ikka tahad. Raamat äratas meis kõigis ühiseid mälestusi. Ma kirjeldasin autosid ja nende eelkäijaid, kõiki teadaolevaid nelja ja rohkema rattaga sõidukeid. Kõik algab teadagi Egiptusest. Platvorm, millega veeti püramiidi hiigeltahukaid, kas polnud seegi lihtsalt auto eelkäija, ehkki rattaid määriti õli asemel rasvaga ning bensiini asendas orjade veri? See võib tunduda naiivsevõitu, aga kui teksti kõrvale panna ilus värviline pilt, siis jääd

RAJANGU
House of Playboy

Foto:
Toomas Huik

RAJANGU
House of Playboy

*Foto:
Toomas Huik*

tahes-tahtmata uskuma. Auto on alati olemas olnud! Aeg ilma autota on pettekujutelm, mida sünnitab ängistav igapäevane reaalsus. Rahvalikult öeldes – ratastega tädi on tööpoolest omnibuss! Ajalugu mingist kitsast aspektist uurides (auto on tööle au andes üks avaraimaid) avastad ainult aspektilist; lepidopterist ning vikoist näevad kõikjal kordumist, mustrit, mille pooled kokku murdes kattuvad, dekadent ja dentist kahtlustavad kõdu ja mädanemist ka terves organismis. Nii avanes ka minu ees pilt, külluslik pilt eelautodest: ratastel giljotiinidest, mida Pariisis 1789. aastal ühelt väljakult teisele transportiti; baldahhiinvooditest, mille kummrrattad tähendasid ülikutele eriti rafineeritud erootilisi naudinguid ning omapäraseid võistlusi, mille kestel "kolvi" üles-alla liikumine muudeti rataste abil tasapinnaliseks, võitjaks see, kes seksuaalakti jooksul voodit kaugemale jõudis nõkutada; majadest juudi getodes, mille dubukid öösel teise kohta olid tassinud – ainult ebausust võis olla tingitud, et pika habemega kabalistid ja sünagoogirabid ei märganud põranda alla pistetud hiilgavaid hõberattaid; olematutest maaväriinadest Põhjamaades, korra või paar ka Eestis, kus paari maja rappumist põhjustasid samasugused kuulid, ainult teisest materjalist ning teistsugust, mitte kulgemis-, vaid vappeenergiat sisaldavad. Renessansi kõrgperioodil, 15. sajandil oli Euroopas valitsevaks moejooneks ratas, iseasi muidugi, kas see tollal võimutsevatest perverssustest varjutatud ei saanud, vähemasti pole seda võtnud märgata ükski hilisem "moodne" uurija, kelle jaoks ainult sensatsiooniline tähendus omab. Kuidas muidu seletada sellist möödavaatamist? Kuidas on võimalik mitte märgata kahvleid ja nuge, mida ratastel lauanõude juurde sõidutatakse ning mis seisavad taldriku juures valvel nagu verekoerad. Muidugi, suurema osa ajast tuleb kahvlil ja noal, aga ka lusikal veeta igavesti hõljuvas olekus, õhus, kuid seda väärtuslikumad on maa peal, RATASTEL, veedetud aeg, kui sööja sõrmed söögiriista laual õigesse kohta veeretavad. Kohtasin ka üht 18. sajandist pärit kolmele rattale paigutatud kirjutussulge, tindipotti, mis ennast veeremise eest päästis lauanurga taha ankrusse heitmisega, ning raamatut, mille tagakaane külge (sisse?) konstrueeritud hüdraulika võimaldas tõusvail rattail teost parajasse lugemiskaugusse upitada. Mood on mood, palju on selles tarbetut, isegi naeruväärset, kuid kõik olnu on olemas meilgi. Praegu, nüüd. Täna-

päeva auto on võitnud vormis, kuid sisu on jäänud põhijoontes samaks. Mõeldagu sellele, et auto on muutunud meie teiseks koduks. Me elame ja loome autos, meie võitudele ja kaotustele valmistatakse vundament just siin. Just siin, auto salongis sünnivad mõtted, mis mitte kusagil mujal ei saa sündida. Me armume siin, me näeme läbi autoakna ilusat naist, imekena tüdrukut, me sirutame kaela läbi akna välja ning teeme talle ettepaneku nautida autot. Ning tüdruk on nõus, sest sõna AUTO peidab endas kiiret sõitu ja muusikat, mille tugevust ta nuppe keerates ise tellida saab. Tüdrukule meeldib nuppe keerata, üks nupp, millele ta ilmtingimata vajutab (vajutamine on alati intiimsem, erutavam), on aknaavaja. Ta teeb seda õige mitu korda, avab ja suleb, klaas vurrab alla, siis jälle üles, ning tüdruku käsi ulatub seejuures paratamatult juhi põlvede kohale ja see on hea. Siis, linnast välja jõudnud, vajutab tüdruk teekäänu juures (täiskiiruselt, muuseas) äkitselt ühele uuele nupule, mis paneb auto vasaku (eestvaates) silma närviliselt vilkuma ning suunab ta kitsale kõrvalteele, pehmele põdrasamblalagendikule. Uus nupp käivitab uue süsteemi, istme seljatugi laskub surisedes alla. Tüdruk tahab pintsakut seljast ära võtta, kuid me ei luba, ütleme, et eelistame kinninööbitud pintsakut, selgajäetud pluusi; me teeme seda akti ajal, meile meeldib, kui pluusipõuest vupsatab nagu jänese poeg välja väike rinnanups, kui kõrvarõngaste tilisedes paljastub roosa õlanukk, kui käsivarte ümbert kukuvad võrud, rattad ja rõngad, viimane ratas on tegelikult pooleks murtud kuldsõrmus (arvatavasti vanemate oma), mis asub paremas ninasõõrmes ning mille eemaldamine võtaks liiga kaua aega, enne saabub totaalne heaolek, mida on raske kirjeldada, kuid kerge korduvalt kogeda. Kui seda ei juhtu – juhtub sedagi, et ei juhtu – ja tüdruk ei nõustu meiega tulema, vaid lahkub puusi hõõritades, pead uhkelt kuklasse visates, siis masturbeerime. Uljalt, häbitult. Nagu siis, kui meid ükskord oli terve autotäis ja me tegime Eestile tiiru peale, külastasime maid ja meresid (igas rannas, kus me peatusime, oli uus meri) ja ma nägin aknast üht pikakasvulist, üht säärejooksulist, üht rinnanibulist, üht persevitulist, üht vituperselist ja ma ei saanud kuidagi pidama ja isa nägi tagasivaatepeeglist ja ema märkas isa nägemist ja nägi ka ja Salme tundis lõhna ja Selma sai aru ja Salli andestas (ta istus otse mu kõrval) ja isa küsis:

RAJANGU
House of Playboy

Foto:
Peeter Laurits

RAJANGU
House of Playboy

Foto:
Toomas Huik

"Mis sa seal teed, Taaniel!"

Ja mina vastasin nii, nagu asi oli:

"Mul on väga hea!"

Sellega – tõega, paratamatusega – leppisid kõik.

Isa.

Ena.

Salme.

Selma.

Salli.

Karl.

Kõik kuus. Ehkki, kui tõele au anda, siis eelviimase, viienda kleit sai pisut kannatada. Veidi ka auto. Kuid ka hauda viib meid minu veendumuse kohaselt just auto. Ta on ka seal, teispoolsuses: AUTO.

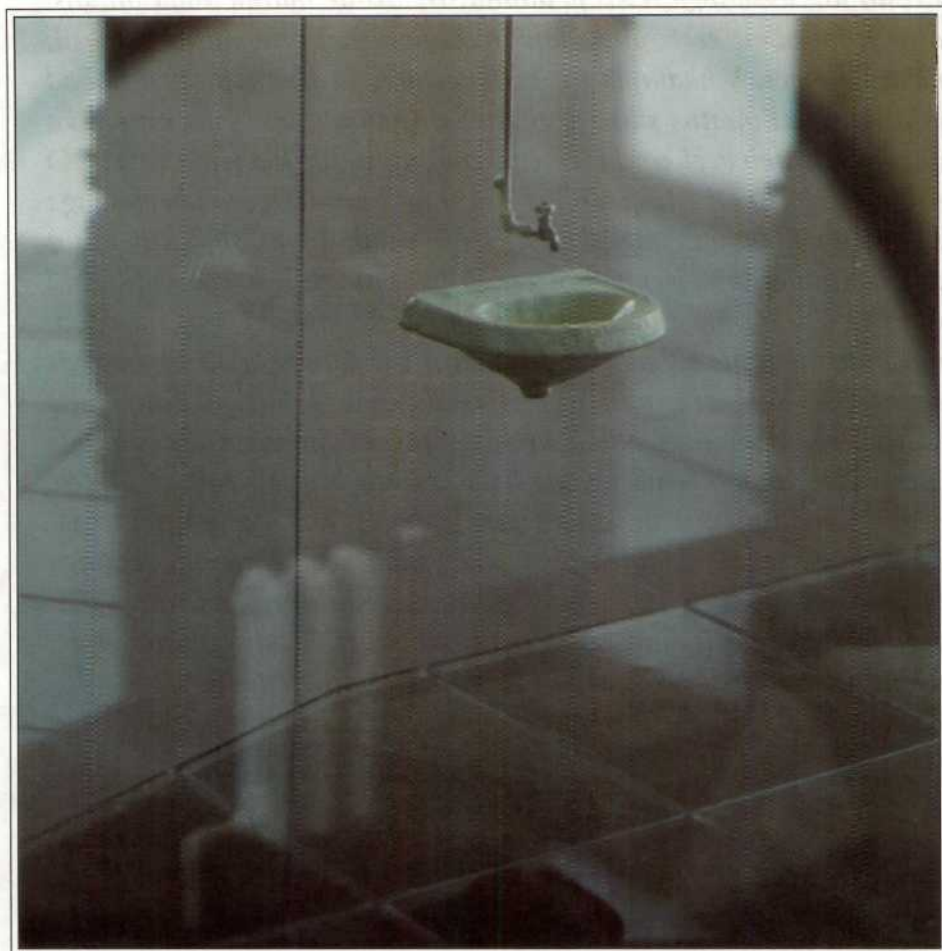
Kuid veel üks asi on olemas, üks üpris ränkaskas, rõhuv ning ausalt öeldes vastik asi. Ma saan muidugi aru, et inimestel on muudki teha, kui sellele mõelda. Nad püüavad seda vältida ning mul oleks hea meel, kui mõnikord õnnestukski see olematuks mõelda. Mis mind hämmastab, on oskus elada nii, nagu poleks teda üldse olemas. Nagu ei kuuleks me kõik aeg-ajalt tema krigisevat külma kutset.

Autoril on hea meel. Ta ringutab ennast, kaapab istumisest kangeks jäänud seljakonti. Ta on ohjeldamatult rõõmus saavutatud vormi üle. Vabaduse aste, mille ta endale valmis meisterdas, on tohutu. Momen-dil on ta maailma parim kirjanik. Kõik, mis ta ütleb, sobib. Ta võib karjatada – raamat võtab selle vastu, imab endasse, annab juhuslikult tekkinud häälele, olgu või vaibakloppimisklõmakatele, mis jälle tema kõrvu kostavad, tähenduse. Koera klähvimisele. Alma. Mater. Nüüd meenub ka klopitsa nimi – Klopfer. Saksa päritolu, Schraubstocki kaugelt sugulane. Vaip on pärsia oma, kuid nimetu orja seisuses: kjsjiajsoi, kjsjiaijsoi. Orja oiged on talle nimeks. Muuseas, need tähed tekkisid puhtjuhuslikest sõrmpuuteist vastu arvutiklaviatuuri. (Kas mitte siit ei tekkinud mõte sokutada Salme-Riine tuppa klaver?) Kõik läks sisse, isegi President koos saatjaskonnaga, mis on eriti suur ime, sest ametimehi autor ei salli, see viha pärineb tal juba miilitsa-ajast, ta mäletab üht võmmu tagumikku, mille talle üks võmm andis, kui

ta restorani ukse taga seisis ja administraatorile märku anda püüdis, palju ta pooliku eest on valmis maksma. Numbrid niiskel klaasil, ahastus hinges. Vihkamine on halb teejuht, ta tõmbab need kohad välja, kust sallimatus silma torkab. Salli, ainult salli, siis on sul ka edu. Autor laseb veel kord sõrmedel umbropsu üle klahvide käia. DO YOU WISH TO DELETE VICE? Autor küll kirjutab eesti keeles, aga failide nimed annab ingliskeelsed, nii ohjab ta (NB!ohjuri abita) vabadustunnet, mis loomeprotsessiga paratamatult kaasas käib. Nii ootab ta järele oma sünnimaad, kodumaad, isamaad, mis on vaba, kuid individuaalne vabadus on riiklikust vabadusest alati umbes viis aastat ees. Kui Eesti ennast 1989. aastal vabaks laulis, oli autor juba otsaga turumajanduses. Nüüd, kus Eesti turumajandusse täie vaardiga sisse sõidab, võtab tema endale halastamatu kriitiku rolli. Failidele võõrkeelseid nimetusi andes paigutab ta ennast tuttavasse keskkonda, kaupluse akna taha, mille kohal põleb ingliskeelne neon, sees aga aetakse asju omas keeles. Kuniks. Kultuuri. Kultuuri kulduuri. VICE tähendab eesti keeles kruustange, aga ka pahet. Teadis ta seda enne, kui kirjutama asus? YES. Teadis ta ka seda, millest tema jutus juttu tuleb? NO. Ei-nupule ta lõpuks vajutabki. Mis tegelikult tähendab jaad.

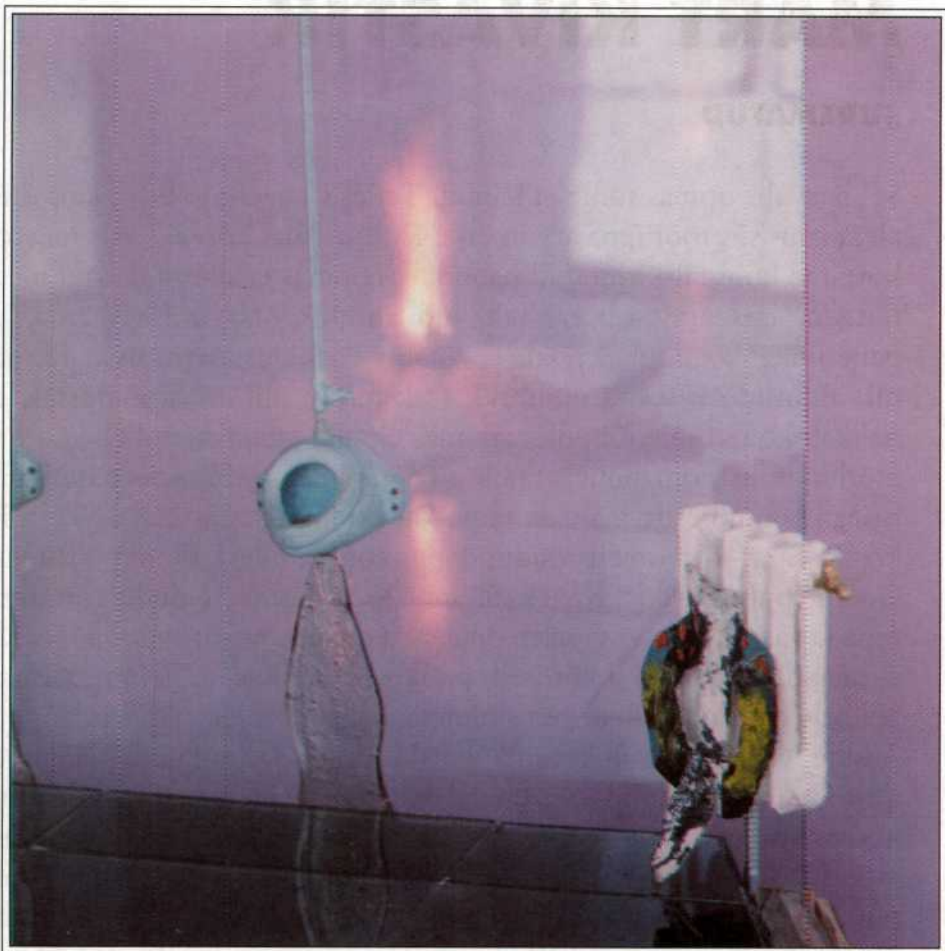
"Söö-ma! Söö-ma!"

"Jaa, juba tulen, jaa!"

RAJANGU
House of Playboy

Foto:
Toomas Huik

RAJANGU
House of Playboy

Foto:
Toomas Huik

MART KIVASTIK

SUREMATUD

Sel päeval Toomas tööle ei läinud. Ta lesis kauem voodis, käis duši all ja istus siis töötuppa arvuti ette. Kirjutuslaua kõrval seisis meetri-kõrgune kuhi täiskirjutatud paberit – Toomas ei suutnud isegi meenutada, mis ajast oli ta hakanud alumist otsa ära viskama, et paberimägi kogu tuba endale ei võtaks. Ta lülitas arvuti sisse. Ekraanile ilmusid särisevad numbrid, tark masin piiksus ja ennustas, et hakkab kohe tööle. Lõpuks rahunes ekraan tabeliks, millel Toomas mõtlikult otsis omanimelist faili – *Tom*, mille tagant oleks näpuliigutusega võinud esile manada tema kahekümne-aastase töö. Või rohkem? Ta ei ole ometi jõudnud punktini, millest Linnar Priimägi Goethe puhul rääkis! Kaheksakümne kahe aastane Goethe tunnistas oma kirjas sõbrale, et ta näeb omaenda elu üha enam ajaloona. Aasta ja sajand on sel puhul võrdsed, punktid graafikus, millel me arvame teadvat algust, kuid ei oska aimatagi või ei julge näha ta lõppu. Aastane inimene peab kevadet igavikuks, sest kolm kuud – jääminekust kuni lühima ööni – võrduvad neljandikuga tema elust. Viiekümnesena on see kõigest kahesajandik sinu olemasolemisest, mis möödub kiiremini, kui sa seda jõuad tähele panna. See lendab sust püüdmatult mööda ja elab mälus hetkena ja minevikuna. Goethe *Noore Wertheri kannatused* olid Toomase raamaturiivulis, mis ulatus maast laeni, otse Toomase silmade kõrgusel, otse Kundera *Surematuse* kõrval. Nii võis Goethe Toomase kujutluses kõndida ühest raamatust teise, olla esimeses iseenda kujutlus ja teises Kundera oma. Nii sai ta ehk paremini põgeneda Bettina eest, kes varitses teda *Surematuses*, kuid puudus *Wertheris*. Toomas oli Kunderast kirjutanud *Postimehele*. Nii sai ta raamatu endale, poes oleks tulnud selle eest maksta sada kakskümmend krooni, millest tal oleks kahju olnud. Raamatute ostmine oli just viimasel ajal muutunud Toomase jaoks pööraseks luksuseks. Raamatute hinnad ületasid mitmekordselt tema võimalusi neid endale osta.

Kirjanik? Kirjanik temas põlgas seesugust olemisviisi või püüdis mitte välja teha, et arvustuse kirjutamise ajendiks on raamatuhankimine. Kirjanik säilitas Toomase väarikuse, kui ta Lasnamäe maja täiskustud liftis üles koju sõitis, sest kirjaniku hind ei sõltu tema elukohast. Kirjanik tundis end ühtviisi hästi nii Weimari lossis kui Praha ametnikukontoris, hullumajades ja ministriumides, sest lõpuks saavad nad siiski raamaturiulil kokku. Kirjanikuna on Lasnamäel kergem aknasse vaadata, sest sa oled juba ajalugu, kuigi aknast paistab neidsamu müüre, mille sees sa ise elad. Aga neid ei pruugi vaadata.

Toomas tõmbas kardinad ette. Ta kuulis esikuukse avanemist. Poeg tuli koolist koju. Läbi kardinade imbuv päike muutus toas hämaralt halliks, meetrikõrgune paberikuhi omandas ebaselge kontuuri. Suurest toast kostis poja hääli. Toomas vastas midagi, kuigi polnud isegi küsimusest aru saanud – ta otsis ühte lugu päris paberikuhja põhjast, esseed Alice’ist imedemaalt, mis oli kirjutatud umbes viisteist aastat tagasi.

Sõnad ja väikesed tüdrukud olid, kui nii öelda võib, tema ainuke eluaegne armastus. Tüdrukutest oleme juba rääkinud. Sõnad olid järeleandlikumad, nendega sõbrustamiseks polnud vaja vanemate käest luba küsida, aga omamoodi kanged olid nemadki: ei tähendanud päris seda, mis nad loogiliselt tähendama pidanuksid. Tundus, nagu oleksid nad libilikavõrgud, millega õitel istet võtnud iludusi, sümmetriaprintsesse, kinni napsata, aga püüdja, inimene, oli kohmakas, oh kui hale kui hale selle ilu kõrval! Siiski sai neid – olgu siis või kättemaksuks – koost lahti võtta, nagu mänguasju osadeks eraldada, pooleks lõigata, ussina spiraali kerida, tagurpidi tagasi lugeda ning seejärel peeglisse paisata, kus nad neile, kes neid ei armastanud, õige imelikud ja loomuvastased paistsid.

Loomingu ilukirjandustoimetaja Mutt hoidis maiparaadist kõrvale. Veel hommikul oli ta mõelnud marssima minna, kuid näinud Võidu väljakule kogunevaid töölisi, kadus tal selleks igasugune isu. Ta ostis autolavkast pudeli õlut ja jalutas toimetusse, lootes vaikselt, et peatoimetaja tema puudumist ei märka. Harju tänavale avaneva akna kardinaaugust kiikas ta vargsi välja – möödus tuttavaid literaate,

punaloosungid käes. Muti näole ilmunud irooniline naeratus kadus sealt peagi ja asendus mureliku ilmega, lõppude lõpuks oli ju tähtis ellu jääda, ehk kunagi... ta ei jõudnud mõtet lõpetada – uksele koputati. Paaniline hirm halvas hetkeks toimetaja mõistuse, ta läks näost valgeks ja suutis imekombel peita kappi pooliku õllepudeli, ta kutsus tulija kähiseval häälel sisse.

Tuppa astus lühikest kasvu, Mutist isegi pisut lühem, tumedate lokkis juustega mees. Mees hoidis näpu vahel paberilehti, sõbralikus naeratavas näos särasid rõõmsalt murelikud tumedad silmad. Mees kandis pruuni mustatriibulist keskmist riideeset, mille järgi tema omanikku ei saanud ühelgi muul viisil iseloomustada kui silmatorkavalt silmapaistmatut. Kuradi kurat. Paraadi ajal toimetus lugusid vastu ei võta, mõtles Mihkel. Toomas pani loo lauale. Mutt võttis kapist õllepudeli välja ja tühjendas ühe lonksuga, laubalt veeresid higipiisad silmadesse. Hirm ujus nahast välja. Mihkel võttis laualt paberilehed. Aitäh, et tõid, Toomas, ma hakkasin kartma, et kontrollitakse puudujaid. Toomas naeratas mõistvalt ja kadus ukse taha. Ilukirjandustoimetaja viskas lehed tagasi lauale, käis, käed taskus, toas ringi ega suutnud hetkel meenutada, kas sada aastat tagasi mais lõppes revolutsioon või algas sõda, ja mis saab, kui seda une pealt küsitakse. Ta luges lehtedelt loo pealkirja – *MINU KALLIS ALICE EHK MILJON MUSI NINAOTSALE*.

Toomase poeg käis üheksandas klassis. Tunnid lõppesid kell kaks. Ta oli väsinud ning läks seepärast otse koju ja sõi kõõgis võileiba. Isa oli sellal tavaliselt linnas toimetuses. Seekord tundus ta olevat kodus. Isa kingad olid esikus. Poeg kuulas radiost uudiseid ja hõikas isa, ta küsis, miks Toomas tööle ei läinud. Isa hüüdis vastu. Ta ei olnud küsimusest aru saanud. Poeg heitis teleka ette pikali, keeras hääle vaikseks, et isa mitte segada, ja vaatas vaikselt liikuvat pilti. Helises telefon. Hääl tahtis Toomasega rääkida. Poeg koputas isa uksele ja vaatas telekapilti edasi. Ta unustas kõne ja jälgis ekraanil Tarzanit ja Jane'i. Tarzani hääletu suu rääkis Jane'ile džunglist ja linnast. Ta tunneb end linnas üksikuna ja kurvana hoolimata pilvelõhkujatest ja tuhandetest inimestest. Ta tunneb end džunglis samamoodi, aga seal see ei saakski teistmoodi olla. Kuid see on rõõmus üksildus, sest

hommikuti võib liianiga džunglijärve ujuma hüpata. Isa ei olnud telefonile vastama tulnud. Toomase poeg tõsisis televiisori eest ja läks isa tuppa. Toomast toas ei olnud.

Toomas! Toomas pööras ümber. Ülikooli peahoone koridoris trügis tema poole Peeter, kes oleks pidanud olema hoopis eksamil. Peeter pugus teiste sisseastujate vahelt ähmiga läbi ja jäi Toomase ette seisma. Peeter lõi käega, et nüüd kukub ta kindlasti läbi. Ta oli eksamilt ära tulnud, sest sel hetkel, kui ta pileti sai, oli kõik meelest läinud. Ta ei teadnud enam ühtegi aastaarvu, parteikongressi, ta ei teadnud enam isegi ühtegi lahingut ega sõda. Aga kui sa ei tunne sõdasiid, siis ei tea sa ajalugu, sest ajalugu kirjutatakse sõjast sõjani. Peeter küsis talt musta topsi. See oli ainuke võimalus. Kui nad Türil väiksed olid, siis leidsid nad kraavist aja tagasipööramise masina, väikese tikutopsisuure musta karbi, mida võis kasutada ainult hetkel, kui midagi muud üle ei jää. Toomas andis Peetrile topsi ja Peeter jooksis tagasi. Õhtul said nad ühiselamus kokku. Peeter oligi aja tagasi keeranud, kuid ei olnud eriliselt rõõmus. Nad ostsid poest veini ning nägid välja nagu mitut värvi pätid, müüja vaatas neid umbusklikult, järjekorras olid must ja valge lõngus, kes tahtsid veini. Valge oli pikk ja põhjamaine, lühem oli must ja stepist. Toomas ja Peeter jõid öö läbi veini ning läksid hommikul hindeid vaatama. Nad seisid kuulutuste tahvli ees ja püüdsid mitte kõikuda, käed taskus, silmad kinni kukkumas. Kui hinded toodi, vaarusid nad lugema. Pika otsimise järel leidsid nad sissesajate hulgast Raudami ja lõpuks ka Urbla.

Toomase naine võttis telefoni. Poeg helistas. Ta rääkis emale, mis inglise keele tööst oli saanud ja et Toomasele oli helistatud. Naine palus Toomast hetkeks telefoni juurde. Teda pole kodus, ütles poeg. Ta ütles, et keegi mees oli helistanud, hääle järgi võis küll arvata, kes oli, aga oma nime ta ei öelnud. Poeg oli televiisorit edasi vaadanud, kuid Toomas ei olnud telefoni juurde tulnud. Kui ma tuppa vaatama läksin, ei olnud seal kedagi. Arvuti oli lahti, selle kõrval oli *Alice imedemaal*. Järsku läks ta koeraga jalutama, küsis naine. Ei läinud. Koer on kodus. Ta võis tööle minna. Toomase poeg ei osanud rohkem midagi arvata. Ta ei pannud toru hargile, käis veel korra Toomase

toas, kuid kõik oli endistviisi. Teda ei ole kodus, ma panen arvuti kinni, ütles poeg.

Toomase naine helistas toimetusse ja kinomajja, kuid Toomast ei olnud nähtud. Ta tahtis helistada stuudiosse, kuid taipas, et see oluiks mõttetu. Filme ei tehtud juba ammu.

Toomase pealkirjad ei kõlvanud filmidele. Need ei olnud nii atraktiivsed, kui stuudio ja režissöörid seda soovinud oleks. Stuudio on äriettevõte ja režissöörid on kerglased inimesed. Nad hoolivad vaid välisest klantsist. Simm tõi poest kasti viina ja pani kohviku põrandale. Igaüks, kes kohvikusse tuli, võis võistlusest osa võtta, kui tal oli vähegi pealkirja moodi nimi öelda. Viinakast jäi välja andmata. Terves *Tallinnfilmis* polnud inimest, kes oleks suutnud välja mõelda pealkirja, mis oleks Simmile sobinud. Tuleb ise ära juua, ütles Simm. Me paneme pealkirjaks INIMENE, KEDA POLNUD. Miks nii, küsis Toomas, see on kurb pealkiri, kuid ei hakanud vastu vaidlema. Võib-olla oligi nii õigem. Ja kui ta pool tundi hiljem kohtas trepist üles minnes noort režissööri, kes tahtis tema stsenaariumi filmiks teha, luges ta tole silmist kohe – ma tean, sulle ei meeldi mu pealkiri, *Reinu pildid*. Sa võid osta kasti viina ja kohvikus nimevõistluse korraldada, ütles Toomas. Ta ei olnud kurb, ta oli veidi väsinud. Ta läks teisele korrusele toimetajate tuppa ja helistas Peetrile. Peeter, mul on ajamasinat tarvis, see jäi vist sinu kätte, kui me ülikooli astusime.

Johann Wolfgang Goethe viieteistkümnendal sünnipäeval polnud palju külalisi – Kundera, Toomas ja üks morniilmeline, juba hallipäine mees, kes mängis suures toas klaverit. Goethe jooksis tordiga tuppa ja oleks selle äärepealt pillanud, ta oli pisut murelik. Ludwig on halvas tujus. Kui Kundera Beethovenit torti süüa hõikas, segas Goethe vahele. Pole mõtet hõigata, ta ei kuule niikuinii, pealegi ei süü ta torti. Kundera tundus olevat rahulolev, ta oli just lõpetanud *Olemise talumatuse kerguse*, mis ei tundunud veel täiuslik, kuid järgmine töö pidi saama täiuslikuks. Mul on seal mõned vead, millest ma ei tahaks rääkida, just vormilisest küljest. Mu järgmine raamat saab olema vormiliselt hiilgav, tema vorm saab olema mõnes mõttes tema sisu. Ta muutub väärtuseks iseenesest. Goethe oli pisut solvunud. Ta löi

jalgpalli aknast välja. Ehk me sööme siiski torti? Tundus, et külalised hoolivad rohkem oma raamatutest kui sünnipäevast. Vabanda, ütles Toomas, ma ei armasta magusat. Goethe küsis, kas tal on halb tuju. Ei ole, ütles Toomas. Mul on kaks raamatut kirjastuses ja aasta lõpul peaks üks neist ilmuma. Ma mõtlesin pealkirjadele. Tahaks panna rõõmsamaid, aga välja tulevad kurvad. Režissöörid ei ole rahul. Raamatuid tuleb kirjutada nii, et neist filme ei saaks teha, hüüdis Kundera nõrdinult. Lõpeta ometi see klimberdamine! Viieteistkümnendaastane oli ilmselt nutu äärel – ta oli saanud sünnipäevaks arvuti koos Windows 95 ja CD ROM-iga, kuid tal oli sellest vähe. Lõpeta palun, Ludwig. Ta ei kuule ju niikuinii, ütles Toomas vaikselt. Ta küsis Kunderalt tulevase raamatu pealkirja. *Surematus*, ütles Kundera. Ma kirjutasin sellest, tahtis Toomas öelda, kuid ei öelnud. Ei sobinud ju ajast ette rutata. Ta mõtles pealkirjale ja Lewis Carrollile ja omaenda sõnadele – *Kõik fotoalbumid on kurvad. Nad algavad hästi – inimese sünniga – aga lõpevad halvasti. Inimene sureb, pilt näitab kirstu ümber seisjaid sugulasi, tuttavaid. Albumid on nagu need muinasjutud või lood, mis kurvalt lõpevad või juba keskel niisugused on, et nutma ajavad: lapsel ei jätku lõpuni lugemiseks julgust, tõnnida on häbi, ta lubab endale, et mitte kunagi elus – kõik tema lubadused on niisugused: eluaegsed, üürikesed –, et mitte kunagi elus ei loe ta kurbi raamatuid.*

Reverend Dodgsoni pildid niisugused ei ole. Neil on ainult algus.

Selles mõttes on *Surematus* hea pealkiri, ütles Toomas lause, millest Kundera üldsegi aru ei saanud. Millest sa räägid, Toomas?

Härrased, härrased, ma mõistan, et teil ei ole isegi minu sünnipäeval muust rääkida, kui OMA raamatutest, aga ma tahaksin teile öelda, et ka minul on kavatsused. Ta ütles seda eriliselt ja kavalalt, sõrmede vahel diskett, millel tema "kavatsused" olidki juba teoks tehtud. Ludwig mängis Pateetilise teist osa, vaikselt, nii, et seda peaaegu kuulda ei olnud, isegi neile, kes kuulda oleksid võtnud.

Toomas kuulis suures toas telefonihelinat. Telefon helises tükk aega, enne kui poeg seda vastu võtma läks. Ta võttis sahtlist välja ajas tagasiminemise masina, mille Peeter oli pika otsimise peale kodust leidnud. Seda võis ju kasutada vaid üks kord elus, nii et Peeter oli oma

võimalust juba kasutanud, kuid Toomasel oli see olemas. Ta vajutas nupule just sel hetkel, kui poeg teda telefonile tuli kutsuma, sest ta kartis, et pärast ta hakkab telefoniga rääkima, ta peab arvustuse kirjutama või toimetusse tormama, ta kartis, et tal lihtsalt ei ole aega ajas tagasi minna, seetõttu läks ta enne, kui talle öeldi, et tal selleks aega ei ole. Nii oli kergem.

Nüüd nägi ta oma poega, kes teda asjatult toas taga otsis. Nagu mängiks pimesikku. Tuleb hinge kinni hoida, et sind ei avastataks, ja ei tohi mingi hinna eest itsitama hakata, muidu oled vahel. Tom hoidis kõigest väest naeru tagasi. Poeg läks suurde tuppa ja ütles telefoni – Toomast ei ole kodus, ma ei tea, kus ta läinud on, arvuti on lahti, vist mitte kaugemale. Hetk hiljem helistas Toomase naine. Toomas ei pannud seda enam tähele. Ta oli endaga ametis tuhande üheksasaja kaheksakümne viienda aasta kevadel veidi enne maiparaadi, ta kirjutas *Miljonile musile ääremärkust – Kirjandus on lahinguväli, lahinguväli, mu praamid ja mõrrad, selles mõttes, et seal on kõik surnud, isegi need, kes veel elavad. Sõnad on relvad, mõõgad, pistodad ja soomusrüüd, mida neilt üles korjata võime. Üks sõna on üks trikk, kaks kaks tükki. Kui me sellelt sõjatandrilt, trikiväljalt öö kaitsva tiiva all täis ümmarguse Q saatel tasahilju minema hiilime, siis edaspidi oleneb kõik meist endist, meie osavusest ja andekusest, kas meid "võõras" rüüis ära tuntakse või mitte.*

Ta luges käsikirja üle ja pani portfelli. Poeg käis parajasti kolmandat tiiru korteris ja otsis teda magamistoast, laua alt, peldikust ja duši alt, kuid ei leidnud. Maiparaadile jättis Toomas minemata. Ta lootis, et ehk on keegi *Loomingus* tööl, keegi, kes armastab kirjandust rohkem kui revolutsiooni ja sõda. Ning kui ta korteriuksest väljus, hoidis ta kätt suu ees, et mitte naerma puhkeda ja pojale pimesikumängus kaotada – tema ei võinud ju teada, kui hea on kas või üks kord elus kasutada ajamasinat, mis viib su edasi algusse.

Indrek Hirv

INDREK HIRV

kus vanad lautrid kasvand unerohtu
kus merilehmad unelevad juues
munk astub maale mustas ülekuues –
vaskkelli – pikki küünlaid – unerohtu

jah rasked hallid silmad – unetuse
raudrüütlid – hingevaeva põhjas graal
kui luilan hümne öisel kodumaal
tuul rullib kaelalt katkupunetuse

ja põndak rullib ümisevaid karju
hää uni pöörab rohusööjaks soe
külm vaha ärkab küünlas – juba soe –
ning valgus eksleb jälle – varjust varju

vaid vananejaid öö ja kodumaata
vaid päevateenijate kiivaid karju
jäab nähtamatu linnuparve varju
öö südamik – aeg kuhtub ei ja jaata –

ning jõgikülm on hommikune valgus
veepeegel valgub valkjaks pilvepiimaks
kui üldse on – on sinus päeva algus
su hääles tunnen kodulõhna viimaks

kuu – päiksest raske – heidab nurgajärve
kus kalad koevad mustas mudapõues –
järv ujutab veepinnal taevavärve

üks tüdruk nutab hommikuti õues

kord musta tõrde silmapiir jääb likku
ning huumus käärrib vaagnaluus ja põues –
säl taimevaikus ootab tulevikku

üks tüdruk nutab hommikuti õues

kuid unes paotub igaviku värav
õhkvaikne teadmus surmast igas soovis –
tolm oled – öiti hõbedaselt särav

üks tüdruk nutab hommikuti hoovis

lear kanarbikunõmmel – kibe oja
noist välguvalgel vooland pisaraist
hing valust kinni – lahti aist
kus olematus avab pühakoja

üks unund viis siis uskumatu väega
mus kogub end – rõõm tuikab veres – ime! –
johannes patmosel... nii – kahe käega
ja põlvili
ma kirjutan üht nime

INDREK RÜÜTLE

"Onu Einari Rakett"

Linna kohal Gooti kuppel
Reini-äärne vaatluspunkt
Laiub siin kultuur hiidsuper
Sellel maal... Euroopa keskpunkt...!

Einari Rakett...!
Onu Einari Rakett...!

Onu Einar mulle rääkis
valgustatud sajandist
tähtsaks pidas hingepäästmist
Nagu meie... ajalgi...!

Onu Einari Rakett...!

Nii omapärane su konseps
ja üksikisik mis küll nonsenss
Me vajume taas ei tea kuhu
kuid Einarile vaatan suhu

Me usinasti loome riiklust
taasigatseme katoliiklust
Mu tuba vaikseks jääb kui hiir
kui algab saade "Valguskiir"

Mis Lust meil – pühakute killas –
su ümber kepsutada lillas
ent loota on et juba juuniks
Maakaardi võõpame taas pruuniks

Teil niiskub tupp ja paisub kliitor
kui astub üles inkvisiitor
See mees seal seisab kui ikoon
ja saabub neljas dimensioon

Ka Saksa-Rooma keiser Otto
meil mälestuseks saadab foto
Üks pilt mis varsti igal seinal
Mu vaimne isa – Onu Einar...

Onu Einari rakett...!

Hei, kalla tina
seal pole mingit Jüri Lina
ei kiskja jaoks puuri
me loome struktuuri

Meil pole esinduskogu
vaid kuuri all raketilogu
ja kesk Galaktilist lund
Me Suur Impeerium näeb und
Käes ongi vaimude tund
ja teile teoks saab me sund

Me ees küll Rootsi või Taani
kuid taga lapsed Uraani
Me peas nüüd suuremad plaanid
Ei oota Malmö ei Lund

Ei aima lotokefaagid
mis suuna annavad maagid
on need akuutsed satraabid
on seal Hesbolla'h või Bund?

Ei aima Kserkses ei Kristus
Ei tea ka Tõuk kes siin istus
kas see kes täringuid klaarib
või see kes valvab me und?

Mis moodi käib vegetaarius
kui saadab ketta Akvaarius
kes röögib "Ammugi tsaari!"
kes ühmab "sic transit Mund..."

See laul on Ktisise ajast
ning ühest heledast majast
sest üle ruumist ja ajast
on siiski Miikaeli Tund!

HEIE TREIER

ÜHISKÜLASTUS PLAYBOY KOJU

Fotod, mida me Rajangu tahtel oleme sunnitud vaatama, kujutavad endast osavaid tajulõkse. Alguses tulekski ehk selgeks teha Rajangu "Playboy kodu" suhe n-ö reaalsusesse. Sest galeriis eksponeeritud fotode suurest formaadist võib justkui järeldada, et pildistatud on mingit reaalset ehitist, milles leidub "päris" pissuaaride rida ja "päris" ahi jne koos "päris" elus Playboy'ga, kes tõttab meid avatud hõlmadega tervitama. Inimesed kalduvad ju ikka uskuma, et kui kusagil leidub tõde, siis fotodel, sest tegemist on kaameraobjektiivi poolt "objektiivselt" fikseerituga.

Maja ennast on näinud vaid vähesed inimesed. Eriti lähedalt on majaga seotud olnud fotograafid Peeter-Maria Laurits ja Toomas Huik. Fotod ongi tegelikult nende tehtud dokumentatsioon Rajangu loomingust. Maja ise asub kunstniku kodulinna Viljandis ning Toomas Huik kirjeldas seda kui väikest klaasseintega maketti, millesse kunstnik on voolinud tillukese ahju ja tillukesed pissuaarid ja kõik muu. Ühe klaasseina külge on läbipaistva teibiga kinnitatud ajakirjast lõigatud värvifoto ilusast mehest, kes meile vastu tõttab.

Niisiis on antud juhul fotode aluseks mingi konkreetne materia "reaalsus" ja mitte (veel) kompuutri simulatsioon. Teiselt poolt on see "reaalsus" juba sünni poolest simuleeritud tegelikkus, teiste sõnadega, kunstniku kujutluse materialiseering. Veel näib tegemist olevat ka algusest lõpuni meediaprojektiga, kus sündmusi reaalsuses lavastatakse juba ette selle tagamõttega, kuidas nad meedias kõige paremini välja kukuksid. Meedia (antud juhul foto) on tähtsam kui reaalsus ise. Jätkakemgi siit.

Tänapäeva reaalsus on hea reaalsus üksnes juhul, kui meedia teda armastab ja kui teda on kerge allutada vahetalitustele. Oleme kõik kuulnud massiiritustest, mis on korraldatud just meediaülekanne jaoks, mitte aga kohalviibiva publiku jaoks – viimati oli selleks kas või Eurovisiooni lauluvõistlus Oslos. Publiku kõrvadele kõlab seal esitav muusika isegi madalama kvaliteediga kui läbi teleülekanne,

sest mikrofonid on häälestatud meediale, st kaotajaks pooleks jääb saalis istuja ehk sündmuses vahetu osaleja, ometi on just tema oma autentse kogemuse eest maksnud kõrgemat hinda kui passiivselt ekraani ees istuv televaataja. Ent tähelepanu. Meedia domineerimine pole iial ideoloogiliselt süütu – avaliku või varjatud propaganda juhtijaks on kanali omanik (siinsel Oslo näitel: tegemist oli Norra võimsa reklaamiüritusega).

Üks loogiline nihe, mida n-ö meediastumine kunsti toob, ongi kunstiteose enda võimalik kadumine või kärbumine kavandiks, mudeliks. Meenutagem Marko Mäetamme, kes väidab, et "kunstikonservi" jaoks ei pea ta graafilisi lehti enam trükkima, vaid piisab ideejoonistest, mida saab otse videosse filmida ja ekraanile suurendada. Rajangu puhul võtkem ka teatavaks, et meie kogemus tema "majast" saab olla üksnes vahendatud kogemus ning et mängureegleid dikteerib Rajangu, mitte fotograafid, ajakirjanikud ega publik.

Järgmisena tuleb tähelepanu kontsentreerida muidugi sellele, mida Rajangu meile näitab ja mida ta sellega ütelda tahab. Piltidelt kumavad vastu kindla tähendusega poliitilised sümbolid või informeeritud esemed. Rajangu asetab oma maja keskele vanaaegse ahju, eseme, mis on kordunud tema varasematelgi piltidel. Ahi on Rajangul aga pigem iluasi, praktilises elus kasutu kunstiväärtus. Ahi on eemalt vaatamiseks ja imetlemiseks, see pole enam maja soe süda nagu vanasti. Kust saada kodus soojust? Rajangu kujutab lahtist tuld, aga taas pole tegemist n-ö reaalse tulega. Viisnurgast väljuv "igavene tuli" on poliitiline mälestusmärk ehk eemalt vaatamiseks püstitatud simulatsioon. "Igavese tule" praktiline kasutamine oma keha soojendamiseks on tõlgendatav koguni mingi pühaduserüvetamisena.

Rajangu aga rüvetab pühadusi, mis ei tema ega kellegi teise jaoks siin Eestis pole õieti mingid "pühadused" olnudki. Pannes kokku Duchampi kuulsa 20. sajandi kunsti ikooni pissuaari (pissuaar kui WC Buddha või Madonna kuju) ning modernistliku nõukogude sümbolika, tekib hoopis mingi kolmas, neljas või viies kummaline simulatsioon. Võrreldes varasemate ajastutega on erinevus aga selles, et kui omal ajal korraldati üle N. Liidu "igaveste tulede" ümber tseremooniaid ja auvahtkondi, siis praegust Rajangu ikoonipilti ei saa parimalgi tahtmisel enam tõe pähe võtta. Pole lihtsalt, mida kummardada. Meie

ees lebavad mingite varasemate ideoloogiate riismed ja varemed, mille peale saab ehitada vaid Playboy kodu, kõigile maksjaile avatud maja, kus pühadusi ei olegi. Materialistlik maailmapilt on kõrgfilosoofiliselt tasandilt laskunud ellu endasse praktiliseks eeskirjaks – kõik ümbritsev on vaid mateeria, inimese keha on mateeria, raha on kasulik mateeria, mille eest saab osta uut mateeriat. Kui kogu maailm pole muud kui mateeria, siis võib seda vabalt omakasu järgi vormida, tappa ja võtta.

Rajangu pildiseerias on mingi väga sügav traagika, isegi siis, kui tehakse lõbusat nägu. Traagikat püüab kõigest väest varjata fotografeerimiseks valitud libe kommertslik pilditüüp, ilus mitmevärviline kuma ja taamal mühav loodus, mis paistab läbi klaasi. Traagikat üritab varjata seegi, et pildiseeria pealkiri on võõrandunult inglise keeles ("Home of Playboy") ning et mitte ükski asi pole piltidel "päriselt" – ei "hea" ega ka "halb asi", nagu see hangunud (haisev) vedelik pissuaaride ümber. Ja ometi ei saa neid pilte puhtesteetilise ükskõiksusega imetleda kui mingit eriti peent sajandilõpu dekadentsi, mis ei kannu endas ühtegi sotsiaalset sõnumit. Kuskilt näib kostvat kellegi summutatud karje.

Muidugi ei ütle Rajangu oma piltidega meile midagi sellist, mida me varem poleks teoreetilises plaanis iseseisvalt teadnud. Asi on Rajangus endas – kunstniku enda elus ja äratundmises sellest, mis toimub. See on tähelepanu juhtimine Ida-Euroopa olukorrale. Kunstnik näib vahepealse pika vaikimise järel olevat jõudnud mingile selgusele, mis, kui seda liiga absolutiseerida ja südamesse võtta, hirmutab. Ümberringi valitseb külmus ning simulatsioonide taga on toimumas midagi arusaamatut, suurt, mis juhib olukorda reaalsuses ja meie konkreetsetes eludes. Tuleb õppida adekvaatselt lugema praeguse ajastu uusi simulatsioone, et osata edasi elada ja end kaitsta, kui vaja.

WALTER LAQUEUR

FIN-DE-SIÈCLE: VEEL ÜKS NÄGEMUS

Fin-de-siècle on tähendanud ja tähendab väga erinevaid asju. Prantsusmaal tähendas see olla moodne, modernne, tänapäevane, *recherché*, peenemaitseiline. See on olnud ka haigluse, allakäigu, dekadentsi ja kultuuripessimismi sünonüüm. Aeg-ajalt on ta tähendanud sümbolismi, estetismi, *l'art pour l'art*'i või nartsissismi. Harilikult kaasnes ka kõrvalvarjund – pigem moekas nukrus kui täielik lootusetus. Kui Dorian Gray lord Henryle ja oma võõrustajale, kes *fin-de-siècle*'ist ja *fin-de-globe*'ist juttu tegid, (ohates) ütles, et elu on suur pettumus, siis peitus selle taga mõistagi tüdimus. *Ennuï* oli kesksel kohal ka peategelase Jean des Esseintes' mõtetes ja tegudes [J.-K. Huysmans'i – *tlk*] teoses "Vas-

tuoksa" ("A rebours", 1884), mis on dekadentlik romaan *par excellence*.¹

Terminit *fin-de-siècle* kohtab Prantsusmaal esimest korda 1880. aastatel. 1888. aastal Pariisis etendatud näitemängus² kõneleb türgi pankur Batšiš vestluskaaslastele järgmist:

"Te olete dekadentlik rahvas oma kalduvusega kõike naljaks keerata ja võimetusega tõeliseks entusiasmiks, mis seisab kõigi suurte asjade taga. Kui Jeesus Kristus, Muhamed, Karl Suur või Napoleon peaksid praegu taas maailma ilmuma, ei peaks nad siin üle nädala vastu. Enam mitte millessegi uskudes lõpetate te kord kõigesse uskumisega.

Walter Laqueur, *Fin-de-siècle: Once More with Feeling. Journal of Contemporary History*, nr 31, 1996. Lk 5-47.

¹*Fin-de-siècle*'i kohta leidub terve hulk kirjandust ja seda tuleb üha juurde. Värskest lisandusest tuleb nimetada järgmisi: M. Teich, R. Porter (toim), *Fin-de-siècle and its Legacy*. Cambridge, 1990, mis käsitleb sageli eiratud teaduslikke ja tehnilisi aspekte; S. Ledger, S. McCracken, *Cultural-Politics and Fin-de-siècle*. Cambridge, 1995, postmodernismist innustunud käsitlus Inglismaa kohta; S. West, *Fin-de-siècle*. New York, 1994, rõhuga kunstiajalool; E. J. Chamberlain, S. Gilman, *Degeneration*. New York, 1985; J. Stoken, *Fin-de-siècle, Fin-de-globe*. Basingstoke, 1992. Inglismaad käsitlevad põhiteosed on R. Ellman, Oscar Wilde. Harmondsworth, 1988 ja sama autori *Decadence*, samuti Holbrook Jackson, *The Eighteen-Nineties* (esmatrükk 1913, taastrükk Londonis 1988). Prantsusmaa kohta: E. Weber, France, *Fin-de-siècle*. Cambridge, Mass., 1986; A. E. Carter, *The Idea of Decadence in French Literature 1830-1900*. Toronto, 1958; K. W. Swart, *The Sense of Decadence in Nineteenth-Century France*. The Hague, 1964. Austria kohta vt C. E. Schorske, *Fin-de-siècle* Vienna. Cambridge, 1985 (taastrükk).

²Näidendit, mille autoriteks olid Micard, Jouvenot ja Cohen, esietendati Pariisis 1888. aasta aprillis Théâtre du Château d'Eau's. (Hiljem jäeti kolmas autorinimi ära.) Juba varem, 1886. aastal oli ajakiri *Voltaire* määratlenud *fin-de-siècle*'it kui passiivset alistumist valitsevale (vihatud) ühiskondlikule olukorrale, kui üldise laostumise tunnustamist.

Võta Gogo või Mercadet, see on 19. sajandi lõpu Prantsusmaa."¹

See kirjeldab kenasti selle olemust, mida vähemasti Prantsusmaa pealinnas peeti laialtlevinud tõveks. Tollal ilmus palju pamflette ja raamatuid, mis kandsid pealkirju nagu "Finis Galliae", ning Prantsusmaa mehed ja naised tundsid siirast muret selle üle, et nende riik läheb vastu hukule. Tegemist oli põhiliselt (kuigi mitte ainult) Prantsusmaa fenomeniga, mille seletamisel on viidatud kaotatud sõjale Preisimaaga, majanduslikule ja demograafilisele langusele, alkoholi tarbimisele, ateismi ja kuritegevuse levikule, perekonnasidemete üldisele nõrgenemisele ning kõlbluse allakäigule. Aastaiks 1905/1906 olid meeled aga muutunud, olgugi et ateismi, alkoholismi ja üldise kõlblustundega seonduvas ei olnud olulist muutust toimunud. Võib-olla oli küsimus põlvkondades, selles, et uus põlvkond lihtsalt tüdines kõikjal valitsevast tüdimusest.²

Suurbritannias oli *fin-de-siècle* veel varem moest läinud, Oscar Wilde'i vangistamine 1896. aastal laskis uuest liikumisest kogu auru välja. Aubrey Beardsley asutas 1894. aastal ajakirja *Yellow Book*, kuid vähem kui kahe aasta pärast tõrjuti ta toimetajakohalt kõrvale ja 1897. aastal lakkas ajakiri ilmumast.

Kas need, kes *fin-de-siècle*'it kunstis ja kirjanduses propageerisid, uskusid tõepoolest, et maailm läheneb lõpule? Ega ei uskunud, paljud neist pidasid end stagneerunud kultuurile uusi impulsse andvateks uuendajateks, mitte nihilistideks (mida iganes see tähendaski). Leidus küll neidki, kes kuulutasid apokalüptilisi sõnumeid, kuid nad olid pigem erandiks. Juhtivad saksa avangardistlikud ajakirjad kandsid nimesid *Die Gesellschaft* (ühiskond, mitte individid) ja *Der Stürmer*, tolle ajastu stiili nimetati juugendiks. Need sõnad ei olnud pärit *fin-de-siècle*'i leksikast.

Üks viimsepäeva sõnumitoojaid oli tollal saksa keeles kirjutav ülimenukas poola kirjanik Stanislaw Przybyszewski, eriti tema romaan "Saatana lapsed" ("Sataniskinder"), mis ilmus 1897. aastal (e.k 1909.a). See vaatleb nelja anarhisti, kes valmistavad ette maailma hävingut. Üks neist, Ostrap, on pigem gangster kui terrorist, kuid igatahes ühineb ta intellektuaalidega. Nende otsene eesmärk on hävitada üks nimetu linn. Kõik hooned põletatakse maha, ja see tekitab anarhistides ekstaatilis-orgiastilise õnnetunde. Et segadust veelgi suurendada, tapavad terroristid ka satanistide vaimse juhi. Lugejale serveeritakse lõputuid abstraktset laadi mõtisklusi õiguse üle tappa ja hävitada. Kõik see oli mõeldud närvikõdi tekitamiseks. Kogu

1 F. de J o u v e n o t, H. M i c a r d, *Fin-de-siècle*. Paris, 1888. Gogo oli tobuks prantsuse rahvaluules, Mercadet on kaval rahamees ühes Balzaci romaanis.

2 Tüdimus on kultuuriloos vähe tähelepanu pälvinud nähtus. Eugen Weber mainib üht prantsuse dissertatsiooni, muudest töödest ma ei tea. Suureks erandiks on Heideggeri kuulus metafüüsikaloeng, mille ta pidas talvel 1929/30 Freiburgis. Tookord rääkis Heidegger väga pikalt "sügavast tüdimusest" kui seisundist, mis on hädavajalik, et mõista inimeksistenti kuristikulisust ja saada aimu *horror vacui*'st. Kui sellist tüdimust on kord kogetud, võivad inimesed tõesti taas vabaks saada, kui nad otsustavad tegutseda ja igavusele lõpu teha. Tasub meenutada, kuidas Heidegger ise oma tüdimusele 1932.–33. aastal lõpu teha otsustas.

lugu saatis tundmus, et pärast sarvede mahajooksmist suubub "anarhistide" elu korralikku kodanlikku eksistentsi – nagu see juhtus järgnevatel aastatel Przybyszewski endaga, kui ta poola keeles kirjutama hakkas.

Niisugune (ja sellisena kaugeltki mitte ainuke) romaan polnud autentne, temast õhkus tserebraalset terrorit, šokeerimissoovi. Ehtne apokalüptiline hirm jäi sellest umbes sama kaugele kui vahetu Auschwitzi-kogemus Bela Lugosi õudusfilmist.

Ristiusus (ja paljudes teistes usundites) on apokalüptilis-eshatoloogiline traditsioon eksisteerinud igiammustest aegadest. See on kujutelm lõplikust hävingust maavärina, suure veeuputuse või taeva allakukkumise tagajärjel. Samavõrd sagedasti tuleb ette visioon üldisest ja kõikehävivatest tulelõõmast, suurest külmast, täielikust pimedusest või viimsest otsustavast lahingust (Harmagedon). Täielikku väljasuremist siiski pole; ikka jääb ellu mõni inimene, kellest lõpuks saab alguse uuenemine, parem maailm. Ristiusk, mis asetab rõhu patule ja hirmule, oli religioon, milles

pöörati viimsepäevakohtule väga üksikasjalikku tähelepanu. Kui Antikristust (kelle valitsemisaeg pidi messia tulemisele eelnema) 1000. aastaks ei ilmunud, siis pakuti uusi ennustusi 1184., 1186., 1229., 1345., 1385. ja 1516. aastaks ning hiljem veel lugematuteks kordadeks.¹ Ortodokssete juutide hulgas lubas *Habad* (Lubavitchi traditsioon)² "ilma vähimagi kahtlusevarjuta" messia tulekut 1991. aastal. Algul oli küsimus aastates, hiljem kuudes ja veel hiljem nädalates. Anti mõista, et seksti juht Ramam (Menachem Mendel Schneerson) on messias, ja kui ta 1994. aastal lunastust toomata suri, tekitas see tema järeltulijatele tõsiseid probleeme.

Kosmilise katastroofi kujutelm tuli eelmisel sajandivahetusel sagedasti ette kirjandusingkondades. Üsna tüüpiline näide on Richard Jefferiese³ "Pärast Londonit" ("After London"). Kutsumuselt looduseuurija, oli ta kirjutanud puutumatus loodusest ja jahiloomade kaitsest. Selles raamatus kangastus ta vaimusilmas ökoloogiline katastroof, mille tagajärjel London mattub muda-voogudesse. Kõige veenvamad viimse-

1 19. sajandi lõpupoolest alates on Euroopa ajaloolased vaieldud selle üle, kui sügavat hirmu 1000. aasta ees õigupoolest tunti. Ühe mõttekoolkonna järgi oli suur hirm suuresti müüt, hilisema aja väljamõeldis; sellele osutab ka Ferdinand Lot'i uurimuse pealkiri *Le mythe des terreurs de l'an mille* (1947). Selle mõtteviisi järgi piirdus suur ärevus mõnede üleskõetud munkadega ja üldiselt rohkem ühiskonna mahajäänud elementidega. Teiste ajaloolaste arvates polnud eshatoloogiline hirm seotud spetsiifiliste ühiskonnakihtidega, vaid ulatus hoopis sügavamale. Uuemaid tõestuskäike ja diskussiooniseisu kajastavad järgmised materjalid: J. F r i e d, Endzeiterwartung um die Jahrtausendwende. Deutsches Archiv für die Erforschung des Mittelalters, 1989; R i c h a r d A. L a n d e s, Relics, Apocalypse and the Deceits of History. Cambridge, MA, 1995; T. D a n i e l s, Millennialism. New York, 1992; S. O' L e a r y, Arguing the Apocalypse. New York, 1994. Eshatoloogiline hirm väljendus ka 18. sajandi lõpu lähenedes. Hölderlin teatab kummalistest märkidest, näiteks üleujutustest ja muudest õnnetustest, mis ennustavad ajaloo lõppu. *Die Christenheit oder Europa*; mõnede jaoks kehastas Antikristust Napoleon, kuid nad jäid siiski erandeiks.

2 Hassidistlik liikumine USA-s – *Tlk.*

3 Inglise kirjanik (1848–1887) – *Tlk.*

päevaennustused tulid sakslastelt ja venelastelt, klassikaliseks näiteks Jakob van Hoddise luuletus "Maailma lõpp" ("Weltende", 1911).

*Peanupult kodanlasel kübar kaob,
kõik õhud nagu kisast kajavad.
Katuselööjad puruks saavad
ja lehest loed: tõus rannikule vaob.
Torm algab, kargab mere metsik kohu
maa peale, murrab paksu tammi tõkke.
On inimestel enamasti nohu.
Raudteedel ronge langeb sillalt jõkke.*
Saksa k tlk A. Kaalep

Teised varased ekspressionistid nagu Georg Heym ("Linnade demonid" ja "Sõda") ning Alfred Lichtenstein ("Ettekuulutus") pakuvad oma luuletustes väga ilmekaid visioone haihtuvatest linnadest, suurtest tulekahjudest, tormilistest maavärinatest ja koletust tapatalgust.

Oli üks riik, kus pessimism ja *fin-de-siècle*'i meeleolud näisid olevat rohkem õigustatud kui mujal – Venemaa. Vene intelligents oli sageli pessimismi kaldunud, üldtuntud oli tema võõrandumine riigi valitsemisest.

Rahulolematuse oli laialt levinud ka muudes rahvakihtides; vanausulised ja mõned sektandid ootasid Antikristuse tulekut iga tund.

19. sajandi suurima vene filosoofi Vladimir Solovjovi viimane töö oli "Lühike lugu Antikristusest", mis avaldati 1900. aastal – autori surma-aastal. Seal oli juttu Jeruusalemma oikumeenilise kirikukogu katsest viia sisse uut,

Jeesus Kristust salgavat kristlusetõlgendust.

Elu lõpu poole uskus Solovjov tööpoolest, et maailmalõpp on tulekul ja sümbolismi suur teoreetik Vjatšeslav Ivanov nimetas ka täpse aasta – 1900. Juba enne sajandivahetust leiab Venemaalt satanismi ja kujutluspilte põlevatest linnadest (Balmont), põlgust harimatu massi vastu, schopenhauerliku pessimismi ning üldist melanhooliat (Sologub), usulist müstitsismi ja teise tulemise kultust Zinaida Hippuse ja tema abikaasa Merežkovski salongis Peterburis.

Andrei Belõi romaan "Peterburi", selle suundumuse viimane ja vägevaim õis, kujutas endast segu Przybyszewskist (linn lastakse hüglapommi abil õhku) ja Jefferiesest.

Romaanis kaob Peterburi soomülgastesse, kust ta kaksada aastat varem oli esile kerkinud.

Aastatesse 1895–1914 jääb aga üldjoontes ka vene kultuuri hõbeajastu. Sümbolism oli valitsev suund, ent kas see oli dekadentlik?

Sellise sildi lükkasid sümbolismi teoreetikud kindlameelselt kõrvale. 1893. aastal ilmunud mõjukas essees väitis Merežkovski, et uus liikumine on reaktsioon eelnenud allakäigule.

Ühes teises programmilises kirjutises pilas Djagilev klassitsismi ja romantismi dekadentlikkust; oli neid, kes süüdistasid "akadeemilise kunsti epigoone".

Vene hõbeajastu hõlmas nii paljusid rühmi ja üksikisikuid, et siin on esindatud peaaegu kõik tendentsid, kaasa arvatud dekadents. Brjussov ja Gumiljov uurisid eri okultismikoolkondade traktaate, noor Balmont viljeles dekadent-

likku prantsuse stiili nagu maalikunstnik Konstantin Somovgi.

Andrei Belõist sai algul teosofia, hiljem antroposofia jünger. Kuid enamiku jaoks oli see üürrike etapp.¹

Nikolai Rjabušinski, väga jõukas elunautleja ja üks tähtsamaid kunstimetseene kuulutas 1907. aastal pidulikult välja võistluse kõige tabavama kuradi kirjelduse saamiseks, mis pani kindlasti satanistide südamed põksuma. Lõpuks jäeti aga auhind välja andmata, ja just Rjabušinski poolt rahastatavas ajakirjas *Zolotoje Runo* (Kuldvillak) kritiseeriti puhtteetilist kunstivaadet.

Hõbeajastu algul teatas praeguseks üsna unustusse vajunud poeet Fofanov, et tema ja ta põlvkonnakaaslased on ükskõiksed, väsinud ja masendunud ning et peale tumeneva kalmurea künkanõlval pole midagi, mis neile teed näitaks. Kuid nii kirjutati 1880. aastatel, Fofanovi nooremad ametivennad olid aga juba kõike muud kui väsinud. Selle asemel otsisid nad inspiratsiooni ja uusi muljeid uurimisreisidelt eksootilistesse paikadesse – Balmont Mehhikos, Uus-Meremaal ja Samoal, Bunin Indias, Andrei Belõi Egiptuses, Kondratjev Palestiinas, Gumiljov Etioopias. Nad uurisid "Bhagavadgitat", upanišade, Zendavestat ja Laozid. Lühidalt, nad ei tundnud elutüdimust, vaid olid ettevõtlikud, Gumiljovi sõnul "konkistadoorid". On tõsi, et sümbolismi aluspõhjaks oli usk müstitsismi kesksesse tähtsusse, kuid sellega ülepakkumine viis sümbo-

lismi kriisini, lõhenemiseni ja lõpuks kadumiseni.

Venelased on harva tunnistanud põhimõtet *l'art pour l'art*. Nad arvasid, et neil on Venemaal ja maailmale edasi anda sõnum – ja nimelt sõnum vene kultuuri ja lõppkokkuvõttes vene elu taassünnist. Vene (ja Euroopa) kultuuriloo üks olulisim ajakiri, Djagilevi toimetatud *Mir Iskusstva* (Kunstimaailm, 1899–1904) propageeris algusest peale rahva harimist kultuuri taassünni nimel ja minevikupärandi hoolikat tundmaõppimist, mitte selle ignoreerimist. Neid, kes polnud üliinimesed, ei põlastatud. Kui mõned lugesidki Nietzsche vaimustusega, kritiseeriti teda ikkagi tema puhtnegatiivse hoiaku pärast, selle pärast, et ta ei pakkunud lammutatud väärtuste asemele uusi. Ühesõnaga, vene *fin-de-siècle* erines prantsuse ja inglise omast veendumuste, püüdluste ja lõpuks ka saavutuste poolest. Seda mõjutas vene traditsioon, mis ulatus tagasi Fetini, Tjutševini ja kaugemalegi. Samavõrd ilmsed olid need traditsioonid ka Stravinski, vene balleti ja mõnede tolle aja maalikunstnike puhul.

Sümbolism ja *fin-de-siècle* oli Euroopa fenomen, ent eri maade puhul olid erinevused sama silmatorkavad kui ühisjoonedki. Hiljem väitsid mõned kriitikud, et *fin-de-siècle* sai alguse Sakamaal Schopenhauerist, Nietzschest ja Wagnerist, kellel oli olnud otsustav mõju Prantsusmaa kultuurielule.² Kuid ei maksa üle hinnata prantslaste huvi saksa kultuuri vastu ja nende vastuvõtlik-

1 V. K r e i d (toim), *Vospominanija o serebrjanom veke*. Moskva, 1993; *Serebrjanyj Vek*. Moskva, 1990.

2 Nii arvas teiste hulgas ka W. B i n n i, *La poetica del decadentismo*. Firenze, 1949.

kust sellele 1880. aastatel – neil olid omad, Nervalini, Gautier'ni ja Musset'ni tagasiulatuvad traditsioonid. Väidetavasti vaatasid venelased uute moesuundade otsingul Pariisi poole; *Zolotoje Runo* varasemad numbrid (1905–1909) ilmusid nii prantsuse kui vene keeles. Ometi poleks Venemaal hõbeajastut ilma ülalviidatud omamaiste traditsioonideta olnud.

Venemaal oli pessimism enne Esimehe maailmasõja puhkemist tugevasti taandunud tänu uuele põlvkonnale, keda esindasid akmeistid ja futuristid – ninakad, hakkajad ja kõike muud kui *früh gereift und zart und traurig* (Hofmannsthal'i väljend). Kui Ahmatova abikaasa Gumiljov Pariisi õppima läks, oli *fin-de-siècle* juba möödunud.

Nagu itaallasedki huvitusid vene modernistid moodsast elust ja eeskätt moodsast tehnoloogiast, mida Peterburi dekadendid needuseks olid pidanud. Kui prantsuse, eriti aga inglise *fin-de-siècle*'i tüüpkuju oli olnud väsinud dändi oma mina-kultusega, siis kümme aastat hiljem sai tema järglaseks hoopis teistsugune prototüüp. On huvitav näha, kuidas Maurice Barrès ja D'Annunzio said hakkama hüperestetismi teistendamiseks fašismile lähenevaks superpatriotismiks.

Viis aastat pärast triloogia "Mina-kultus" ("Le Culte du moi") avaldamist asus Barrès uue triloogia kallale, mis sai nimeks "Rahvusliku energia romaan" ("Roman de l'énergie nationale"). Esimene köide ("Les dèracinés") käsitles prantsuse intellektuaale. Isegi tagasi vaates tundub vaimulaadi ja maailma vaate nii järsk muutus hämmastavana.

Tagantjärele tekib kiusatus *fin-de-siècle* kui lühiajaline moenarrus, dändilik poos üldse kõrvale heita. Marksistid tõlgendasid seda kodanliku ühiskonna kriisi järjekordse ilminguna, moralistid nägid selles amoraalsust ja rikutust, psühholoogid võtsid seda kui ammen-damatut varaauku, millest võib välja kaevata materjali kõikvõimalike teooriate tarvis.

Keskaja hirmudega võrreldes oli nüüdisaja apokalüptiline meeoleolu vaevalt midagi enam kui võlts imitatsioon.

Kristlus oli rohkem kui ükski teine suur usund rajatud veendumusele, et maailm kuulub pigem Saatanale (*campus diaboli*) kui Jumalale, et inimelu on hädaorg ning kujutab endast üksnes vaeva ja piina, lühikesi rõõmuhetki ja igavest kannatust, maistest hüvedest tulli loobuda. Inimene on ilma sündinud töö, mure, hirmu ja surma jaoks, nagu kirjutas kardinal Segni, tulevane paavst Innocentius III, "De contemptu mundi's".

Kõikvõimalike kiusatuste hulgas oli lihahimu kahtlemata suurim ja ohtlikem. Enne pattulangemist oli inimkond olnud aseksuaalne ja see jäigi ideaaliks – askeet, munk ja nunn.

Kuid selline skeem ei köitnud Londoni dändit ega Peterburi spiritualisti, kellega seks oli keskne teema. Nad põlgasid kodanlust (ja massi üldse), kuid maise vara omamist ei pannud nad sugugi pahaks.

Alati ei olnud ängistus ja meeleheide poos; Edvard Munchi kuulsas maal "Karje" (1893) ei ole midagi võltsi. (See norra maalikunstnik oli ülalmainitud Przybyszewski sõber.)

Ei ole ka õige pidada seda pilti närvilise erutuse ilminguks, nagu mõned kaasaegsed arvasid; puuduvad veenvad tõendid selle kohta, et aastal 1900 olid närvid nõrgemad kui 50 aastat varem. Max Nordau¹ kuulus "Mandumine" ("Entartung") avaldati saksa keeles esmakordselt 1893. aastal, ingliskeelsena 1895. aastal. See oli ühe juhtiva, tollal laialt loetud, kuid kümnekond aastat hiljem unustatud kriitiku äge, ohjeldamatu rünnak modernismi vastu. Nordau käsi pole käinud hästi, teda pilati kui suurvaimude töös kahtlevat väikekoodanlast, kui endast kõrgemal seisjate üle kohut mõista püüdvat väiklast kriitikut. Kuid Nordau surma aegu ennustas Israel Zangwill² kirjutises "Max Nordau martüürium": "'Mandumise' prohvetit meenutatakse jälle siis, kui kunst hullub ja kirjandus kaotab sideme eluga."³

Esitati kurje süüdistusi: Nordau keskne mandumisidee (*Entartung*) leiti olevat ohtlikult lähedane natside kriitikale mandunud kunsti (*entartete Kunst*) kohta. Kui Nordaud lugeda praegu, kerkib esile hoopis teine aspekt – nüüdisaegse suurlinna elutempo ja närvilisuse (ning moodsate transpordivahendite) karm kriitika kõlab kui roheliste eelkäija suust, kuigi nood pole talle miskipärast tänukummardust teinud. See, mida Nordau kirjutas Nietzsche

nõmedast ennasttäisolekust, intellektuaalsest perverssusest ja hullumeelsusest, on mitmeid põlvkondi Nietzsche austajaid hämmastanud kui ühe kohvikuliteraadi mitte küll ebahuvitav, kuid naeruväärne ja kirjaoskamatu katse püssendada üht kõigi aegade suurimat geeniust.

Lugedes 20. sajandi lõpu poole taas üle, mida Nietzsche on kirjutanud julmusest, hävitustungist, tema soovitusel mitte armastada oma ligimesi, nendingust, et dekadentsi (ja ka kõike muud) puudutavas on kõrgeimaks instantsiks tema ise, võib Nordau kõrvaleheitmine tekitada mõningast kahtlust. Aegade jooksul on Nietzsche tumedam pool liigagi nähtavaks saanud. Juunis 1884 dateeritud kirjas öele kirjutas Nietzsche, et teda "hirmutab mõte sedasorti inimestest, kes võivad ühel heal päeval minu autoriteeti ära kasutada".

Nietzsche kartused olid vägagi õigustatud. Teda ei saa küll pidada päriselt vastutavaks tema ärakasutamise eest eksisattunud jüngrite poolt, kuid kas saab teda täielikult õigeks mõista? Poliitikas oli Nietzsche samasugune õnnetus kui Heidegger ja Sartre.

Erinevalt paljudest teistest *fin-de-siècle*'i teostest ilmub "Mandumine" sada aastat pärast esmaavaldamist taas trükist.⁴ *Fin-de-siècle*'i meeoleolu kirjeldades kujutab Nordau seda kui jõuetut

1 Max Simon Nordau (1849–1923) – Ungaris sündinud juudi kirjanik ja kriitik, kirjutanud romaane, näidendeid ja lühiproosat. Tema pseudofilosoofiline "Entartung" oli omal ajal väga populaarne ja tõlgitud paljudesse keeltesse – *Tlk*.

2 Israel Zangwill (1864–1926) – Inglismaal elanud juudi literaat, kirjutanud näidendeid ja romaane, juutluse silmapaistev esindaja – *Tlk*.

3 Tsiteeritud G. L. Mosse saatesõnast M. S. Nordau raamatu taastrükile New Yorgis 1968. a.

4 Pehmekaaneline väljaanne (*Bison books*), publitseeritud *University of Nebraska Press*'i poolt, Lincoln and London 1993.

meeleheidet, mida igikestva ja häbitult õilmitseva looduse keskel tunneb järkjärgult surma poole liikuv haige; kui rikka hallipäise kiimleja kadedust, nähes noori armunud varjavasse metsatukka suundumas. Nordau võttis kokku mõningad tema meelest *fin-de-siècle*'i vaimule tüüpilised ajalehelood: kuninga, kes müüb tühise hinna eest oma valitsejaõigused, õhupalliga pulmareisi tegev noorpaar, kirikuvürst, kes käitub nagu Barnum,¹ koolipoiss, kes tunneb uhkust pettuse eest vangis istuva isa üle.

Neil lugudel on üks ühisjoon: põlgus traditsiooniliste kommete ja moraali vastu ning igasuguse kaasinimestega arvestamise halvaks panu, kõigele krooniks segadus valitsevates jõududes ning valeprohvetite esilekerkimine. Arstihaaridusega Nordau ei saa leppida tavalise (väikekodanliku) seletusega, et *fin-de-siècle* on pelk möödud mood, veidrus või poos. Ta otsib põhjusi sügavamalt ja leiab neid mandumisest ja hüsteeriast (või neurasteeniast). Ta kirjeldab moraalset nõdrameelsust (*moral insanity*, Maudsley poolt välmitud termin), emotsionaalsust, pessimismi ja masendust, *ennui*'d ja üldist teotahte puudumist väga üksikasjalikult. Degeneranti närvivad kahtlused ja ta kaldub müstitsismi, tal puudub tasakaal ja harmoonia, ta on ülimalt tundlik. Tema aju ja närvikava kahjustab terve rida halbu harjumusi – teda mürgitab üha kasvav alkoholi, tubaka, narkootikumide ja saastatud toidu tarbimine ning eeskätt elu igas mõttes ebatervislikes suurlinnades.

Auru ja elektri kasutuselevõtuga on elurütm muutunud kiiremaks kui iial varem ajaloos. Tulemuseks on, et need uued tegevusalad, ka kõige lihtsamad, toovad kaasa närvipinge, kudede vananemise, väsimuse ja kurnatuse. Nordau järgi näitab statistika, et kuritegude, vaimuhaiguste ja enesetappude arv on kasvanud ning et inimesed vananevad kiiremini. Stressist ja suurest pingest johtub, et prille hakatakse kandma noorem eas kui vanasti, sama kehtib ka hammaste lagunemise ja enneaegse kiilaspäisuse kohta. Järgnevad mõned mõtisklused rongireisidel kogetud pideva vibratsiooni ja nüüdisühiskonda vallutava videvikumeeleolu seostest.

Kaks põhiosa kannavad pealkirju "Müstitsism" ja "Egomaania". Nordau on valgustusajastu ja antiigi austaja; ta ei salli eriti romantikuid, kes kogu oma andega teenisid regressi, välja arvatud vahest prantsuse romantikud, kes kaldusid pigem renessansi poole kui pimedasse keskaega. Prerafaeliitidest libiseb ta kiiresti üle; Ruskin oli tal "esteetika Torquemada",² puhevil, eksitav, pööraselt ekstsentriline vaim.

Lõpuks lahkab Nordau Verlaine'i, kuid tema muljed pole sugugi soodsad: Verlaine on asümmeetrilise kolba ja mongoliidse näoga eemaletõukav degenerant, impulsiivne vagabund ja dipsomaan, kes kõige häbiväärsematel asjaoludel vangimajja suletakse, nõrga intellektiga tundeline unistaja, kes oma halbade tungidega ränka võitlust peab; ta on müstik, kelle rahutus teadvuses keerlevad kujutluspildid Jumalast ja pü-

1 Phineas Taylor Barnum (1810–1891) – USA tsirkuseomanik ja -juht – *Tlk.*

2 Tomás de Torquemada (1420–1498) – Hispaania esimene suurinkvisiitor – *Tlk.*

hakutest, ning vana narr, kelle seosetu kõne väljendab igasuguse selge mõtte puudumist.¹

Järgmine peatükk käsitleb tolstoilust. Nordau ei eita, et Tolstoi on suur kirjanik, olgugi et tema teostele võib ette heita liigset pikkust. Siiski vaatleb ta Tolstoid põhiliselt kui teoloogi ja filosoofi, ning märgib selles seoses, et Tolstoi kirjutas (oma "Pihtimuses"): "Tundsin, et ma pole vaimselt päris terve."²

Mida oleks Nordau peale hakanud Dostojevskiga, kes tema raamatus ei figureeri? Dostojevski kehas tas kõike, mida Nordau jälestas. 1863. aastast alates oli Dostojevskit tõlgitud saksa keelde, kuid tema kuulsus Euroopas saabus alles sajandivahetuse paiku.

Nordau peamised *bêtes noires* on ühelt poolt Nietzsche ja Wagner, teiselt poolt Ibsen ja Zola. Nietzsche oli suurusluuluga vaimuhaige, ja tõik, et teda peetakse filosoofiks ning et ta rajas koolkonna, on "Saksamaale häbiks". Wagneri suurt muusikaannet ei vaidlustata, Nordaule meeldib "Venusbergi" muusika ja Reini neidude "Wigala Weia", kuid ta kahetseb, et viimast koratakse 136 korda.³

See kõik sobib aga mandumise kauglearenenud vormiga, ja ega Wagnerist ilmaasjata *fin-de-siècle*'i iidolit saanud. Nordau suhtub ühtvõrd kriitiliselt nii tema grafomaaniasse kui ka erotitsismi, šovinismi ja hüsteerilisse antisemitismi.

Tõelistele dekadentidele nagu Baudelaire ja Huysmans pööratakse palju vähem tähelepanu kui Ibsenile ja Zolale, võib-olla seepärast, et nende juured ulatuvad kaugematesse aegadesse. Nordau teeb kummarduse Ibseni poeetilisele talendile. Seevastu ärritavad teda Ibseni filosoofia, ekskursid meditsiini (ja pärilikkuse) valdkonda, vaated abielule ja usule, sundmõtted pärispatust ja ebamäärasest anarhismist ning inimolendi õigusest elada omaenese seaduse järgi. Mis puutub Zolasse, siis "vaatab tõsiasi, et autor on seksuaalne psühhopaat, vastu tema romaanide igalt leheküljelt". Tema tööd ei põhine tähelepanekutel, nad pole ei inimlikud dokumendid ega eksperimentaalsed romaanid, samuti mitte *milieu* pildistused. Zola on dekadent läbiva pessimismi tõttu, seepärast, et ta näeb kõike pöörase liialdusega ja veidralt moonutatult.⁴

Nordau usk teaduse tõdedesse oli osalt valesti suunatud, tema hinnangud kirjandusele jäid ühekülgseks ja sageli tahumatuks, mõned tema poolt arvestatud suundumused ei kuulunud sugugi *fin-de-siècle*'isse; tolstoilust meenutavad praegu peale asjatundjate vaid vähesed. Mis sai teistest Nordau kriitika märklaudadest?

Labast massi põlgav Nietzsche on teinud võiduka *comeback*'i vasakpoolsete kultuurikangelasena, ateistina, kõigi kodanlike väärtuste suure lammutajana.

1 Vt viide 4, lk 76 (lk 128).

2 Tolstoi vaated nüüdiskunstile ei erinenudki Nordau omadest nii väga, kuid Nordau ei võinud seda teada, sest Tolstoi "Mis on kunst?" ilmus alles viis aastat pärast "Mandumist".

3 Jutt on Wagneri ooperi "Reini kuld" 136 takti pikkusest sissejuhatuses, mis on välja peetud ühelainsal *Es*-duuri kolmkõlal – *Tlk*.

4 Vt viide 2, (lk 491).

Temast on saanud koguni radikaalse-
te feministide vabastaja, kes rebib maha
maski maskuliinselt mõistuseprintsibiit
ja võimuhierarhialt (patriarhaadilt).
Zarathustra piits oli peidus feministide
ridikülis.

Zolast ja Ibsenist on saanud klassi-
kud, kuid Ibsenit ei lavastata ega loeta
kuigi sageli. Süüfilise vastu leiti rohi ja
see muudab "Kummitused" aegunuks.
"Söekaevurite" filmiversioon tundub
(Gérard Depardieu'le vaatamata) palju
enam ajast ja arust olevat kui "Cyrano
de Bergerac". Pole olemas ühtegi prant-
suse luule antoloogiat, kust puuduksid
Baudelaire, Rimbaud ja Verlaine.

Pilk meditsiinistatistikale näitab, et
hambakaarise esinemus on drastiliselt
langenud ja vähemalt arenenud riikides
on sama lugu ka pärgarteri haigustega,
ning vaimuhaiglatesse suletakse nüüdis-
ajal hoopis vähem inimesi.

Vähenenud on nikotiini ja vägijooki-
de tarbimine ning teooria mandumise
füsioloogilistest juurtest ei tundu enam
usutav. Iseasi muidugi, kas selline statis-
tika ühiskonna tervise mõõdupuuks so-
bib.

Sajandivahetusele järgnenud kultuu-
rerevolutsioon osutus mitmes mõttes
hoopis radikaalsemaks, kui Nordau oli
karta osanud – muusikas ja plastilistes
kunstides väljendus see isegi markantse-
malt kui kirjanduses. Maailm fragmen-
teerus veelgi.

Möödunud aegade kosutavat har-
mooniat ei olnud võimalik taastada.

Juhtiv saksa ajaloolane Hans Del-
brück¹ avaldas pika ja targa kirjutise,
mis ilmus samal ajal kui "Mandumine".²

"On kindel, et elame kurjuse ajajär-
gul: kõikjal kohtab rahulolematust, al-
lakäiku, lagunemist. Veel 30 aasta eest
olnuks inimestel häbi end avalikult
ateistiks kuulutada, täna tehakse seda
lausa rõhutatult. See on tee, mis libera-
lismi, juutluse, mammonakultuse, sot-
sialismi, pessimismi, anarhismi ja
nihilismi kaudu kuristikku viib. Vooru-
sed ja kõlblus on moest läinud, kunst on
endale võtnud ainuõiguse olla madal,
koolid annavad edasi vaid teadmisi ega
kujunda iseloomu, abielu pühadus pole
see, mis varem, õigusemõistmine avab
päästva ukse kurjategijale. Meie ajastu
nägu kujundavad loomalikud semiidi
näojooned."

Seejärel läheb Delbrück ajas sugupõl-
vede kaupa tagasi ja leiab kõikidest ajas-
tutest kaebusi moraalse allakäigu kohta.
1869. aastal on Wolfgang Menzel kir-
jutanud apokalüptilisest *Zeitgeist*'ist, ja
protestantliku kiriku häälekandja on
maininud, kuidas "pöörane sankülo-
tism" peab jultunud prassingut. Mam-
monajahti, erotitsismi, üldist moraalset
laostumist on meelt heites häbimärgis-
tatud 1847. aastal; kuritegevuse ja alko-
holitarbimise ärevakstegevat kasvu on
suure murega täheldatud 1836. aastal.
1827. aastal on haritud ühiskonnakihte
rünatud üldise eitava hoiaku pärast.

1 Hans Delbrück (1848–1929) – saksa ajaloolane ja poliitik, uurinud põhiliselt sõja-
kunsti ajalugu – *Tlk*.

2 Die gute alte Zeit. Preussische Jahrbücher, 1893, lk 1–28.

Fichte on 1807. aastal kirjutanud, et tema kaasaeg on läbinisti patune, Fichte ametivend Niethammer kahetses idealismi ja vaimsete väärtuste kaotsiminekut. Inglismaa saadik Friedrich Suure õukonnas on 1770. aastatel teatanud, et Berliinis ei leidu ainsatki aumeest ega vooruslikku naist (*vir fortis nec femina casta*).

Delbrück läheb kaotatud paradiisi jälgi ajades üha kaugemas minevikku ja satub kõikjal ühesugustele hoiatustele seoses usukaotuse, moraalse allakäigu, joomarluse ja hooramise, rahulolematuse, anarhia, segaduse, rõhumise ja üldise lagunemisega – nii on see olnud varasel keskajal ja veel kaugemas Bütsantsis ning Rooma Impeeriumis. Isegi Homerose eakas kangelane Nestor on kurtnud, et tema noorusaegadel oli noorsugu parem. Veelgi varasemast ajast üleskirjutused puuduvad.

Nordau on möödanikku idealiseerinud nagu enamjagu kriitikuid ja moraliste enne ja pärast teda; tema poolt imetletud klassikute pärandit on jätkanud epigoonide põlvkond.

Nordau tundis end ebakindlalt uue-veas ajastus, kus Euroopa kultuuri renessansist alates kujundanud väärtused ja ilu- ning moraalikontseptsioon olid murdumas. See viis kriisini, millel oli selline hästi tuntud tagajärg nagu üha kasvav vahemaa end isolatsiooni manööverdanud kunstia vangardi ja üldsuse vahel. Sellest tulenesid paratamatult uued, tänini lahendamata probleemid.

Benedetto Croce, Nordaust pisut noorem ja terasem vaatleja, märkis, et *fin-de-siècle* on midagi enam kui pelk kirjandus- ja kunstimood. Neil aastail oli toimunud fundamentaalne muutus – religiooni langus. Ei Croce ega Nordau olnud usuinimesed, kuid Crocel ei saanud jääda märkamata, et ilmalik humanism täitis tühiku vaid osaliselt. Igatahes Nietzsche-taoliste poolt rünnati seda kõvasti. Siit ka kogu ajastut iseloomustav "irratsionaalsus ja nautlemine".¹

Kas see kõik oli oluline? Päris raamatu algul oli Nordau leidnud, et "uutest tendentsidest" tundis rõõmu üksnes väike vähemus.

"Sel vähemusel on aga olnud loomuannet katta kogu nähtav ühiskonnapiind, nii nagu väike õlitilk levib üle suure ala merepinnal. Põhijaos koosneb see vähemus rikkastest haritud inimestest või fanaatikutest. Esimesed annavad tooni snoobide, lollide ja puupeade hulgas, teised imponeerivad nõrkadele ja sõltuvatele ning heidutavad närvilisi..."²

See oli terane tähelepanek. 1890. aastatel olid inglise esikirjanikeks Thomas Hardy ja Henry James, Joseph Conrad, Rudyard Kipling ja Arnold Bennett, Bernard Shaw ja H. G. Wells, mitte *Yellow Book*'i kaastöölised. Bestsellerid tulid Conan Doyle'i ning A. W. Masoni sulest.

1 B. Croce, Gabriele D'Annunzio. La letteratura della nuova Italia. Bari, 1922. Vt R. Drake, Decadence, Decadentism and Decadent Romanticism in Italy: Towards a Theory of *Décadence*. – *Journal of Contemporary History*, jaanuar 1982, 17, 1.

2 Vt viide 4, lk 70 (lk 7).

Mis puutub traditsiooni katkemise kaugemaleulatavatesse tagajärgedesse, siis need ei piirdu teadagi üksnes *fin-de-siècle*'iga.

Kui pessimistlikud olid haritud klassisid ja rahvas, kui pessimism oli ajastu üks peamisi tunnuseid? Avaliku arvamuse küsitlusi tollal ei korraldatud ja alati on leidunud nii optimiste kui pessimiste, kuid mingi üldmulje saamiseks näiteid jagub. Kui vana sajand lõpule lähenes, siis ilmus mitmeid kokkuvõtteid, mis puudutasid läinud sajandit ning kaasaegsete ootusi ja lootusi järgmise osas. 1890ndad ei olnud hea aastakümme. Ameerika Ühendriikides mäletati veel hästi 1893. aasta paanikat ja sellele järgnenud depressiooni; paljud ettevõtted olid pankrotistunud, tööpuudus oli kasvanud ja sellest johtuvas segaduses oli lõhenenud demokraatlik partei. Arengutempo aeglustus ka Inglismaal, Briti tööstus jäi järjekindlalt võistlevate riikide omast maha, eksport vähenes ja põllumajandus kannatas toiduainete sisseveo all. Saksamaa jõudis majanduskriisi 1890. aastatel, prantslased seisis silmitsi suurte korruptsiooniskandaalidega ja muidugi ka Dreyfusi afääriga. Venemaa näljahäda 1892/1893, mil tuhanded inimesed hukkusid ja veel suurem hulk nälgis, oli Euroopas suureks skandaaliks. 1898. aastal järgnes sellele väiksema ulatusega näljahäda. Kasvav poliitiline käärimine, mis päädis 1905. aasta revolutsiooniga, heitis kõigele koletu varju. Sajandilõpu ja uue aastasaja alguse juhtkirju üle lu-

gedes avaldab siiski muljet kõikjal silma hakkav optimistlik toon. Inimkond polnud iial varem nii lähedalt elanud ja progress pidi jätkuma.¹ "Kahekümmes sajand: võidukas sisseast" – nii kõlas üks *New York Times*'i (hind 1 sent) esilehe külje pealkiri. Alapealkiri oli: "New York tervitab tormilise rõõmupeoga. Raekoda suurejooneliselt ehitud. Sädelev ilutulestik ja metsik muusika, laul ning kära. Laulatus keskööl. Suur tunglemine põhjustab peaaegu paanika."²

Tuled sähvisid, rahvas laulis, sadamas üürgasid laevade sireenid. Raekoda ehtis 2000 lippu ning 2000 punast, valget ja sinist elektripirni kaunistas hiigelkirja "Tere tulemast, 20. sajand!" Mängis Sousa orkester, New Yorgi linna nõukogu presidenti Guggenheimerit nähti huuli liigutamata, kuid rahvasumma melu tõttu polnud kellelgi võimalust teda kuulda. (Ajalehtede andmeil tahtis ta öelda, et jõudsa edenemise tõttu saab New Yorgist peagi linn, millele pole maailmas võrdset.) Taolist tulevärki polnud enne nähtud ja hiigelkoorid laulsid laule nagu "Sea", "Mountain and Prairie", "Ring out Wild Bells", aga ka "Der Tag des Herrn" ja "Aus der Heimat". *New York Times*'i 15-osalises juhtkirjas nimetati 19. sajandit kuulsusrikkaks imede sajandiks, kõikide aastasadade õieks. Kõikjal oli tekkinud liberaalseid institutsioone, teaduse progress oli olnud määratu ning alles äsja oli toimunud enneolematu revolutsioon arstiteaduses seoses uue anesteesia meetodi kasutuselevõttuga. Luge-

1 Saksa keiser otsustas, et sajand lõpeb 31. detsembril 1899; mujal tähistati seda pärast pikki vaidlusi aasta hiljem.

2 *New York Times*, 01.01.1901.

matuid leiutisi oli viimasel ajal teinud hr. Edison.¹

Seda teemat arendas edasi üks kirjutaja *Washington Post*'is. Mis jäi veel avastada? Terve sajandi jooksul oli Ameerika Ühendriikides patenteeritud 700 000 leiutist. Kirjutaja märkis, et elektri valdkonnas ületavad võimalused inimliku mõistmise piiri.

"Oleme teaduse ja vaimse tegevussfääri igas osas läinud kaugele mööda 1800. a töötajate ja mõtlejate kõige julgematest unistustest. Kõiges, mis lisab midagi inimeste heaolule, õnnele, luksusele ja mugavustele, oleme saavutanud sellist edu, mis oleks sajand tagasi olnud kujuteldamatu. Teaduslikud avastused on aja ja ruumi olematuks teinud."²

Isegi talitsetumas Londonis oldi üksmeelselt veendunud 19. sajandi enneolematutes, selles, et enne seda pole keegi millegi nimetamisväärsega hakka saanud ja et mõte uuest sajandist on kuidagi virgutav. Kujutelm, et tulevik on ees lahti, oli vägev moraalne stiimul,³ vaatamata laastavatele üleujutustele ja detsembri viimase nädala ebanormaalsele lumesajule, mis pani Inglismaal rongid seisma, pühkis minema ehitisi ja sildu ning isoleeris külasid.

Kõigis tähtsamates pealinnades oli tunda vaikset (või ka häälekat) rahulolu oma riigi asendiga maailmas. Ameerika

press märkis, et USA-st on saanud võimas jõud, Suurbritannia leidis, et tema saavutused "tõusevad teiste riikide püüdluste seast esile, ületades neid eesmärgiühtsuselt ja haardelt."

Eriti torkas õnnetunne 1800. aastast peale saavutatud määratu edu üle silma Berliinis, seda ühtviisi nii konservatiivide kui liberaalide hulgas. "Oleme tõepoolest kaugele jõudnud," öeldi *Berliner Tageblatt*'i juhtkirjas.⁴ Sada aastat tagasi oli Preisimaa väike agrariik; nüüd on Saksamaa Inglismaa järel suurim kaubanduslik ja tööstuslik jõud; tema sõjavägi on maailma distsiplineerituim, tema kaubalaevastik suurim. (Saksamaa tööstustoodang oli Suurbritannia omast mööda läinud 1895. aastal.) Keiser oli hiljuti kuulutanud, et tema kõige pakilisem ülesanne on tunduvalt suurema sõjalaevastiku rajamine.

Kuid oli märgata enesega rahulolu ohtu, ja tagurlikud jõud, eriti junkrud, eelistasid "vanu häid aegu" käesolevale ajale. Rahvas, kes valitseda ei tahtnud, pidi saama teise orjaks. Siit ka vajadus *Weltpolitik*'i, globaalpoliitika järele: "Kuni inimolendite seas leidub kuraideid ja rahvaste hulgas röövleid, peame kasutama iga võimalust oma jõu suurendamiseks."⁵ Peatumine oleks võrdne taganemisega, ja seda ajal, mil läinud sajandi muutused on Saksamaale uusi imelisi võimalusi avanud ja väljakutseid esitanud.

1 *New York Times*, 01.01.1901.

2 *Washington Post*, 01.01.1901.

3 *The Saturday Review*, 05.01.1901.

4 *Berliner Tageblatt*, 01.01.1901.

5 Toimetuse tõlgendas keisri eesmärki kui "globaalset majanduspoliitikat ja rahumeelset konkurentsi" ning nõudis suuremat demokraatiat kodumaal.

Seega tunti kõikjal suurt rahulolu möödaniku saavutustest ja tulevikule pandi suuri lootusi. Inimkond võis saavuvat sajandit õigustatult rõõmuhoisega tervitada, nagu kirjutas *Petit Parisien*.¹

Le Petit Journal'is kirjutati, kui sulnis on mõelda, et möödunud sajandil säilitas Prantsusmaa oma koha tsivilisatsiooni esirinnas, et prantsuse vaim, mis täiesti vääris Prantsuse revolutsiooni, ilmutas end kunstis ja teaduses nii uhkelt. See on sajandi lõppedes ära teeninud kogu inimkonna tänu. Ka olid prantsuse sõdurid mõningasele ebaedu- le vaatamata hoidnud alal Marengo (napoleonlikku) traditsiooni.

Le Journal des Débats tuletas lugejatele meelde, kuidas ta oli 1. jaanuaril 1801 teatanud, et Prantsusmaa kindralid löid pärast võidu saavutamist välisvaenlaste üle Poitiers' tänavatel tantsu. 1801. aasta hitiks oli Haydni "Loomise" paroodia, mida esitas Opéra Comique. *Le Temps* intervjueeris prints Roland Bonaparte'i, kes ütles, et Prantsusmaal on ainult üks poliitiline vaenlane – Inglismaa. (*Le Petit Journal* oli sellega nõus.) *Le Figaro* arvates väärisid suurimat tähelepanu teaduse progress ja maailmarahu kindlustamisel tehtud edusammud, isegi kui mõni neid pisen- dada püüdis.

Anatole France avaldas essee sellest, kuidas võtta vastu uut sajandit. Vabariigi president ja Pariisi linnapea korraldasid bankette, oli rongkäike ja ilu- tulestikke ning Sacré Coeur'is peeti missat.²

Sellised meeolud ei piirdunud su- gugi vaid valitseva klassiga; vasakpool- sed olid oma jätkuvas edukuses sama- võrd kindlad, olgugi et tagurlikud ele- mendid avaldasid arvestamisväärsset vastupanu. Progressiivsed jõud kogusid end kõikjal ja oli vaja vaid aega, et töölisklass saaks võimu üle võtta ning uue, vabadusel ja õiglusel põhineva ühiskonna rajada.

Niisuguse optimismi tüüpnaide oli Edward Bellamy³ "Vaadates tagasi" ("Looking Backward"), mille esmatrükk ilmus 1888. aastal. See on lugu Julian Westist, noorest bostonlasest, kes pä- rast ebaharilikult pikka und ärkab üles 20. sajandi suurepärases maailmas, ühiskonnas, kus raha asendavad kre- diitkaardid ja kus kõik sotsiaalsed probleemid on lahenduse leidnud. Seda raamatut lugesid kõik, see tõlgiti kahe- kümnesse keelde (tolle aja kohta imeks- pandav arv) ja seda müüdi miljoneid eksemplare.⁴

Nagu ikka, leidis ka üksikuid eriar- vamusid. Ülemdiakon Farrar, kes teenis Westminster Abbey's,⁵ andis olukorrast

1 Tsit rmt: E. W e b e r, France, *Fin-de- siècle*, lk 243.

2 *Fin-de-siècle*, *Le Petit Journal*, 01. 01. 1901; *Bon Siècle*, *Le Figaro*, 01. 01. 1901; *La Mission du vingtième siècle*, *Le Temps*, 31. 12. 1900; *Conte pour commencement gaiement l'année*, *Le Figaro*, 02. 01. 1901; *Au jour le jour; la fin de l'autre siècle*, *Journal des Débats*, 02.-03. 01. 1901.

3 Ameerika kirjanik (1850–1898) – *Tlk.*

4 S. E. B o w m a n, Edward Bellamy Abroad. New York, 1962.

5 Frederic William Farrar (1831–1903) oli tollal Canterbury toompraost; 1880. aastatel oli ta olnud Westminsteri ülemdiakon. Teda tuntakse peamiselt raamatu "Life of Christ" järgi, millest oli mitmeid kordustrukke, ja vastuseisu tõttu igavese karistuse usudogmale.

mureliku ülevaate ning tema tuleviku-nägemus oli sünge. Ta rääkis, et viimased sadakond aastat pole inimkonna kirgedesse, julmestesse ja toorestesse instinktidesse mingit muutust toonud. Samas laadis esines *The Washington Post*: rõõvellus, julmus, saamahimu, tagakiusamine on nüüdisrahvastele samsuguseks tõukejõuks kui keskajalgi – ebainimlikkuses pole mingit vahet, metslusest pole välja saadud. Inimene astub uude sajandisse kõikevõimalike toredate teadus- ja kunstisaavutustega varustatult, kuid tema ürgsed himud ja ihad on jäänud puutumata.

Canterbury peapiiskop võttis siiski mõõdukama hoiaku. Uusaastajutluses ütles ta, et talle annab lootust aktiivne ja teadlik püüd parandada praegust olukorda ja et ebateadlikku langemist kurjusesse või puhtlammutava nihilismi vallandumist peab ta vähem võimalikuks.

Uue sajandi eelõhtul tsiteeriti meedias paljusid vähem või rohkem tuntud inimesi. Üks kõige huvitavamaid kaastöid tuli vanemapoolselt kirjanikult, kes elas täielikult tagasitõmbununa Putney's, ühes Londoni eeslinnas. Luuletus, mille pealkiri oli "1901", algas nii:

*Aeg liiga suur, et mõte seda haaraks,
üks laine igiärkuvel ajamerel.*

ja lõppes nii:

*"Jää hüvasti!" me hüüd käib üle mere
Ja tormav kesköö vastab: "Hüvasti!"*

*"Tere!" ja koidutaevas vastab:
"Te re!"¹*

Sellele oli alla kirjutanud Algernon Charles Swinburne, keda peeti inglise dekadentide vanaisaks, Baudelaire'i austajaks, prerafaeliitide sõbraks. Ükskõik millised ka polnud Swinburne'i varasemad vaated, nähtavasti tundis ta, et ei saa jätta tervitustele lisamata oma poolset panust.

Pariis enne sajandivahetust polnud üksnes Verlaine oma hüüatusega: "Je suis l'Empire à la fin de décadence" – ta armastas seda sõna, mis oli, nagu ta kirjutab, un coup de génie.² See oli ka *La Belle Epoque*, Yvette Guilbert laulmas "Le Fiacre'it" ja "La Soularde'i", ning hulk teisi artiste, kelle šansoonid jäid pea sama edukalt kestma nagu Verlaine'i luulegi. Just neil aastail, mil ilmus ajakiri *Le Décadent* (1886-1889), ehitati rekordilise ajaga valmis Eiffeli torn, ja seda tegi pisikese eelarvega väike töörühm. *Le Décadent*'i lugesid väga vähesed, ent Prantsusmaa tööstuse ja tehnilise osavuse sümbolit Eiffeli torni nägid pariislased iga päev. See oli 1889. aasta juubelinäituse ja 1900. aasta maailmanäituse Prantsusmaa, kus madame Curie oma laboratooriumis raadiumiga töötas ja vennad Lumière'id 1895. aasta detsembris ühes Kaputsiinlaste bulvari keldris oma esimest filmi näitasid. Pariisi esimene püsikino avati 1897. aastal ja seal toimus Dreyfusi protsessi ja Jeanne d'Arci käsitlevate (Georges Méliès') filmide esilinastus, mis kestis kokku

1 The Saturday Review, 05,01. 1901.

2 Baudelaire seevastu jalestas seda terminit ja nimetas seda "laiskade sõnaks".

veerand tundi. Need olid ajad, mil parun Pierre de Coubertin mõtles olümpiamängude taaselustamisele ja mil 14. juulil tantsiti tänavatel. Uljaspead katsetasid õhusõidukeid ja Blériot' lennuni üle La Manche'i oli jäänud veel kolm aastat.

Lühidalt, see polnud *triste époque*, nagu Barrès seda nimetas, vaid saavutusrikas ja optimistlik ajajärk.

Romantism ei suubunud alati meeletusse, vaid ülistas ka *élan vital*'i, idealismi ja elunautimist, mis ilmnes saksa *Wandervogel*'ite liikumises. Saanud alguse 1897. aastal Berliinis, levis see liikumine kiiresti teisteski saksa keelsetes maades – noorterühmad rändasid ringi ja laulsid lõkete ümber. Tegelikult ihkas kogu Euroopa meelelahutust – see polnud mitte kirglik soov hävingusündmustes kaotatud aega tasa teha, vaid küllap loomulik elujanu, mis põhines teadmisel, et elu on muutumas paremaks mitte üksnes väheste õnnelike, vaid kogu rahva jaoks.

Sama hea mõõdupuu kui mis tahes teine on rahvaliku laulu ja opereti ajalugu ning nende tohutu populaarsus. 1880. aastatel oli olnud Euroopat valutava Viini opereti kuldaeg. Strauss ja Millöcker surid mõlemad vana sajandi viimasel aastal, kuid nende nooremad võistlejad olid veel täies elujõus – Heubergeri "Ooperiball" ("Opernball") oma kuulsal lauluga *chambre séparée*'st ja Ziehreri "Hulkur" ("Landstreicher", 1899) igihalja meloodiaga "Sei gepriesen du lauschige Nacht" on tänini aja- proovile vastu pidanud.

Juba koitis teinegi kuldaeg, esiplaanil Lehár ja Oscar Straus. Mistinguette laulis Pariisi "Eldorados"; 1898. a oli "Lily of Laguna" aasta; Mile End'i *music-hall*'ides kõlasid "The Man who Broke the Bank at Monte Carlo" ja "Goodbye Dolly Gray" (1900). 1900. aastal hullutas sakslasi "Susanna, wie ist das Leben doch so schön", mitte sugugi pessimistlik laul, nagu pealkirigi näitab. Berliinis oli suurmoeks Paul Lincke (1866–1946) kosmosereise ülistav operett "Frau Luna". Seda etendati "Apollos" ühtejärke 600 korda; vaatajaid oli sellel tunduvalt rohkem kui Przybyszewski "Saatana lastel" lugejaid. Ka Méliès'i film "Reis kuule" ("Le voyage dans la lune", 1902) oli kosmosereisist. Mõistagi ei kuulunud Paul Lincke samasse suurusjärku Beethoveni, Brahmsi või Richard Straussiga. Ettevalmistuse oli ta saanud Folies-Bergère'is.¹ Ent sada aastat hiljem mäletavad vaid vähesed sakslased mõnd meloodiat "Elektrast" ja ehk üht "Salomest",² kes oli *fin-de-siècle*'i suur kangelanna. Seevastu Paul Lincke lööklaule esitab Berliini Filharmoniaorkester Daniel Barenboimi juhatusel tänini; neist on saanud Berliini mitteametlikud hümnid. Nad ei esinda kõrgkunsti, kuid peegeldavad põhiolemuselt optimistliku, tulevikku vaatava ajastu meeleolu (nt "Lass den Kopf nicht hängen") ja nende võlu on säilinud ka läbi järgnenud raskete aegade.

Fin-de-siècle, dekadents ja sümbolism on olnud eespool kõne all ilma neid mõisteid selgelt piiritlemata. Need

1 1869. a asutatud tuntud *music-hall* Pariisis – *Tlk.*

2 "Elektra" ja "Salome" on Richard Strauss'i ooperid (esietendused 1909 ja 1908) – *Tlk.*

nähtused erinesid üksteisest oluliselt, ning eri aegadel ja eri kohtades oli nende terminite tähendus niikuinii erinev. Käesolevas on põhirõhk pessimismil.

Kaugvaates tundub, et tollal polnud lootusetus nii suur, kui arvasid mõned kaasaegsed.

Oli minevikunostalgiat ja tunnet, et nüüdismaailm alavääristab kõike – mehi, naisi, lapsi, armastust, linna, rahvust, rassi, isegi surma (Péguy).

Kuid oli ka Victor Hugo, kes oli kirjutanud: "Le dix-neuvième siècle est grand, le vingtième sera heureux!" Suurem osa eurooplasi oli temaga nõus, vaatamata modernse linnaelu painetele ja pingetele, üksildusele ja turvatunde puudumisele, sotsiaalsele rahutusele ja majanduslikele tagasilöökidele.

Aastal 1900 oli usku küll vähem kui aastal 1800, kuid religiooni langus oli alanud siiski juba palju varem, ja igal juhul polnud ristiusk isegi mitte oma nüüdiskujul ei rõõmus ega optimistlik, samas kui ajastu aineiline edu oli jahmatamanev ja aitas elanikkonna laiadesse hulkadesse süstida rahulolutunnet. Lihtsamalt öeldes, enamik inimesi oli paremal järjel, kui oli oldud sugupõlv tagasi.

Teoloogid ja kunstiangard sellega ei nõustuks, kuid nemad on ikka jäänud eriarvamusele. See oli ka natsionalismi ja imperialismi tõusu ajastu ning Viinis valitsesid antisemiidid.

Poliitilised äärmused muutusid veelgi äärmuslikumaks. Eriti kehtis see parempoolsete kohta, kellest osa jättis konservatismi selja taha ning liikus edasi fašismile ja natsismile teedsillutava ideoloogia suunas.

Vasakpoolsed muutusid tervikuna mõõdukamaks. Kuigi nende ametlik doktriin ja sõnavara olid endiselt revolutsioonilised, olid nad tegelikult omaks võtnud evolutsionismi ja reformismi. 1890. aastate vägivaldne anarhism oli jäänud põgusaks vahepalaks ja tõsimeelset revolutsioonilist vasakpoolsust oli vähe, tugipunktiks vähearenenud riigid nagu Venemaa.

Oli küllalt hoiatavaid märke, mis vihasid kokkupõrkele Halley' komeediga, kuulda oli ka sõda ennustavaid häáli. Tagantjärele kipume nende ettenägelikkust teiste hulgast esile tõstma – Esimese maailmasõja ja selle tagajärgede tõttu. Rohkem oli siiski viiteid sellele, et rahu ja progress jätkuvad ning tsivilisatsioon ja heaolu laienevad.

Kui poleks tulnud Esimest maailmasõda, ei oleks avanenud soodsaid võimalusi neile, kes pooldasid vägivalda. Kui sõda jäänuks olemata, oleksid viimsepäevaprohvetid osutunud valeprohveteks.

Fin-de-siècle 2000

Sadakond aastat tagasi avaldusid *fin-de-siècle*'i meeoleolud peamiselt raamatutes, näitemängudes ja maalikunstis.

1990. aastatel ei ole põhitegelasteks enam kirjanikud ega kunstnikud, vaid inglise kirjanduse õpetajad, lingvistid ning kvaasireligioosete liikumiste esindajad ja aastatuhandesektandid.

Hirmuäratavatele ettekuulutustele vaatamata ei tunta ähvardava kosmilise katastroofi ees erilist hirmu; isegi tülised keskkonnakaitsjad tunnevad roh-

kem muret kaugperspektiivi kui lähiaja ohtude pärast.

"Objektiivselt" aga (kasutades unarusse jäänud leninlikku sõna) on praegu valitsev hädaoht tunduvalt suurem kui sajand tagasi – käepärast on massihävitused, mida tollal veel ei tuntud.¹

Akadeemilisse sfääri ilmub *fin-de-siècle postmodernismi* ja poststrukturealismilise kujul, mis hõlmavad dekonstruktsiooni, postkoloniaalsed uuringud, Ameerika-uuringud, uushistoritsismi, kultuuri- ja soouuringud. See liikumine on äratanud suurt vaimustust oma järgijates ja kutsunud esile vastaste pilkeid, ning kindlasti fastsineerib see kõrvaltvaatajaid. Terminit "postmodernism" on seoses maalisuundadega kasutatud alates 1880. aastatest, arhitektide poolt alates 1940. aastatest (*Bauhaus'*iga seonduv poleemika). Arnold Toynbee'lt loeme 1938. aastast, et postmodernne faas algas Euroopa kultuuris 1875. aasta paiku, ja aastal 1915 viitas saksa kirjanik Rudolf Pannwitz sellele kui "suurele dekadentsile Euroopa nihilismi radikaalses revolutsioonis", mis oli ajastut arvestades märkimisväärne definitsioon.² 1960. aastatel kasutasid seda mõistet sellised ameerika kirjanduskriitikud nagu Irving Howe ja Leslie Fiedler, kuid oma praeguse tähendusvarjundi omandas see alles 1970. aastate lõpus, arvatavasti peale Jean François

Lyotard'i raamatu "Postmodernne olukord" ("La condition postmoderne", 1979) ilmumist. Teised selle suuna rajajaks peetavad prantsuse mõtlejad ei nimetanud end postmodernistideks. Siiski teatas *The New Yorker* isegi juba enne Lyotard'i raamatu ilmumist (1975. aastal), et postmodernism pole enam moes.³

Kõrvaltvaataja ülesannet selgete piiride puudumine ei kergenda. Pole kaugeltki selge, mis eristab postmodernismi (või strukturalismi) eelnenud vooludest peale ajalise järgnevuse. Selles valguses paistab postmodernism äärmusliku, subjektiivset laadi modernismina. Mis sisusse puutub, siis pole erinevused alati kohe hoomatavad. Vaid üks näide: postkoloniaalteoorial on vähe pistmist sellega, mis on toimunud peale suurte ja väikeste impeeriumide lagunemist. Selle asemel tähendab see usku, et imperialismil oli ja on jätkuvalt koloniaalmaailmale negatiivne mõju. Terminid "antikoloniaalne" ja "Kolmanda Maaailma uuringud" oluksid kohased 30 aastat tagasi. Kaug-Ida riikide majandusliku edu ja teiste riikide edutuse tulemusel lagunenud Kolmanda Maaailma puhul oleks aga korrektsem rääkida "Aafrika-uuringutest". Ometi ei taha ei Põhja-Aafrika ega Lõuna-Aafrikagi sellesse olelusvormi kuuluda, teisalt sooviksid sellesse

1 1970. aastate lõpul ja 1980. aastatel põhjustas massilist hirmu NATO kaugrakettide paigutamine Lääne-Euroopasse, paanika kadus siiski juba enne külma sõja lõppu, vaatamata sellele et osa rakette jäi paigale.

2 J. H a r d m u t, *The Postmodern House. Architecture and the Spirit of Man*. Cambridge, 1943. Rmt: J. l e R i d e r, *La Postmodernité. Commentaire*. R. P a n n w i t z, *Die Krise der europäischen Kultur*. Werke, kd 2. Nürnberg, 1917, lk 64. Tsit rmt: W. W e l s c h, *Unsere postmoderne Moderne*. Weinheim, 1988.

3 J. l e R i d e r, R. G a u l e t (toim), *Verabschiedung der (post)Moderne?* Tübingen, 1987.

kuuluda mõned Kanada ja Austraalia õppejõud.

Postkoloniaalsete (ja postmodernsete ning soo-) uuringute juhtteoreetik dr Gayatri Spivak, India päritolu inglise kirjanduse professor, nimetab end "Kolmanda Maaailma inimeseks". Kuid tema eeskuju järgivad Indias (või Hiinas, või Kaug-Idas) vähesed. Postkoloniaalsetele uuringutele sai osaks õnnetus ilmuda intellektuaalsele areenile siis, kui isegi Kolmanda Maaailma vastu suurimat sümpaatiat tundnud isikud olid tunnistanud lüüasaamist. 1960. ja 1970. aastatel arendasid Gunder Frank, Samir Amin ja Immanuel Wallerstein teooriaid "sõltuvusest", "ebavõrdsest vahetusest" ja "uuest sotsialistlikust maailmasüsteemist". 1990. aastatel lepitigi mõttega, et Kolmas Maaailm on lagunenu ja katse ehitada riigisotsialismi läbi kukkunud. Tagantjärele tundus see üritus pelga silmapettena – seda otsekui poleks kunagi olnudki.

Soo- ja postimperialismiuuringute aktivistid olid omaenda üritusest nii hõivatud, et neil puudus igasugune soov teistega koostööd teha. Nad uskusid, et sooline (või rassiline) rõhumine on tähtsaim asi maailmas; siit ka huvipuuks klassiteema või postmodernistlike filosoofiate vastu. Nad taotlesid naiste solidaarsust (*sisterhood*) või värviliste solidaarsust, kuid mitte kõigi inimolen-

dite tühtekuuluvust. Tulemuseks oli, et üks viimase aja paljudiskuteeritud postmarksistlik autor kahtles väga, kas rahvusvahelisest vikerkaarekoalitsioonist (*international rainbow coalition*) saab asja, seda just soerinevuste ja rassivahede toonitamise tõttu.¹

Ühes uuemas postmodernse traditsiooni ülevaates loetletakse viiskümmend tähtsamat kaasaja mõtlejat.² Kui jätame kõrvale Freudi, Nietzsche ja teised surnud valged meesterahvad, siis jäävad alles elavad isikud – mõne vähesed erandiga kõik prantslased või Prantsusmaa elanikud. Inglisekeelsetes maades on neil olnud suurem mõju kui Prantsusmaal (ja mandri-Euroopas).³ Kuid need prantsuse postmodernismi gurud ei lähe postkolonialistidele eriti korda. Mõned vähesed läänestunud aafriklased või aasialased võivad ju Althusser'i vaimustusega ahmida, kuid nad on harvad erandid.

Intrigeeriv nähtus on ideede levik Prantsusmaalt Inglismaale ja Ameerikasse. Varasematel aegadel tõi ingliskeelne maailm filosoofiat sisse Saksamaalt ja Austriast, kuid 1930. aastatel läks see moest.

Igatahes on neil maadel uuemal ajal ka vähem pakkuda, kui ehk välja arvata Heidegger või siis Habermas, kes on postmodernistide jaoks siiski liiga ratsionalistlik.

1 E. L a c l a u, Reflections on the New Revolutions of our Times. London, 1991. Sotsialismi saatusest Kolmandas Maaailmas vt M a r k T. B e r g e r, The End of the Third World? *Third World Quarterly*, 2, 1994 ja C. C l a p h a m, The Collapse of Socialist Development in the Third World. *Third World Quarterly*, 1, 1992.

2 J. L e c h t e, Fifty Contemporary Thinkers. London and New York, 1994.

3 Prantsuse kultuuri uuemad uurimused ei maini ei Lyotard'i ega Baudrillard'i, Althusser'i ega Bourdieu'd, Dumezili ega Le Doeuffi, keda Lechte nimetab oma raamatus postmodernismi esiteoreetikute seas. M. C o o k e (toim), French Culture since 1945. London, 1993. Vt ka A. C o m p a g n o n, Les cinq paradoxes de la modernité. Paris, 1990.

Postmodernism tegeleb põhiliselt (kirjandus)kriitika ja -teooriaga, semiootika ja narratiiviga, metakriitika-ga, narratoloogiaga, groteskiteooria-tega. See ei vääriks üldse mainimist, kui asjassepuutuvad isikud piirduksid oma uurimisvallaga – inglise kirjanduse ehk tekstidega, nagu nad ise eelistavad öelda. Nende ambitsioonid on aga suuremad, nad tahavad leida võtit ühiskonna ümberkujundamiseks. Järgides Derridad usuvad nad, et poliitika ja lingvistiline analüüs on identsed: keel ja kirjandus määravad ühiskonna olemuse. Nii võib raamatust "Cultural Studies Reader" leida kirjutisi ostukeskustest ja reklaamindustest; mõistagi osatakse põhjendada, miks neid valdkondi ei saa jätta ainuüksi majandusteadlaste ja sotsioloogide hooleks. Paljud postmodernistid leiavad, et filosoofia ja sotsioloogia on surnud või peaaegu surnud ning võtavad endale õiguse või isegi kohustuse tegelda sellega, mis nende erialasse ei puutu. Selline ekspansionism kaldub võtma veidraid vorme. "The Post-Colonial Studies Reader" loetleb 20-leheküljelises bibliograafias arvukaid artikleid ajakirjadest *Social Text*, *Critical Inquiry*, *Cultural Critique*, *Modern Fiction*, *Boundary*, *Ariel*, *Discourse*, *Transition*, *New Foundation*, *Novel*, *Feminist Review* ja muudestki kirjandusteoreetilistest ajakirjadest, samas ei leia sealt ainsatki artiklit ajakirjadest, mis on spetsialiseerunud Aafrika või Aasia poliitikale, majandu-

sele või ühiskondlikule olukorrale. "The Feminist Reader" ei käsitlen poliitilisi, ühiskonna- ega majandusteemasid, vaid hoopis selliseid aineid nagu seksuaalne lingvistika; kõige sagedamini tsiteeritavad autoriteedid on Hélène Cixous, Julia Kristeva, Luce Irigaray – Prantsusmaal lingvistikat, semiootikat, psühhoanalüüsi uurivad õpetlased, romaani- ja kirjanduskriitikud. Postkoloniaalsete uuringute õpikust ootaks vähemasti põgusaid viiteid teemadele nagu hõimukesksus, rahvusriikide rajamine, vaesus, nälg, aids, genotsiid – teisisõnu, kaasaja Aafrika tegelikele probleemidele. Selle asemel on rõhk järgmistel teemadel: "Kontaminatsioon kui kirjandusstrateegia", "Postkoloniaalsete naistekstide teooria poole", "Jamesoni Teise retoorika" ja "Rahvuslik allegooria".¹

Kui jõuame uushistoritsismi, muutub olukord tõeliselt sogaseks, sest selle esindajad väidavad pea eranditult, et neid ei seo omavahel miski; selle ala tuntuim tegelane, renessansiuurija S. Greenblatt väidab, et uushistoritsismil polegi teooriat.²

Tõsi, mingisugust ühist nimetajat on üritatud leida ("subjekti-asetus", "võimtõde", "seesmine dialoogilisus" ja "tihe kirjeldus"). Esimene neist ühistermi- neist pärineb kirjandusteooriast, teise autor on Foucault ja kolmanda oma Bahtin, neljas on võetud antropoloogiast – nagu näha, pole ükski pärit ajalooteadusest.

¹ Fredric Jameson, Duke University juhtiv marksist ja postmodernistlik kriitik. Mainitud tööd on: C. B e l s e y, J. M o o r e, *The Feminist Reader*. London, 1989; B. A s h c r o f t et al., *The Post-colonial Studies Reader*. London, 1995; S. D u r i n g, *The Cultural Studies Reader*. London, 1993.

² H. A r a m V e e s e r, *The New Historicism Reader*. London, 1994.

Ushistoritsism on süüvinud Christopher Marlowe'sse, George Elioti romaanidesse "Adam Bede" ja "Daniel Deronda", William Thackeray "Henry Esmondisse", Henry Jamesi "Bostonlas-tesse" – kõik küll tähtsad kirjandusteo- sed, kuid üksnes pisike osa materjalist, mida ajaloolased oma töödes harilikult kasutavad.¹

Välisvaatlejat võib hämmastada tao- line idealistlik usk kirjandusse kui ime- rohtu. Kahjuks pole asi sugugi nii. Postmodernistide suhe tekstidesse on sageli võrreldav pigem patoloogi suhte- ga laibasse. Nende suhtumine suurde kirjandusse on egalitaarne, mitte eli- taarne, sest lugejat peetakse sama oluli- seks (või olulisemaks) kui autorit, ning on neid, kes ei näe erinevust "Ham- leti" ja "Dallase" tähtsuses. Tegelikult ilmutavad nii mõnedki soouringute ja postkolonialismi uurijad kirjanduse suhtes hoopis vastumeelsust, pidades seda ekspluateerimis-, rõhumis- ja dis- krimineerimisvahendiks. Neid ei tiivus- ta niivõrd armastus suure kirjanduse vastu kui veendumus, et dekonstruk- sioon võib pakkuda lahendusi ajastu, ühiskonna, poliitika ja majanduse päe- vaprobleemidele ning näidata teed muutus- tele, seega tunne, et inimkond seisab ehk Newtoni ja Einsteini, Marxi või Freudiga võrreldava murdepunkti lähel. Nagu ebasõbralik kriitik ütleks: nad kipuvad unustama, et nii nende käitumine kui ka eriala on põhiolemu- selt parasiitsed, ses mõttes, et kunst ja kirjandus saavad küll eksisteerida ilma interpretatsioonita, samuti kui ajalugu

ja teadus saavad läbi ilma ajaloo- ja teadusfilosoofiata, kuid mitte vastupi- di. Üht vana prantsuse õpikut parafra- seerides: kui pole teksti, pole ka dekonstruktsiooni.

Kust tuleb peamine poolehoid post- modernismile, kui kaugele on see levi- nud ja miks see on nii ägedaid proteste esile kutsunud? Põhiline toetajaskond on inglise keele ja kirjanduse uurijad, kaasajooksikuid leiab aga ka geograa- fiast, filosoofiast, antropoloogiast ja ar- hitektuurist, kus postmodernism tähen- dab paratamatult midagi muud, nimelt stiilide segu. Väljaspool psühholoogide, ajaloolaste ja ühiskonnateadlaste põhi- ringi on nähtus suures osas kas tundma- tu või siis ei omistata sellele mingit tähtsust.

Mõnel pool on tehtud katset püstita- da uusi versteposte teel postmodernse sotsioloogia ja poliitikateaduse juurde. Postmodernistid väidavad mõnevõrra õigustatult, et need erialad on kriisisei- sundis ja nende teooria jõudnud surnud punkti, pakkudes mõningast huvi vaid kaasteoreetikutele. Mis on postmoder- nistide ettepanek nende taaselustami- seks? "Moraalse sihiga sotsiaalne narratiiv", mis tähendab nende alade politiseerimist – see pole aga sugugi uus ega revolutsiooniline idee. Postmoder- nismi põhijõud asub Ameerikas ja omab märkimisväärselt tagalat Suurbritannias ning üksikuid pesi Skandinaavias ja Hollandis. Väljaspool Läänt on post- modernism tegelikult tundmatu. Prant- susmaal, kust pärineb suurem osa originaalmõttest, toimub intellektuaal-

1 S. S e i d m a n (toim), The Postmodern Turn: New Perspectives on Social Theory. New York, 1994, lk 126.

ne debatt mitte *Tel Quel*'i veergudel, vaid ajakirjades nagu *Commentaire*, *Esprit*, *Débat*, *La pensée politique* ja *Philosophie Politique*, mis postmodernismist ei huvitu ja sellega ei polemiseeri. Mingil määral on tegu provintsliku nähtusega, vaatamata sellele, et Ameerika postmodernismi häll asus Yale'is. Nii nagu postkolonialistid püüavad Euroopat "provintsistada", üritavad Briti lektoridki provintsis (kus postmodernism põhiliselt teostub) Oxfordi, Cambridge'i ja Londonit alla kiskuda. Liikumises paistab olevat naisi rohkem kui mehi. See võib olla seotud feminis- miaktivistide väljapaistva rolliga akadeemilises maailmas või kajastada lihtsalt seda, et üha rohkem naisi tegeleb inglise kirjanduse või mõne teise taolise alaga.

Võib siiski olla sügavamaidki põhjusi: *New Age*'is, teises *fin-de-siècle*'i ilmingus, millest lähemalt edaspidi, on naised nii gurude kui ka jüngeritena samuti tugevalt esindatud. Postmodernismi poolehoidjate ja harrastajate hulka kuulub inglise kirjanduse traditsiooniliste teemade (Milton, Richardson) suu- repäraseid asjatundjaid, kuid vähe on neid, kes on kodus rohkem kui ühes perioodis, eri kultuuridest rääkimata. Mõne meelet pole see ka tarvilik, sest teadusharude vahepiirid on niikuinii ähmastunud.

Need inglise kirjanduse uurijad viitavad sageli "hiliskapitalismile", samas ei tunne nad majandusajalugu, rääkimata füüsikast, kõrgemast matemaatikast ja molekulaarbioloogiast. Siiski on mõned

neist vastavate kirjutistega enesekindlalt esinenud, jaganud kiitust ja laistust ning nõudnud revolutsioonilisi muudatusi neis teadusharudes. Ka eelmine *fin-de-siècle* soovis minevikutraditsioonidest lahku lüüa, kuid siis puudusid teaduslikud ambitsioonid ja välisjoontelt oli tegu pigem kosmopoliitse kui provintsliku nähtusega.

Vahel jääb mulje, et postmodernism on rohkem keel kui teooria. Uue kriitilise teooria debatis võib osaleda igauks, kes teab, mis vahe on Saussure'i *différence*'il ja Derrida *différance*'il, fallo- tsentrismil ja fallogotsentrismil, kes on tuttav Foucault' "ruumi" ja "võimuga", kes on midagi kuulnud diskursuse nihkest ja interpellatsioonist, binaarsest opositsioonist ja äärest, intertekstuaalsusest (Barthés), *champ*'ist (Bourdieu), ideologeemist, hegemooniast ja essent- sialismist, klasseemist ja tõlgendusveast (*misprision*).

Feministide panuseks on günees (*gynesis*), *selfsame*, sümboolne leping, relatsiooniline interaktsioon (*relational interaction*) ja palju muudki. Postkolonialistid on meile andnud "alluvad" (*subalterns*), "lääne matemaatika", "hübriidsuse" ja rea muid spetsii filise tähendusega termineid.

Õnneks kuulub paljude post-liikumiste tekstide juurde glossarium ja on ka entsüklopeediaid, mis hõlmavad kaasaegse kirjandusteooria termineid.¹

Alates 1980. aastate keskepaigast on postmodernism tasapisi taandumas, selle eri lõikudes ei suudeta paljudes asja-

1 Nagu näiteks I. M a k a r y k (toim), *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory*. Toronto, 1993.

des üksmeelt saavutada.¹ Niivõrd kui sel liikumisel on olnud mõjuvõimu väljaspool ülikoole, on efekt olnud vastu-pidine loodetule; Ameerikas soodustas see konservatiivset vastuliikumist. Radikaalne kuritegevuspoliitika kutsus elu uue laviini seaduse ja korra loo-sungeid, feministide rünnakud tradit-sioonilise perekonna vastu aitasid tra-ditsioonilistel pereväärtustel taas esile tõusta. Kärbiti assigneeringuid ja soo-dustusi kunstile ja humanitaarteaduste-le.

Pole just julgustav tulemus. Kas post-liikumistele on olnud suur vastureakt-sioon? Ajal, mil kõik intellektuaalsed mõõdupuud olid niikuinii devalveeru-mas, tundsid liberaalse hariduse pool-dajad muret vaimupimeduse pealetungi pärast. Kultuuri- ja moraalirelativismi levitamispüüdluste näiline edu tegi neid rahutuks. Neid šokeeris irratsionalismi-kultus ja rünnakud teaduse vastu ning mõte, et pole olemas tõdesid, vaid ainult vaatenurgad.²

Kui varasematel aegadel iseloomus-tas vasakpoolseid (kaasa arvatud mark-sistid) peaaegu pime usk teadusesse ja selle progressi, siis nende järeltulijad on pöördunud teaduse vastu, osalt selle Lääne päritolu, osalt selle elitaarse ise-loomu, kõigile kättesaamatuse tõttu. Kui teaduses tõepoolest eksisteerivad

teatavad objektiivsed seadused, siis muutub äärmiselt raskeks nõuda eluõi-gust Aafrika matemaatikale või femi-nistlikule astronoomiale.

Kriitikuid on omakorda süüdistatud selles, et nad eksponeerivad radikaalse-te feministide või postkolonialismi eest-kõnelejate teatavaid eriti mõttetuid lauseid. Kas on tõesti põhjust arvata, et barbarid on värava all, valmis lõhkuma Lääne kultuuri aastasadade saavutusi? Kriitikud kaitseksid end väitega, et 19. sajandi lõpule iseloomulik pahameel ni-hilismi ja destruktiivsuse üle puudutas vaid üksikuid kunsti- ja filosoofiateo-seid, mõttemoode, mis mõne aastaga silmapiirilt kadusid. 20. sajandi lõpu-pole nihilism on seevastu hoopis pike-ma elueaga, sest ta on tunginud sisse kõrgharidusse, institutsionaliseerunud, muutnud õppekavasid ja mõjutanud mõne ala vaimset kliimat tervikuna. Need, kes on sellega kaasa läinud, on saanud eluaegse õppetooli, nende po-sitsioon säilib pikkade aastate jooksul, nad võivad ametisse määrata mõtte-kaaslasid ega karda muutusi.

Kõik see võib ju nii olla, ent siin näeme tendentsi ülehinnata post-liiku-miste mõjukust ning alahinnata seda, kui ruttu nad kipuvad kaduma või muu-tuma. Seestpoolt, ülikoolist vaadates on vaateväli siiski piiratud; väljaspool üli-

1 On neidki, kes arvavad, et postmodernism peab kauem vastu, nt A. M a r w i c k, Two Approaches to Historical Study: The Metaphysical [k.a. "postmodernism"] and the Historical. *Journal of Contemporary History*, 30, 1 (jaanuar 1995). Postmodernismil on mõnedes harudes märkimisväärne institutsionaalne baas, mis ei kao niipea. Selle hoog on siiski raugenud ja seiklushimulisemad postmodernistide hulgast peavad pöörduma mujale.

2 P a u l R. G r o s s , N. L e v i t h, Higher Superstition. Baltimore, 1994. Postmodernistliku mõtte mõjujõust Saksamaal vt D. B ö h l e r, Die Zerstörung des politisch-ethischen Universalismus, über die Gefahr des heute (post)modernen Relativismus und Dezisionismus. Forum für Philosophie: Zerstörung des moralischen Selbstbewusstseins, Frankfurt, 1988.

koolilinnakuid on vaid vähesed Modern Language Association'ist midagi kuulnud. Negatiivsed ilmingud on juurdunud üksnes mõnel alal väga väheste riikide üksikutes ülikoolides.

Kui Ameerikat on tugevasti mõjutatud, siis ülejäänud maailmas on mõju väiksem või hoopis olematu.

Käimas on dialektiline protsess: sedalaadi liikumised paisuvad teatava punkti, peatuvad siis ja hakkavad taanduma. Absurd ei jää kestma. Kui peaks selguma, et teadusevastaste rünnakute tagajärjed avalduvad otseselt haridustasemes ja majanduses, siis tuleb kiire ja tugev vastulööök.

Kui kirjanduse uurimine jääb sellest vastulöögist puutumata, siis kajastub selles üksnes (õige või vale) hoiak, mille järgi taolisel alal toimuv ei paku mingit huvi teistele teadusharudele ega oma tähtsust ühiskonna kui terviku seisukohalt.

Mingil määral põhjustab post-liikumisi põlvkondlik mäss, kuid katse rajada ühe põlvkonna arusaamadele uut õigeusku on määratud läbikukkumisele. Indoktrinatsioon sünnitab alati isene vastandi või parimal juhul ükskõiksust, nagu on näidanud religiooni (või ateismi) pealesurumine.

Kaasaja maailmas nurjub säärane üritus kiiremini kui kunagi varem.

19. sajandi ja 20. sajandi algupoole revolutsioonilised liikumised pakkusid või arvasid end pakkuvat poliitilisi, ühiskondlikke ja majanduslikke alternatiive kehtivale korrale.

Post-liikumised selliseid alternatiive ei paku ja neil näikse ka vastav huvi puuduvat. On küll kõneldud turu likvideerimisest ja sageli on vihjatud "hilis-

kapitalismile", kuid puudub ettekujutus, mis peaks järgnema. Seda on iseloomustatud kui vasakpoolset liikumist, kui katset anda uut lihvi sellele, mis on Marxi ideoloogiast alles jäänud. Kuid Nietzsche ega Heidegger pole mingid vasakpoolsuse taassünni teetähised.

Lyotard'i või Baudrillard'i filosoofia, kui nimetada vaid kaht mõjukat nüüdis-mõtletajat, on maailmavaatelt pessimistlik ja see on pahandanud nende radikaalseid järgijaid.

Althusserist maha jäänud skolastiline kalmistu ei puhke enam õide.

Kuhu see kõik välja viib? Kallaletungid mõistusele, "intellektualismile" ja üldse humanismile toovad meelde fašismi teerajajad; propageeritav moraalirelativism oli tüüpiline sajandi esimese poole totalitaarsetele liikumistele. Feministe on sageli vaimustanud natsionaalsotsialismi mõjustanud mõtletajad (Bachofeni *Mutterrecht*).

Radikaalsed feministid ei salli judaismi, sest Vana Testamendi abiga hävitati patriarhaat ja asendati patriarhaadiga. Antropoloogilise kujutelma järgi kehas tab naine (vastandina mehele) kõike ilusat, head ja harmoonilist, mees seevastu on võõrandunud sügavamatest looduslikest lätetest. "Põhiolemuselt mees" muutub "põhiolemuselt juutlikuks" ratsionalistiks, intellektualistiks, kapitalismi teerajajaks.

See viib omakorda jumalannakultuseeni, uuspaganlusse ja tänapäeva nõia-kunsti juurde.

Kohtab ka arvamust, et saksa naised olid pigem natsismiohvrid kui kollaborandid, et hitlerismi ja fašismiga ei ole

nad sugugi seotud.¹ Taganemine mõistusest on siin ilmselge, kuid sellistest ideoloogilistest konstruktsioonidest on siiski pikk maa ehtsa fanatismi, mida natsid ja varased bolševikud õhutasid.

Postkolonialistid põlastavad Euroopa kultuuri, kuid soovivad samas tõestada, et selle rajasid neegrid (Egiptuse kaudu). Aafrikat ei soovi nad isegi külastada. Inglise keelt ründavad nad kui rõhumisvahendit, kuid jätkavad ise pigem selles keeles kui et pöörduvad tagasi hõimukeelte juurde. Nad ignoreerivad neegritevastaseid meeleolusid seal, kus need on tugevaimad, nagu Lähis-Idas, ja keskenduvad selle asemel liberaalsematele ühiskondadele. Kõik see osutab tõsihuvi puudumisele, *épater les bourgeois*-mentaliteedile, mis tuletab meelde eelmist *fin-de-siècle*'it.

1990. aastate ideoloogiline segadus (inglise kõnekeeles "jaburad üheksakümnendad", *nutty nineties*) on kui ajutine peavari, kuhu pikemaks ajaks peatuma ei jääda. Mis on selle palverännaku järgmine jaam? Kui praegune käärimine läbi saab, jäävad ikkagi alles radikaalfeministide riismed ja imperiaalsimi "alluvad" esitavad ikka oma kaebusi, olgu õigustatult või mitte. Mis suunas nad edasi lähevad? Võimalusi on piiramatul hulgal, tagasitulek mõistuse juurde kaasa arvatud. Kuid võimalikud on ka uued usutunnistused. Järgnevalt

pöördumegi *New Age*'i esoteeriliste kultuste ja praktikate maailma.

Kogu inimajaloo vältel on majanduslikud ja vaimsed kriisid ikka olnud iga-aastaste usukultuste, lahkuskude ja prohvetite õitseajaks. Nekromandid, haruspeksid,² nõiad, innukad oraaklid, amuleti- ja eliksiirimüüjad on näinud häid ja halbu aegu; mida väljapääsmatum olukord ja mida hirmutavamad tulevikuväljavaated, seda rohkem on prohvetite päästesõnumitel šansse langetada viljakale pinnasele.

Nüüdisaegne okultism sai alguse romantismiajastu natuurfilosoofiast. Järgnes langus, mis kestis laias laastus 1890. aastateni, *fin-de-siècle*'ini.

Esimene maailmasõda oma füüsiliste ja psüühiliste metsikustega kutsus esile uue tõusu, millele järgnes veel üks langus. Suur esoterismibuum puhkes 1970. ja 1980. aastail. Marginaalsed traditsioonilised usulahud ja uususundid kujunesid paari aastaga miljonid inimesi haaranud liikumiseks, millel oli märkimisväärne mõju *Zeitgeist*'ile. Kui 1975. aastal taheti šamanismi, alkeemiat, nõiakunsti või muud taolist paremini tundma õppida, siis olid lugeda Frazeri, Durkheimi, von Lippmanni ja Lévy-Bruhli klassikalised uurimused ja ehk ka mõned uuemad, Mircea Eliade raamatud. 20 aastat hiljem on pakkuda

1 Carol Christ (*Woman Spirit Rising*), Mary Daly (*Pure Lust*), Maria Gimbutas ja Elizabeth Schüssler-Fiorenza USA-s; Christa Mulack, jungiaan Hannah Wolf ja Gerda Weiler Saksamaal. Kriitilisest ülevaatest vt Philip G. Davis, *The Goddess and the Academy. Academic Questions* (Fall 1993); juudivastaste elementide kriitika kohta radikaalfeministlikus mõttes vt C. Kohn, I. Korten (toim), *Sündenfall? Antisemitische Vorurteile in der Frauenbewegung*. Wien, 1994, sealte eriti Susanne Heine ja Anita Natmessnigi kaastöid.

2 Ohvrilooma sisikonna vaatluse põhjal tulevikku ennustanud etruski, hiljem rooma preestrid – *Tlk*.

tuhandeid raamatuid nende teemade ja veel mõne tosina teise teema kohta, millest kõrvalseisjad pole kuulnudki.

Kogu see tegevusväli on ühe guru ja harrastaja sõnul "postmodernismina tuntud kultuurisuundumuse üks tahk"; teisest küljest võib postmodernismi hoopis okultismi tahuna vaadelda:

"Suvalisse okultistliku kirjanduse poodi sisse astudes leiad sa eest hulga raamatuid maagilistest ja mütolooilistest elulaadidest, kusjuures taasavastusi ja töötlusi lisandub iga aastaga. Postmodernism on kui nõiakatel, kus pulbitsevad stiilid ja moed, siin on sümbolid ja saadused maailma kõikidest kultuuridest ja ajastutest pesitsemas reklaami vahel ning peatänava kaubahalli riioleil. See on ajastu, mil õilmitseb esoterism ja maagiline mõtlemine viljastab kõiki ühiskonnatasandeid majandusest kunstini."¹

Chaos International kordab iga lehekülje allservas oma hüüdlauset "Miski pole õige, kõik on lubatud", mille autor arvatakse olevat assasiinide seksti rajaja Hasan ibn Sabbah, Vana Mees Mäelt.

Kui postmodernistlike ajakirjade tiiraazid on 2000–3000, siis *New Age*'i

väljaandeid müüakse sadade tuhandete, mõnikord miljonite kaupa, loendamatuid helilinte ja videokassette arvestamata. Okultismimaailma² kuuluvad astroloogia, hermetism, Nostradamus, kabalistika, mitmesugused maagiavorimid, holistlik meditsiin, alkeemia, ek-sortsism, nõiakunst, mängukaardid, geomantia,³ fetišism ja sajad teised harrastused, mis ajaloolaste, sotsioloogide ja isegi enamiku psühhoanalüütikute vaateväljast harilikult välja jäävad, sest neid ei peeta "tõsiseltvõetavaks". Viimase kahesaja aasta jooksul on teadusimed varjutanud spiritualismi imesid.

Esoterismil oli teatav mõju 1900. aasta *fin-de-siècle*'ile. Esimesed teosofiaühingud rajati Inglismaal ja USA-s 1880.–1890. aastatel, Rudolf Steineri antroposoofiarühmad tekkisid kohe pärast sajandivahetust. Okultism mõjutab tugevalt sümbolistlikku luulet ja mõnesid fašismi eelkäijaid, eriti Julius Evolat (dadaist, kellest sai fašist), saksa ariosofiste ja Thule-seltsi.⁴ Selle maailma ilmingud ja põikumised on nii mitmekesised, et nende kõigi üleslugemiseks on tarvis mitmekõitelisi entsüklopeediaid; praeguses kontekstis huvitab meid üksnes kõige uuem puhang, eriti selle *New Age*'i vormis.⁵

1 P. H i n e, *Chaos and Culture. The Occult Observer*, vol. II, 4, 1993, lk 16.

2 Terminit "okultism" kasutati prantsuse keeles esimest korda 1860. või 1870. aastatel, inglise keeles järgnenud kümnendil.

3 Ennustamine peotäie mulla mahaviskamisel juhuslikult moodustuvate kujundite või huupi tõmmatud joonte järgi – *Tlk*.

4 A. M e r c i e r, *Les sources ésotériques et occultes de la poésie symboliste 1870–1914*. 2 kd-t. Paris, 1969–74. Okultismi ja natsismi kohta vt N. G o o d r i c k - C l a r k, *The Occult Roots of Nazism* (Wellingborough, 1985), ka James Webb'i ja Ellis Howe'i raamatuid.

5 L. T h o r n d i k e, *A History of Magic and Experimental Science*. 8 kd-t. New York, 1923–58; kõige uuemast ajast vt I. S h e p a r d, *Encyclopedia of Occultism and Parapsychology*. New York, 1991; G. A. M a t h e r, L. N i c h o l s, *Dictionary of Cults, Sects, Religions and the Occult*. Grand Rapids, 1993.

Ka mõned ametlikes religioonides on ette tulnud usulist ärkamist, näiteks islamis fundamentalismi näol, vähemal määral protestantismis ja judaismis. Mõned vabakogudused on oma mõjuvõimu tugevdanud, näiteks mormoonid ja Jehoova tunnistajad (kellel on miljooneid liikmeid), samas kui saientistide (*Christian Science*), bahaismi, *Forum*'i (*Erhard Seminary Training*) ja arvatavasti ka saientoloogia (*Scientology*) mõju on vähenenud. Mõned, näiteks "I am" ja "Ascended Masters" (rajatud 1930. aastatel Ballardsi poolt) on liitunud Universaalse ja Võiduka Kirikuga (Church Universal and Triumphant, CUT), mille Mark ja Elizabeth Prophet asutasid 1960. aastatel. Nad väidavad, et neil on miljooneid liikmeid (arvatavasti liialdus), ometi ulatub nende aktiivne misjonitöö Rootsist Ghanani. Kadunud on paljud India usukultused, millel oli omal ajal Läänes suur järgijaskond.

Mõned, nagu näiteks Meher Baba ja Bhagwan Shree Rajneesh, kogunevad nüüd *New Age*'i sirmi alla, mis pole kirik ega vabakogudus, vaid võrgustik, mis koosneb ühendustest, kus tunnistatakse isiku (vaimset) transformatsiooni, monismi, universaalset religiooni kõigile, reinkarnatsiooni ja karmat. Iga inimene valib endale *sadhana*, "kasvu ja vaimse arengu tee". Suurema osa usklike jaoks on Jumal "Lõplik Ühendav Printsip"; teiste jaoks on Jumal ja universum üks. Palveldus käib meditatsiooni kaudu, nii nagu gurud seda

õpetavad. Tähtsad elemendid on veel holism (bioloogiline eluvaade, kõik universumit moodustavad süsteemid on omavahel seotud), "maateadvus" (*earth consciousness*), astroloogia ja usk Veevalaja ajastu (peatsesse) koidikusse. Et iga selline ajastu kestab 2000 aastat, siis tähendab see, et algamas on täiesti uus ajajärk uue kosmilise maailmapildiga. *New Age* tekkis 1960. aastate lõpu kontrakultuuri kiiluvees, järgnedes hallutsinogeenimoele. Selle hälliks oli Bostoni makrobiootiline¹ kogukond ning see levis kiiresti üle kogu USA ja edasi Euroopasse.²

Sealt peale on *New Age*, mis pole sugugi ühtne vool, endasse haaranud või koondanud paljusid vanu ja uusi usuliikumisi, kaasa arvatud Uue Jerusaalemma Kirik (*Church of New Jerusalem*, swedenborglased), mitmesugused teosofia võsud (Blavatsky jt), antroposofia (Rudolf Steiner), mitmesugused šamanistlikud rühmad (ka Castaneda), eeskätt aga kõikvõimalikud India õpetajad, näiteks Naharishi Mahesh Yogi (kunagine biitlite personaalne guru), Kirpal Singh, Swami Kriyananda, Baba Ram Dass ja teised. Mõned neist on Läänes ümber sündinud; Timothy Leary sõber Dass oli enne pöördumist Harvardi psühholoogiaprofessor Richard Albert. Menuraamatu "The Aquarian Conspiracy" (1980) autor Dass- Albert ning Ameerika ja Šotimaa vahet pendeldav David Spangler, kellest sai eneseavastamise ja -arenduse

1 Makrobiootika otsib eluea pikendamise võimalusi, eriti vastavate dieetide abil – *Tlk.*

2 J. G o r d o n M e l t o n (toim), *The New Age Encyclopedia*. Detroit, 1990. Vt ka *The New Age Catalogue*. New York, 1991; M. S a t i n, *New Age Politics*. New York, 1978. Kriitilistest ülevaadetest vt D. G r o o t h u i s, *Revealing the New Age*. Downes Grove, 1986 (ristiusu seisukohalt); C. M a n e s, *Green Rage*. Boston, 1990.

peamine propageerija, olid liikumise esimesel kümnendil selle põhilised eestkõnelejad. Füüsik Fritjof Capra on tõenäoliselt kõige olulisemaks sidemeks *New Age*'i ja nüüdisteaduse vahel.¹

Erinevalt varasematest usuliikumistest peibutab *New Age* haritud ja edasipürgivaid inimesi, hoides sihikul teaduse ja metafüüsilise kaemuse sünteesi. *New Age*'ist on lähtunud terve rida ühendusi, käsiraamatuid, trükiseid, seminare ja koguni isehakanud ülikoole, väga aktiivne tegevus on käinud psühholoogia ja (holistliku) meditsiini valdkonnas. Transformatsioonitehnikaid ja ravivõtteid õpetatakse tuhandetel kursustel üle kogu USA ja mujal. *New Age*'i poed müüvad orgaanilist toitu, makrobiotilist köögivarustust, viirukit, Ouija-laudu,² tarotikaarte, ruunikomplekte, tervendavaid kive ja kristallkuule.

New Age'i suurt edu seletab rahulolematumus ametliku religiooniga, mis on muutunud liiga impersonaalseks ega arvesta inimeste emotsionaalseid vajadusi. *New Age* seevastu on dogmaatikavaba ja vastab igasugusele maitsele. Suurt rõhku pannakse tervendamisele ja ravitsemisele. See on optimistlik, kvaasireligioosne usk peatsesse hiilgavasse tulevikku. Selle toetajate ja andunud jüngrite hulgas on olnud kuulsusi biitlitest Shirley Maclaine'ini, juhtivaid rokkareid, Steven Spielberg ja (*Kung Fu*'ga kuulsaks saanud) David Carradine. Üks põhjusi, miks *New Age* veelgi

suuremat huvi ei ole äratanud, on olnud selle religiooni kulukus. Ainult piisavalt jõukad inimesed said endale lubada vastava puidu-padi ostmist, osalemist kõigis eneseteostuseks vajalikes üritustes³, vaimset ärkamist soodustava hingeseisundi arendamist. Sellele vaatamata oli *New Age*'ist ühe kümnendiga kujunenud suur turg, mitmemiljardiline äri. Mõnede hinnangute järgi moodustab esoteeriline kirjavara Ameerikas ja suuremates Euroopa riikides raamatute koguhulgast 10%.

Kommertsialiseerumisega kaasnes korruptsioon. Paljud ainelise ja vaimse kauba pakkujad olid pigem äriinimesed kui tõelised prohvetid. Mõned iseäralikud külalised eksootilistest maadest ja mitmed omamaised prohvetid on osutunud publiku kergeusklikkust ära kasutanud šarlatanideks.

New Age'i teine nõrk koht oli asjaolu, et paljud huvilised ei soovinud sellest ilmtingimata *Weltanschauung*'it ja elulaadi kujundada. Oli moekas osaleda nädalalõpu õpikodades, kuid see ei pidanud ilmtingimata viima täieliku seotuse ja vaimse transformatsioonini. Nii nagu *New Age* oli sügavalt eklektiline, eelistasid ka selle toetajad rikkalikust menüüst oma maitse järgi valida.

Suurimat kõlapinda on *New Age*, nagu ka postmodernism, leidnud Ameerikas, kuid järgijaid leidub ka Euroopas, rohkem mandri põhja- kui lõunaosas. Pidades silmas lahkuskude pikaagest

1 Mõjuvõimsad ja laialt loetud on olnud ka Judith Skutch'i raamatud, nt mitmekõiteline *Course in Miracles* (1975).

2 Spiritistlikel seanssidel kasutatav tähestiku jm märkidega laud koos sellel liikuva planšetiga – *Tlk*.

3 Väljaandeid nagu Gnosis ja Green Eggs USA-s, Starfire Suurbritannias, Hexenzeitschrift Saksamaal ja Wiccarn Rede Hollandis müüakse hinnaga 8–12 dollarit number.

traditsiooni Suurbritannias ja mandri-Euroopas ei tulnud nende taasärkamise sajandi viimasel kolmandikul sugugi ülalatusena. Mõnedes maades on saanud hoogu uuspaganlus, taasilmunud on druiidid, keldi preestrid ja preestrinad, kuningas Arthuri müstilised ringid ja Vanema Edda ruunid. Saksamaal on populaarsust võitnud indiaani ravitsejad ning tule- ja päikesetantsud. Neile, kes tahavad enam teada šamanismist, reinkarnatsioonist, intuiitivsest hingamisest, (mehelikust) *yang*-mõtlemisest ja (naiselikust) *yin*-mõtlemisest ning nende dialektilisest seosest, korraldatakse sissejuhatavaid seminare ja puhkeüritusi.

Findhorn Foundation'il, *New Age*'i ühendusel Šotimaal, õnnestus *deva*'de (loodusvaimude) abiga liivas või kehval pinnasel hiigelsuuri kõõgivilju kasvatada. Kristallkuulide võluväge ja omadusi uuritakse üle terve Euroopa ja Aasia. Harrastatakse veesoonte ja mineraalide otsimist pendli abil (*dowsing*). Pildi loomiseks surmajärgsest elust uuritakse ühevõrra põhjalikult nii "Egiptuse surnuteraamatut" kui "Tiibeti surmaramatut" ("Bardo thödol"). Meediumiga spiritismiseansid ei tundu enam populaarsed olevat, küll aga vohab *channeling*, mille eeliseks on see, et transs pole hädavajalik ja kontakti võib saada mitte ainult surnute, vaid ka elavatega. Kõikjal on jätkunud messiaotsingud (šiiitide 12. imaam, sufide Khidr, hindude Kalki). Šoti kunstnik Benjamin Crane on

leidnud suure budistliku õpetaja Maitreja (95 000-aastane) reinkarnatsiooni ühe pakistani poisi näol Londonis. *New Age*'i usklikud on kokku sõitnud Shasta mäele Californias ja Inglismaa maagiapealinna Glastonbury'sse. Igas Euroopa või Ameerika suuremas linnas võib huviline end suvalisel ajal kirja panna kursustele, kus õpetatakse, kuidas alkeemia abiga oma elu muuta või kus pakutakse delfiini unenäoaja-kogemust (*Dolphin Dream Time experience*), holistlikku kinesiooloogiat, Reikit ja Qi Gongi, kolju-ristluu teraapiat ja kehast lahkumise kogemust. Selliseid asju on harrastatud ammudest aegadest; praeguses kontekstis on oluline see, et järjest suuremale arvule inimestele pakutakse üha rohkem kursusi, seminare ja õpikodasid.

Saadaoleva okultistliku ja *New Age*'i kirjanduse kataloogides loetletakse rohkem kui 10 000 trükist, arvestamata sadu ajakirju, video- ja audiokassette. Kuigi täpset statistikat osalejate ja kaasaalajate kohta pole, võib siiski öelda, et huvi nende nähtuste vastu on tohutul, võib-olla isegi sajakordselt kasvanud.¹

Müügil on tuhandeid raamatuid *New Age*'i, *New Thought*'i, juudi meditatsiooni, juhitud meditatsiooni, instrukturaalse jms meditatsiooni, teadvuse avardamise, jumalanna- ja feminismivõi astroloogiateemadel. Sellistelt autoritelt nagu Joseph Campbell (34 raamatut), E. B. Szekely (28 raamatut),

1 Kõrgtasemel ajakirjad on paganlik *Lyre* (Ohio) ja saksakeelne *Anubis. Fenrir* on satanistide ajakiri, *Pagan Dawn* aga Paganate Liidu, Euroopa tähtsaima paganliku organi häälekandja. *Chaos International* on püüdnud leida "poststruktuurilist positsiooni nüüdismaagias" (*Chaos International*, 18, 1995).

Chogyam Trungpa või Tarthang Tulku on saadaval tõenäoliselt rohkem teoseid kui mis tahes teiselt mitte-ilukirjanduslikult autorilt, isegi kui need nimed on laiemale avalikkusele tundmatud. Saadaval on 36 Louise Hay ja 45 Dick Suthpeni laserplaati – need on arvud, mille üle koguni väga tuntud muusikud võivad kadedust tunda.

Kõige tähelepanuväärsem on esoterismibuum olnud postkommunistlikul Venemaal. Venemaal on pikka aega usutud maagiasse, usu abil tervendamise, deemonitesse ja kõikvõimalikesse ennetesse; taolisi harrastajaid leidis palju küll kiriku liinis, küll väljaspool, Rasputin oli vaid üks kuulsamaid.

Selgeltnägijate järele oli suur nõudmine isegi kommunismi ajal. *Madame Džunalt* küsis nõu Brežnev, hiljem Jeltsini Valge Maja. Tähtsateks tegelasteks olid veel Tjaželnikov ja Baibakov.

Mõned üritasid parapsühholoogiat koguni dialektilise marksismiga tempida, ja hüpnootiline teleravitseja Kašpirovski oli üksvahe populaarseim isik koguni endises Nõukogude Liidus.¹

Astroloogiat, tarotikaarte ja meditatsiooni käsitlevad raamatud ning kristlike ja budistlike sektide väljaanded olid Moskva bestsellerinimekirjade eesotsas.

Ametliku ideoloogia kadumisele järgnes suur nälg taoliste õpetuste järele. Lahkusulistele "partei" oli igasugusest poliitilisest liikumisest kahtlemata suu-

rim, ja isegi keemiarelvaga kuulsaks saanud Jaapani sektil Aum (Ülim Tõde) oli Venemaal arvukam toetajaskond kui Jaapanis, kus see 1995. a aprillis laiali saadeti.

Rohkem kui Läänes on Venemaal usutud satanistlikesse vandenõudesse. Traditsioon, kus "satanistidele" omistatakse deemonlikku, peaaegu piiratud väge, ulatub tagasi 19. sajandisse ja õigeusu kirikulgi oli siin oma roll.² Pärast 1988. aastat toimus õigeusus suur taasärkamine. Üks selle esindajaid kirjutas:

"Inimkonnal on üksainus vaenlane – Saatan ühes oma malevaga, mis koosneb deemonitest ja biorobotitest. Deemonid tungivad inimeste hingedesse ja surmavad need, muutes inimesi zombideks ja Saatana abilisteks. Deemonid võivad koguni surnutele elu sisse puhuda, neist saavad kõige kohutavamad zombid."³

Või nagu ütles Peterburi metropoliit Joann, üks õigeusu kiriku kõrgemaid tegelasi: kõik deemonid on demokraadid, nad tapsid Jeesuse ja nende praegune põhiülesanne on hävitada Venemaa.

Varasematel aegadel olid taolised vaated kiriklikus hierarhias kahtlusi äratanud, 1990. aastatel aga ei järgnenud kiriku kõrgeima juhatuse poolt mingit protesti ega hukkamõistu.

Seevastu *New Age*'is on paranoia haruldane nähtus, sest siin valitseb üldiselt

1 Džuna ja Jeltsini Valge Maja kohta vt *Komsomolskaja Pravda*, 15. 02. 1995; sektide kohta üldiselt vt Korolev ajalehes *Nezavissimaja Gazeta*, 28. 04. 1994; V. Kuznetsov, ib., 12. 08. 1992 jmt väljaandeid.

2 S. D u d a k o v, *Istorija odnogo mifa*. Moskva, 1933.

3 V. H a t j u š i n, *Satanizm demokratii*. *Molodaja Gvardija*, 1994, nr 9; Esli poimëm – spasëmsja. Sealsamas, 1995, nr3.

positiivne ja optimistlik meelelaad, nagu varasematel aegadel teosoofias ja antroposoofiaski, hoopis erinev mõnest äärmuslikust fundamentalistlikust usust, kus saatan ja vandenõud on tähtsateks elementideks.

Ometi ilmus *New Age*'i äärealadel 1990. aastatel menuramatuid, mille järgi Vatikan, Kolmepoolne Komisjon,¹ Siioni targad, õigeusk ja muud ühendused on haaratud kolossaalsesse vandenõusse, kus USA valitsuse salaplaane aitavad septseda ka "tulnukad" (UFOdelt).²

Sellisest usust on vaid üks väike samm ettekuulutuseni, et tulekul pole mitte ainult sajandi, vaid ka maailma lõpp.

Apokalüptilised ennustused mängisid mõningast rolli *fin-de-siècle*'is 1900 ja nad esinevad *a fortiori* praegu, aastatuhande lõpul.³

Mõnes mõttes olid nii fašism kui kommunism mõlemad millenaarsed liikumised – "Internatsionaalis" mainitakse viimast otsustavat lahingut pimeduse ja valguse jõudude vahel, mis varase-

mast on tuntud Harmagedoni nime all, ja Hitleri *Reich* pidi püsima aastatuhandeid.

Religioosne või kvaasi-religioosne kosmilise katastroofi mõiste toetub siiski teisele pinnale. Mis kristluse puutub, siis siin on põhitekstiks Johannese Ilmutusraamat ("...sündis suur maavärin ning päike läks mustaks nagu karvakott ja kuu läks kogunisti nagu vereks ning taevatahed kukkusid maa peale..."). Vähemal määral tsiteeritakse prohvet Taanieli ja Hesekeeli. 1000. aasta (Ilmutuses märgitud aeg) saabus ja möödus, viimsetpäeva aga ei tulnud. See teema intrigeeris Dürerit ja tema arvukaid kaasaegseid jätkuvalt. "Millennium" tuli taas ümber defineerida.

Juba mõnda aega ennustatakse maailma lõppu 2000. aastaks.

Ennustajateks on olnud kõigi aegade tähtsaim prohvet Nostradamus, kuulus Kentucky selgeltnägija Edgar Cayce (1877–1945), Sun Bear (odžibve nõidardst), Alice Bailey, Fatima, Iiri prohvet St. Malachy (1094–1148), püramiidi prohvetid, Varssavi prohvetid, seitsmenda päeva adventistid ja paljud tei-

1 *Trilateral Commission* – eliitühm, mis hõlmab ligi 300 prominentset äri- ja poliitika-tegelast ning intellektuaalset otsustajat Lääne-Euroopast, Põhja-Ameerikast ja Jaapanist. Arendab koostööd nende regioonide vahel, suurejoonelisemaks projektiks on uus maailmakord – *Tlk*.

2 *Conspiracy Hysteria Running Deep. Psychic News*, 22. 04. 1995, viitega rmt-le D. I c k e, *The Robots Rebellion*. New York, 1994; W. C o o p e r, *Ride a Pale Horse*, A. F i n d l e y, *The Curse of Ignorance*; teistest küljest, fundamentalist Alan Morrison näeb raamatus *The Serpent and the Cross* (1994) *New Age*'is kuradi septsust.

3 20. sajandil on ilmutuslike nägemuste ja apokalüptilise hirmu uurimine olnud suurelt jaolt prantsuse ajaloolaste pärusmaa; uuemal ajal on tähelepanuväärse panuse andnud angloameerika usundiloolased, sotsiaalpsühholoogid jt. Nende meetodid ulatuvad psühhoanalüüsist relatiivse deprivatsiooni ja "retoorilise teooriani". Kahjuks pole isegi terminites kokkulepet saavutatud – vahelduvalt on kasutusel nii *millennialism* kui *millenarianism*, nii *eschatology* kui *apocalypse*. Vt paljukiidetud ülevaade keskajast, B. M c G i n n, *Visions of the End*. New York, 1979; *fin-de-siècle*'i kohta läbi aegade vt H. S c h w a r t z, *Century's End*. New York, 1990.

sed.¹ Need on prohvetluse juhtkujud, kuid nende arvamused lahknevad täpse aja osas; mõni on välja valinud 1990. aastad, teised aasta 1999, järgmised aasta 2000 või 2001; nimetatakse ka ähmasemaid ja hilisemaid tähtaegu, et end ootamatuste vastu kindlustada. Täieliku üksmeelt pole ka täpsete asjaolude suhtes; vihjatakse keskkonnakatastroofidele nagu veeuputus või laastav tulemõll, aidsi- ja näljaepideemiatele või kolmandale maailmasõjale. Esineb arvamust, et "Harmagedoni" tuleb võtta otseselt, see tähendab, et häving ilmub Megiddo lähedal, Haifa ja Janini vahel. Pakutakse ka teisi paiku Lähis-Idas; nimetatud on Venemaa ja Hiina vahelist sõda, samuti tervet rida suuremaid kodusõdu ja tuumaterroorsmi. Nostradamuse järgi kestab (messia tulekule eelnev) Antikristuse valitsusaeg kõigest 27 aastat, kuid enamasti nähakse ette palju pikemat katsumusaega (ka Ilmutusraamatus). Nostradamus uskus, et katastroofis hukkub umbes kaks kolmandikku inimkonnast, kuid ta ei suutnud otsustada, kas Saatan ilmub välja Hiinas või Musta mere piirkonnas. Mõnede ennustajate järgi on Saatan juba tulnud (1950. või 1960. aastatel); teiste järgi on ta tulekul ja kolmandad usuvad, et maakeral võib toimuda suuri muutusi ilma tema osavõtutagi. Mis puutub apokalüpsise nelja ratsanikku, keda tuntak-

se ka viimsepäeva põrguratsanikena, siis on nende iseloom Johannese aegadega võrreldes muutunud. Ökoloogiale pannakse nüüd suurt rõhku, räägitakse osoonikihist, maakera soojenemisest (aga ka uuest jääajast) ja veevarude lõppemisest (aga ka Californiat ja poolt Euroopat uputanud üleujutustest). USA Põllumajandus- ja Kaubandusministeeriumi publikatsioon tsiteeritakse kõrvu ragnarökiga, muinasskandinaavia ettekuulutusega.² Mõned tulevikukoolutajad ei ole oma ennustusi ülearu tõsiselt võtnud, sest nad teavad, et nende arvestustes võib olla nii 50-100-aastane (või suuremgi) viga.³ On aga neidki, kes endas üldse ei kahtle: CUT-i juhid Mark ja Clare Prophet, kes väitsid end Jeesus Kristusega otseses ühenduses olevat, soovitasid oma jüngritel kogu maine vara maha müüa ja minna Montana mägedesse, kus nad on kaevanud sügavaid pommivarjendeid.

Vahepeal on jätkunud poliitiline ennustusvõistlus. Edgar Cayce on ennustanud maailmariigi saabumist, Bhagwan aga kuulutanud demokraatia (rahva võimu) langust ja intellektuaalse eliidi võimuletõusu.

Mitmesugused pühamehed on teatanud, et Venemaad ootab ikka veel suur tulevik, kui ta vaid suudab praegused raskused ületada. Ühed kuulutavad religioosse kommunismi taastõusu, teised

1 *Millennial Prophecy Report*'i järgi usub mingisugust apokalüpsist vähemalt 350 organisatsiooni USA-st ja veel enam muudest riikidest (*Guardian*, 08. 04. 1995). On olemas rikkalik millenaarne kirjandus. Parimat lühitutvustust pakub ehk A. T. M a n n, *Millenium Prophecies: Predictions for the Year 2000*. Shaftesbury, 1992 või sama autori varasem: *The Future of Astrology*. London, 1987.

2 Ragnarök – germaani mütoloogias maailma- ja jumalatehukk – *Tlk.*

3 Veevalaja ajastu alguseks on pakutud vähemalt 70 eri daatumit, vahemikus umbes 1500 aastat. N. C a m p i o n, *The Book of World Horoscopes*. Wellingborough, 1988.

Jumala, tuumik perekonna ja natsionalismi kadu.

Kõike seda põhjendatakse *homo novus*'e tekkega, uue inimkonna sünniga. Uut inimest on hädasti tarvis, nagu Bhagwan 1986. aastal kirjutas. Endine inimene on surnud või suremas ja ei pea kaua vastu. Kui me ei suuda luua uut inimlendit, kaob inimsugu maa pealt hoopiski.

See on *New Age*'i suhteliselt valutu eshatoloogia – kalade ajastu (kristluse) lõpp ja Veevalaja ajastu koidik, teadvuse radikaalne teisenemine.¹ Nii nagu kuulutatavad lauluread muusikalist "Juuksed" ("Hair"): "this is the dawning of the age of Aquarius". Astronoomid ei taha selliste arvestustega eriti nõustuda, see pole aga uskujate indu sugugi jahutanud. Nad ei seo end ühegi kindla kuupäevaga ja võtavad koidikut pigem metafoorina kui sõna-sõnalt. Loeb vaid see, et uue teadvuse teke kutsub esile planetaarse transformatsiooni, mis lõpeb suures õnnes ja harmoonias.

Venemaal valitsevad teise tulemise asjus ootuspäraselt süngemad vaated.² Antikristuse valitsusaeg, mis algas 1917. aastal ja mille lõppu ei teata, pidi Venemaale hirmsaid kannatusi tooma. Riiki ümbritsevad vaenlased, rääkimata sisevaenlastest – välismaalased, kristlikud sektandid, võistlevasse kirikusse kuuluvad õigeusklikud, juudid, satanistid, vabamüürlased, venelastest ateistid. Need on kõik kuradi saadikud, kes Venemaa ja õigeusu kiriku hävitamise ni-

mel ööd kui päevad vaeva näevad. Seda eshatoloogilist traditsiooni tugevdavad kristluseelset ja -vastased elemendid nagu astroloogia, maagia ja muu taoline, ja kui viimsepäevaprohvetite järgi on õigetel veel lootust, siis ei saa pimedusejõudude tugevust arvestades šansse ometi väga suureks hinnata.

Irratsionaalseid kultusi on eksisteerinud kogu uuema ajaloo jooksul ja need on leidnud igasuguseid kunstilisi, intellektuaalseid ja eeskätt kvaasireligioososeid väljendusvorme. See traditsioon näikse jõudu koguvat iga sajandi lõpul, arvatavasti on tegemist lihtsalt juhusega. 1900. aastal olid Prantsuse–Preisi ja Krimmi sõda minevikku vajunud; suurem osa neist, kes 1990. aastatel elus on, teab Teist maailmasõda vaid kuulu järgi.

Euroopa ja Ameerika seisavad silmitsi suurte majandus- ja ühiskonnaprobleemidega, kuid ükski neist ei kujuta ülitõsist, otsekohest ohtu. Kehtivad ideoloogiad on kannatanud mõõna all ja riigikirikute külgetõmbejõud on fundamentalismi taastõusule vaatamata taandumas. Sellises olukorras januneetakse järjest muutusi ja uusi ideid ning igatsetakse uusi usuobjekte.

Missugused veendumused tulenevad arvamusest, et "miski pole õige"? Vastuolu võib siin olla rohkem näiline kui tegelik, sest kui miski pole õige, siis on kõik õige, vähemalt mõnel määral. Nagu ütles eelmises *fin-de-siècle*'is kuulsaks saanud Türgi pankur: need, kes ei

1 M. Ferguson, *The Aquarian Conspiracy*. London, 1981.

2 Vene prohvetite ennustustest saab ülevaate rmt-st: S. Fomin (toim), *Rossija pered vtorym prišestviem*. Moskva, 1994. See on Troitse-Sergi kloostri poolt avaldatud antoloogia teine väljaanne.

usu millesegi, lõpetavad sellega, et on kõigea nõus.

Noor Benedetto Croce märkas mõnesid selliseid ohte, kui ta tagantjärele kirjeldas Itaalia 1900. a *fin-de-siècle*'it, mida ta ise kogu südamest jälestas. Õpetuste ja moevoolude (kaasa arvatud okultism ja teosofia) virvarr tundus lihtsa ja ligitõmbavana – eemaldatud olid loogikatõkkes, kriitikavõime oli nõrgestatud ja mõistuse toetus kõrvale pühitud. Tegelikult kujutas uus irratsionalism endast iganenud teoloogilise spekulatsiooni ja moodsa dekadentsi segu, kus nüüdisstiil segunes muistse väljendusviisiga.¹ Et Croce kirjutas seda fašismi võimutsemisajal, polnud tal võimalik i-le punkti peale panna, ent Nietzschele, D'Annunziole, Barrès'ile, Maurras'le ja *Action française*'ile² viidates mõlkus tal kindlasti meeles fašism, mis oli "antiliberaalsete sõja- ja diktatuuriideede" poliitiline tagajärg. Ükshaaval võetuna polnud Croce sihtmärgid midagi enam kui moevidrused, mis sobiva poliitilise areeni puudumisel peagi kadunud oleks.

Ka sada aastat hiljem pole *fin-de-siècle* hiiglasliku ideedevõitluse tunnistaja, puudub tõsisem ideoloogiline väljakutsegi, pole uusi, varemkuulmata päästevaid sõnumeid. Kuid isegi siis, kui maailma lõpp ei saabugi 2000. aastal, ootavad meid ees mitmesugused katastroofid, millest piisab nende veendumuse alalhoidmiseks, kes peatset apokalüpsist või muid vähemaid õnnetusi usuvad. Mõttemoed, mis normaal-

setes oludes kaovad paari aastaga, võivad poliitilise, ühiskondliku või majandusliku kokkuvarisemise tingimustes uut eluõigust saada. Fašismi teine tulemine nii, nagu meie teda tunneme, tundub ebatõenäosena, kuid on muidki ebameeldivaid võimalusi. Ja kuna loodus tühja kohta ei salli, siis võib veel suur tulevik olla sellistel ideedel, ideoloogiatel ja kvaasireligioonidel, mis oleksid hariliku sündmustekäigu puhul unustatud aastaks 2000 või pisut hiljem.

Inglise keelest tõlkinud Mai Tiits

Ameerika ajaloolane Walter Laqueur (1921) on olnud Georgetowni ülikooli ideede- ja poliitikaajaloo professor ning on tegev Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute keskuses (Center for Strategic and International Studies). Avaldanud "World of Secrets: the Uses and Limits of Intelligence" (1986), ülevaate "Europe in Our Time: A History. 1945–1992" (1992) ja arvukalt muid teoseid.

Varem Vikerkaares samal teemal:

M. Eliade, Sakraalne ja profaanne. 1992, nr 4–12; Okultne ja nüüdismaailm. 1994, nr 1–3; Mõningaid täheldusi Euroopa nõiakunsti kohta. 1994, nr 4–6.
J. Evola, Esseid. 1994, nr 4.
G. Henschel, Pea ees *New Age*'i. 1992, nr 6.
J.J. Leppik, Uususundid Eestis. 1992, nr 6.
S. Stadnikov, Julius Evola – viimne gibelliin. 1994, nr 4.
H. Udam, Julius Evola ja traditsiooni mõiste. 1994, nr 4.

1 B. Croce, A History of Italy 1871–1915. Oxford, 1929, lk 242, 261, 268.

2 Prantsusmaa parempoolsete intellektuaalide enesenimetus – *Tlk*.

RENÉ GUÉNON

IDA METAFÜÜSIKA

Selle ettekande aineks valisin ma Ida metafüüsika; vahest oleks olnud parem öelda lihtsalt metafüüsika ilma epiteedita, sest tegelikult ei kuulu puhas metafüüsika, mis on olemuslikult väljaspool ja kõrgemal kõikidest vormidest ning igasugusest tingitusest, ei Idasse ega Läände, vaid on universaalne. Ainuüksi ta välised vormid, mis on tingitud vajadusest olla mingil kujul teadvustatavad ja mille varal leiab väljenduse see, mis väljendatav on, võivad kuuluda kas Itta või Läände; kuid sellest sündivate erinevuste taga on üks ja sama lähtealus, mis on kõikjal ning alati; kõikjal vähemalt, kus on tegu ehtsa metafüüsikaga, ning seda õige lihtsal põhjusel – tõde on alati üks ja sama.

Kui see nii on, miks kõnelda siis eraldi Ida metafüüsikast? Ainult sellepärast, et vaimses olukorras, kus Läänemaailm praegu viibib, on metafüüsika unustatud ja üldiselt eiratud, peaaegu täiesti kaotsi läinud. Idas seevastu on ta alati olnud tõese tunnetuse aine. Kui on soov teada saada, mis metafüüsika on, tuleb pöörduda Ida poole; seda tuleb teha isegi siis, kui tahetakse leida jälgi iidsest metafüüsilisest pärimusest, mis Läänes kunagi ehk olemas oli. Muistne Lääs oli paljude asjade poolest Idale võrratult lähemal kui praegune; ainuüksi idamaiste õpetuste teel ja neist sarnasusi otsides võib sinna tagasi pääseda, kuna

Ida õpetused on metafüüsika vallas ainsad, mida saab veel vahetult uurida. Aga seetõttu on ka mõistetav, et neid tuleb uurida samamoodi nagu Idamaadel seda alati tehtud on; on vaja loobuda, niipalju kui võimalik, umbkaudsetest ja pahatihti ka meelevaldsetest hüpoteesidest; liialt sageli unustatakse, et idamaised tsivilisatsioonid on ikka veel olemas, nagu ka need, kes neid pädevalt esindavad, tuleb vaid nende juures õppida, milles küsimus tõeliselt on. Ma nimetasin Ida metafüüsikat ning mitte pelgalt hindu metafüüsikat, kuna selle tasandi õpetusi nagu kõike sedagi, mis nendega kaasas käib, pole leida mitte ainult Indias, kuigi vastupidist usuvad paljud neist, kel muuhulgas pole põrmugi arusaamist nende õpetuste tegelikust loomusest. India pole selles seoses sugugi erandlik ala; nii on kõikides tsivilisatsioonides, millel on, ütleksime, traditsiooniline aluspõhi. Seevastu erandlikud ja ebanormaalsed on tsivilisatsioonid, millel niisugust alust ei ole; tõtt öeldes on niisuguseid tsivilisatsioonide teada vaid üks – see on tänapäeva Lääne tsivilisatsioon. Pidades silmas ainult peamisi Ida tsivilisatsioonide, võime me hindu metafüüsikale analoogseid õpetusi leida Hiina taoismist, neid on olemas mõnes islami esoteerilises koolkonnas (mõistagi tuleb sel juhul meeles pidada, et islami esoterismil pole mida-

La métaphysique orientale. Editions Traditionelles, Paris, 1939.

René Guénon

gi ühist araabia filosoofiaga, mille lähteks on enamasti olnud Kreeka). Ainuse erinevus on, et kõikjal peale India on need õpetused väikesearvulise ja kinnise elitaarse ringi pädevuses. Sama kehtib ka Lääne keskaja puhul, kus viljeldi esoterismi, mis mõneti sarnanes islami omaga ja mis oli sama puhtalt metafüüsiline kui see; tänapäeval ei teata selle olemasolust peaaegu mitte midagi. India puhul ei saa kõnelda esoterismist selle otseses tähenduses, kuna seal ei ole võimalik eristada kahte kõrvuti eksisteerivat – esoteerilist ja eksoteerilist – pärimust. Kõneks saab tulla vaid loomulik esoterism – selles mõttes, et õpetusse võib süveneda ja selles edasi liikuda vastavuses oma vaimsetele võimetele igatüki; on inimindiviide, kelles on loomupärast piiratust, millest neil pole võimalik üle saada.

On loomulik, et metafüüsika vormid ühes tsivilisatsioonis erinevad teiste omast, sest nad peavad arvestama tingimuste erinevusi. Kuigi ma olen enim harjunud hindu vormidega, ei pelga ma kasutamast teisi, kui neist on abi mõne üksikseiga selgitamisel; selles ei tule näha mingit suvalisust, kuna olemuses on nad kõik ühe mõtte eriviisilised väljendused. Kordan veel, et tõde on üks, kõigile neile, kes on mingil teel jõudnud tema tunnetamiseni, on ta ühesugune.

Nüüd peame kokku leppima selles, millise tähenduse omistame me siinkohal sõnale "metafüüsika"; see on seda tähtsam, kuna ma olen sageli täheldanud, et seda mõistet ei kasutata sugugi ühel viisil. Arvan, et sõnade puhul, mida saab kasutada eri tähendustes, on kõige parem lähtuda algsest ja etimoloogilisest tähendusest. Tulemuslikult

tähendab sõna "metafüüsika" täht-tähelt "füüsika taga" olevat; "füüsika" tähendas antiikajal teadust "loodusest" kogu tema kõiksuses. "Füüsika" uurib kõike seda, mis kuulub looduse valdkonda; järelikult asub metafüüsika valdas kõik see, mis on väljaspool loodust. Kuidas saavad sellisel korral mõned väita, et metafüüsiline tunnetus on loomulik tunnetus – nii oma aine kui ka tunnetusvõimete osas? Siin on tegemist tõsise vasturääkivusega, vastuolu on ju ba mõistetes enestes. Veelgi hämmastavam on, et nimetatud mõisted lähevad segi isegi neil, kel peaks olema säilinud käsitus ehtsast metafüüsikast ja kes peaksid suutma seda eristada nüüdisfilosoofide pseudometafüüsikast.

Nüüd võidakse aga öelda: kui sõna "metafüüsika" tekitab nii palju arusaamatust, kas poleks siis parem tema kasutamisest loobuda ja asendada ta teise sõnaga, millest vähem tüli sugeneb? Tegelikult pole aga selleks vajadust, sest tulemuslikus tähenduses sobib ta täiesti väljendama talle omistatavat mõtet. Pealegi pole teda millegagi asendada, sest Lääne keeltes ei ole ühtegi teist mõistet, mis selle mõtte jaoks sobiks. Kui kasutada lihtsalt ja puhtalt sõna "tunnetus", nagu seda tehakse Indias, kuna meie juhtumil on tegu tunnetusega kõige täielikumal ning sellele sõnale ainsalt ja absoluutselt väärilisel kujul, ei tarvitse meil ikkagi kindlustunnet olla, sest see sõna on läänlase jaoks veelgi vähem selge. Viimane on "tunnetusega" seoses harjunud mõtlema üksnes teaduslikule ja ratsionaalsele valdkonnale. Aga kas meil ongi mõtet muretseda ühele sõnale osaks saanud väärtarvitamise pärast? Ehk piisab, kui me oleme oma

sõnatarvituses vajalikul määral hoolikad, et vältida arusaamatusi ja paha-tahtlikkust. Me ei hoia kinni sõnast "metafüüsika" ega ka ühestki teisest sõ-nast; et aga tema asemele pole võtta paremat, siis kasutame teda siin samal viisil, nagu me seni oleme teinud.

Õnnetuseks on inimesi, kes tahavad "teha otsuseid" asjade üle, mida nad ei taipa, seostades metafüüsikaga pelgalt inimliku ja ratsionaalse tunnetuse (meil nimetatakse seda teaduseks ja filosoofiaks) ning kujutledes, et ka Ida meta-füüsika pole midagi muud ega enam; sellest teevad nad loogilise järelduse, et ka Ida metafüüsika ei saa viia teistsuguse tulemusteni. Ent ta ikkagi viib nende-ni täiesti reaalselt, kuna ta on asi valdkonnast, millest neil käsitust ei ole. Nende poolt mõeldavas ei ole tegelikult midagi metafüüsilist; pigem on see üks-nes looduse tasandit hõlmav tunnetus, profaanne ja väline teadmine; ning mitte põrmugi see, millest meie rääkida tahame. Kas "metafüüsika" on meie meelest siis "üleloomuliku" sünonüüm? Võiksime sellise samastamisega meele-di nõus olla, kuna seni, kui me pole väljunud looduse piiridest – see tähendab, manifesteerunud maailmast kogu tema ulatuses (ning mitte ükski meeleli-sest maailmast, mis on ainult selle suh-teline osa) –, oleme ikka veel füüsilise vallas; metafüüsiline valdkond on, nagu juba ütlesime, väljaspool ja kõrgemal loodusest ning seega ka tegelikult "üle-loomulik".

Kuid siinkohal esitatakse kindlasti küsimus: kas on võimalik sedasi loodu-sest väljuda? Me ei kõhkle otsesõnu vastamast, et see pole ainult võimalik, vaid nii ka tehakse! Võidakse edasi pä-

rida, et see on pelk väitmine, kuidas seda tõestada? Kummaline on, et nõu-takse tõestust võimalusele selle asemel, et püüda selles ise veendumusele jõuda, tehes läbi selle tunnetamiseni viiva vae-va. Mis huvi ja väärtus saab säärastel arutlustel olla selle meeles, kes niisuguse tunnetuse on saavutanud? Nüüdisfi-losoofia mannetuse kõige paremaks tõestuseks on tunnetuse asendamine "tunnetusteooriaga".

Ent ikkagi jääb selles tõsikiindluses teatud osa öeldamatuks; keegi ei jõua millegi tunnetamisele ilma rangelt isik-liku pingutuseta, see, mida teine teha saab, piirdub võimaluse andmise ja sel-leni viivate vahendite kättejuhatamise-ga. Seetõttu on puhta intellektuaalsuse vallas millegi põhjendamine asjatu; pa-rimigi argumentatsioon ei saa selles osas asendada ehtsat ja otsest kogemust.

Kas nüüd on tekkinud võimalus defi-neerida metafüüsikat nii, nagu meie se-da käsitame? Ei ole, kuna defineerimine tähendab alati piiride seadmist, ja see, mida meie silmas peame, on iseendast tõeliselt ja absoluutselt piiritlematu; te-da ei saa sulgeda ühtegi valemisse ega mingisse süsteemi. Metafüüsikat võib teatud viisil iseloomustada, öeldes, et ta on universaalsete printsiipide tunneta-mine; kuid see ei ole tõeline definit-sioon, ta loob ainult hajusa käsituse.

Täienduseks sellele saame me öelda, et nende printsiipide valdkond ulatub palju kaugemale, kui oskavad öelda need läänlased, kes on viljelnud meta-füüsikat – ehkki paraku osalisel ja puu-dulikul viisil. Kui Aristoteles eritles metafüüsikat olemise kui sellise tunne-tamisenena, samastas ta selle ontoloogia-ga; see tähendab, et ta pidas osa

tervikuks. Ida metafüüsikas ei ole puhas olemine ei esimene ega ka kõige üldisem printsiip, kuna ta on juba määrang; tuleb siirduda olemisest kaugemale – see on siinkohal kõige tähtsam. Seetõttu peab iga ehtsalt metafüüsiline käsitus jätma ruumi öeldamatule; pigem on kõik see, mida saab öelda, otsesõnu eimiski öeldamatuks jääva kõrval; samamoodi on igasugune lõplik suurus, ükskõik kui suur ta ka ei oleks, null lõpmatuse kõrval. Mõelda võib võrratult rohkem kui sõnastada; kokkuvõtvalt öeldes ongi välise vormide otstarve niisugune – on nad siis teatavad sõnad või siis sümbolid – nad on üksnes toeks ja abivahendiks neist võrratult kõrgemale ulatuvate käsitusteni küündimiseks; selle juurde naaseme me otsekohe. Me kõneleme metafüüsilistest käsitustest, kuna meil ei ole tarvitada muid sõnu enda arusaadavaks tegemiseks; kuid ei tule uskuda, et nad on samastavad mingil moel teaduslike või filosoofiliste mõistetega; meie sihiks ei ole tegelda mingite "abstraktsioonidega", vaid tunnetada tõde nii, nagu ta on. Teadus on ratsionaalne, diskursiivne ja alati kaudne tunnetus, ta on tunnetus peegeldamise varal; metafüüsika on üle-ratsionaalne, intuiitiivne ja vahetu. Puhast intellektuaalset intuitsiooni, millela pole ehtsat metafüüsikat, ei tohi ühelgi moel samastada intuitsiooniga, millest kõnelevad mõned nüüdisfilosoofid, kuna viimaste puhul on tegu, vastupidiselt, ala-ratsionaalsusega. On olemas intellektuaalne intuitsioon ja meeeline intuitsioon; üks neist on kõrgem mõistusest, teine on sellest madalam; viimane on suuteline käsitama vaid muutumise ja arenemise maailma, loo-

dust või pigem selle kõige välisemat osa. Intellektuaalse intuitsiooni valdkond, seevastu, hõlmab igaveste ja muutumatute printsiipide ehk metafüüsika ala.

Transtsendentne intellekt, mille sihiks on aduda universaalseid printsiipe vahetult, peab ka ise olema osa universaalsest tasandist; ta ei saa olla pelgalt individuaalsuse valda kuuluv meelevoime, teda sellisena käsitada tähendaks vasturääkivust, kuna indiviidil ei saa olla võimet ületada omaenese piirid, et minna kaugemale teda ennast indiviidina piiritlevast tingitusest. Mõistus on olemuslikult ja spetsiifiliselt inimlik võime; see, mis asub mõistusest kõrgemal, on tegelikult juba "üle-inimlik"; ning see on alge, mis teeb võimalikuks metafüüsilise tunnetuse; ütleme veel kord, et see ei ole enam inimliku tunnetuse ala. Teiste sõnadega, selleni jõudnult ei ole inimene enam inimene kui selline, vaid olend, kes on inimene ainult ühes oma olekuist, kuid samal ajal ka teine ja enam kui inimolend; sellest seisundist lähtudes hakatakse tunnetama ehtsalt üle-individaalseid olekuid, mis on metafüüsilise tunnetuse tegelik aine, või pigem, metafüüsiline tunnetus ise. Oleme nüüd jõudnud ühe olulisima küsimuse juurde; täpsustame seda: kui indiviid oleks terviklik olend, kui ta oleks suletud süsteem Leibnizi monaadi laadis, poleks metafüüsika võimalik; olles väljapääsmatult suletud endasse, poleks tal mingit võimalust tunnetada seda, mis ei kuulu tema enese olemistandile. Kuid see pole nii: reaalselt on indiviid vaid tõelise olemise tingitud ja ajutine olemisvorm; ta on selle olemise üks spetsiifilisi olekuid lõpmatu hulga teistsuguste võimalike olekute seas; ole-

mine iseeneses ei sõltu absoluutselt ühestki oma paljudest suhtelistest võimalikest välistest olekutest – samal viisil, kui tarvitada võrdlust, mis esineb sageli hindu tekstides: Päike on absoluutselt sõltumatu lõputust hulgast kujutistest, mis temast tekivad peegeldumisel. See on "Ise" ja "mina", personaalsuse ja individuaalsuse põhimõtteline erinevus; nagu kujutised peeglis on valguskiire kaudu seotud oma lähteallika Päikesega, nii on ka individuaalsus, olgu see siis inimindiviid või mõni teine analoogne manifestatsiooni olek, seotud olemise ürgses keskpunktis asuva personaalsusega äsja mainitud transsendentse intellekti varal. Selle loengu piirides ei ole paraku võimalik sellekohaseid kujutlusi põhjalikumalt arendada ega esitada täpsemal kujul ka olemise seisundite paljuse teooriat; kuid ma arvan, et olen öelnud piisavalt palju, et tekiks käsitus, kuivõrd oluline on see ehtsalt metafüüsilises õpetuses.

Kasutasin sõna "teooria", kuid siinkohal pole tegemist pelga teooriaga, see küsimus vajab veel seletamist. Teoreetiline tunnetus, mis on vaid kaudne ja mõneti sümboolne, on ehtsat tunnetust ettevalmistav, kuigi paratamatu aste. Lisaks on ta ainus, mis on teataval moel ja vaid osaliselt edastatav teistele; seetõttu on igasugune seletus üksnes viis läheneda tunnetusele; tunnetus, mis esialgu on võimalikkuses, tuleb aste-astmelt realiseerida tegelikkuseks. Siinkohal tuleb esile veel üks seik, mille poolest niisugune tunnetus erineb eespool mainitud osalisest metafüüsikast, näiteks Aristotelese omast, mis on juba teooria osas puudulik, kuna piiritleb end olemisega ning käsitleb teooriat

omaette eesmärgina – selle asemel, et panna ta selgelt ülesehitatud vastavusse realiseerimisega, nagu seda on alati tehtud kõikides Ida õpetustes. Kui me tunneme kiusatust öelda, et isegi selles ebatäielikus metafüüsikas on kohati väiteid, mis – kui neid täpselt mõista – oleksid pidanud viima hoopis teisti laadi järeldusteni: Aristoteles ütleb ju otseselt, et olemine on samane tunnetusega. Väide olemise määratlemisest tunnetuse varal on metafüüsilise realisatsiooni põhialus; kuid siinkohal on see põhimõtte muust eraldi ja tal on vaid pelgalt teoreetilise väite väärtus; temast ei ole tehtud mingit järeldust ja paistab, et pärast selle sõnastamist ei ole tema üle enam mõeldud: miks oli nii, et Aristoteles ise ja tema järgijad sellest tulenevale enam ei mõelnud. Tõsi on, et sama on aset leidnud ka teistel juhtudel – paistab, et tähele panemata on jäänud teisigi olulisi seiku nagu näiteks puhta intellekti ja inimhõimuse erinevus, mille nad sõnastasid sugugi mitte vähema selgusega; tegu on tõepoolest eriskummaliste lünkadega. Kas peab selles nägema Lääne vaimulaadile eriomast küündimatust – kuigi alati on võimalikud ka üksikud, ehkki harva esinevad erandid? Teatavates piirides võib see tõsi olla, kuid ikkagi ei peaks uskuma, et Lääne vaimsusel on alati olnud samad piirid nagu nüüdisajal. Õpetused nagu need siin on ainult välised vormid, mis on küll kõrgemad enamikust muust, neis sisaldub ehtsat metafüüsikat, mis on aga alati segi muudele tasanditele kuuluvate õpetustega, millel pole midagi ühist metafüüsikaga... Meil on põhjust olla kindel, et Läänes on antiigis ja keskajal olnud ka muud, teatud eliidi

valduses on olnud puhtaid ja tervikliku ulatusega metafüüsilisi õpetusi, mis hõlmasid ka realisatsiooni. Kõik see on tänapäeva inimeste rõhuva enamuse jaoks vaevu taibatav. See, et Lääs on selle täielikult unustanud, tähendab, et ta on kaotanud sideme omaenese traditsiooniga, seetõttu on nüüdisttsivilisatsioon ebanormaalne ja hälbinud.

Puhas, iseenese eesmärgiks olev teoreetiline tunnetus ja sellega piirduv metafüüsika oli juba paljutähendav, kuid ikkagi ebapiisav. Hoolimata sellisele kogemusele omasest tõsiskindlusest, mis ületas isegi matemaatikale omase, oli see ikkagi, kuigi võrratult kõrgemal tasandil, madalama, maisuse ja inimliku valdkonna, teadusliku ja filosoofilise spekulatsiooni tasandi analoog. Metafüüsika peab olema muu; võib muidugi tunda huvi "vaimu mänglevuse" või muu sellelaadse vastu, kuid meie jääme taoliste asjade suhtes vägagi ükskõikseks; arvame, et psühholoogi huviväärsused on metafüüsikule täiesti võõrad. Temale on tähtis tunnetada seda, mis on, ja nii, nagu tunnetatav on iseendas tõeliselt ja reaalselt.

Mis puutub metafüüsilise realisatsiooni vahendeisse, siis teame hästi vastuväiteid, mida esitavad selles osas need, kes usuvad võimalusse seda vaidlustada. Need vahendid peavad tõepoolest olema vastavuses inimese võimetega; vähemalt alusastmel peavad nad olema kooskõlas inimolemise tasandi tingimustega, sest kõrgemate olemisastmete tegelikustamist saab inimene alustada seisundist, milles ta praegu viibib. Selleks et tõusta kõrgemale kui see maailm, peab inimene tuginema vormidele, mis pärinevad maailmast, kus asub tema

praegune manifestatsioon; sõnadel, sümboolsetel märkidel, rituaalidel ja kõikidel muudel ettevalmistavatel seikadel pole muud mõtet ja otstarvet: nagu me oleme juba öelnud, nad on vaid toeks ning mitte muuks. Ent võidakse küsida: kuidas on võimalik, et pelgalt suhtelise tähendusega vahendite varal sugeneb tulemus, mis on neist võrratult kõrgem ja kuulub hoopis teise olemisvaldkonda kui nad ise? Esmalt peame märkima, et nad on tõesti vaid ajutised vahendid ja nende abil saavutatud tulemus ei tulene põrmugi nende toimest; nad loovad inimesele vajaliku olukorra, milles ta saab hõlpsamini edasi liikuda, ja see on kõik. Kui meie esitatud vastuväide kehtib sellel juhtumil, siis peaks ta kehtima ka usuliste riituste, näiteks sakramentide puhul, kus vahend ja siht on teineteisest sama võrra kaugel; need, kes sellised sihid on püstitanud, ei ole seda ilmselt piisavalt aimanud. Mis puutub meisse, siis ei taha me segi ajada pelka vahendit põhjusega selle tõelises tähenduses; me ei käsita metafüüsilist realisatsiooni kui mingi mõju tulemust, kuna ta ei tähenda seni mitte veel eksisteeriva asja tekitamist, vaid alati ja muutumatult, väljaspool igasugust ajalist või muud järgnevust oleva reaalsuse teadvustamist; olemuse kõik olekud, käsitatuna nende lähtealuse pinnalt, on täiesti samaaegsed ja igaveselt olevikulised.

Ei ole mingit raskust taibata, et metafüüsilise realisatsiooni ja sellele viivate või, kui soovitakse, selleks ettevalmistavate vahendite vahel pole mingit ühisosa. Samal põhjusel pole ka ükski neist vahendeist ilmingimata ja absoluutsel viisil vajalik; pigem on vältimatult vaja-

lik vaid üks ettevalmistus – teoreetiline tunnetus. Teiselt poolt, aga ka see ei saa küündida kuigivõrd kaugele vahendita, mida peame käsutama kui kõige olulisemat ja püsivaima tähendusega osa: see vahend on keskendumine /*concentration*/; see on midagi absoluutselt arusaamatut või isegi vastupidist tänapäeva Lääne vaimsetele tavadele, mille kohaselt kõik on vaid lakkamatu muutumine ja hajumine. Kõik teised vahendid on selle suhtes pigem sekundaarsed: nende otstarve on ainult soodustada keskendumist ja luua kooskõla inimese individuaalsuse eri osiste vahel, mille põhjal saab tekkida tegelik ühendus antud individuaalsuse ja olemise kõrgemate seisundite vahel.

Neil vahenditel võib alguses, mõistagi, olla loendamatu erisuguseid vorme, kuna nad peavad muganduma indiviidide omapäraga ja olema vastavuses tema eriomaste võimete ja eeldustega. Edasises hakkavad erinevused vähenema, kuna tegu on ehkki paljude, kuid ainsa sihi poole viivate teedega; alates teatavast tasandist igasugune paljus kaob, kuid see leiab aset alles siis, kui ajutised, suhtelised ja individuaalsed vahendid on oma osa täitnud. Et näidata, et see osa pole üldsegi vajalik, võrdlevad mõned hindu tekstid teda hobusega, millel inimene on suuteline rutem ja vähema vaevaga oma matka lõppsihti jõudma; kuid ta võib sinna jõuda ka ilma hobuseta. Rituaale ja harjutusi, mida sooritatakse metafüüsilise realisatsiooni sihiga, võib ka mitte sooritada, kuid ikkagi võidakse lõpuks jõuda ülima sihini üksnes vaimu ja kõikide olemasoluvõimete püsiva keskendamise varal. Aga kui on olemas vahendid, mis

selleks vajaliku pingutuse hõlpsamaks teevad, siis ei ole muidugi mõtet neid meelega eirata. Kas tähendab see ajutisuse ja absoluutsuse valdkonna segiajamist, kui me võtame arvesse inimolu tingituse – sest antud, iseendas tingitud seisundist peame me alustama kõrgemate ning viimaks ka ülima ja igasugusest tingitusest vaba seisundi otsimist?

Olles esitanud käsitused, mis on ühised Oriendi kõikidele traditsioonilistele õpetustele, üritame me nüüd piiritleda metafüüsilise realisatsiooni põhiastmed. Esimene aste, mis teatud mõttes on pelgalt ettevalmistav, toimib inimese tasandil ega ületa veel individuaalsuse piire. Selle sisuks on individuaalsuse piiramatu avardamine; kehaline modaalsus (see on ainus, mida tavaline inimene arendada mõistab) hõlmab sellest vaid väikese osa, kuid arendamist tuleb alustada sellest; sellest on tingitud ka alguses kasutatavad meelelisuse vallast laenatud vahendid, millel aga peavad olema muidugi vastavused inimoleku teistel tasanditel. Aste, millest praegu kõneleme, tähendab kõige üldisemalt inimindividuaalsusesse kätketud võimaluste realiseerimist või arendamist; sellest sugeneb omalaadseid pikendusi, mis ulatuvad mitmel viisil väljapoole kehalist ja meelelist valdkonda ning nende varal võib edaspidi teostuda ühendus teiste olemistasanditega.

Kõik traditsioonid nimetavad sellist individuaalse täiuslikkuse otsimist niinimetatud "algseisundi" taastamiseks; seda seisundit käsitatakse kui "tõelist inimest", kes on vaba mitmest tavalisele inimesele omasest piiratusest, eeskätt sellest, mis tuleneb ajalisest tingitusest. Olend, kes on jõudnud "algseisundisse",

on ikkagi veel ainult inimindiviid, ta ei küüni tegusalt veel ühelegi üle-individaalsele tasandile, ent sellegipoolest on ta juba väljaspool aega, asjade näilik järgnevus on tema jaoks moendunud samaaegsuseks; ta kasutab täiesti teadlikult tavalisele inimesele tundmatut võimet, mida võib nimetada "igaviku meeleks". See on äärmiselt tähtis, kuna inimene, kes asjade käsitlemisel ei suuda väljuda ajalise järgnevuse vaatekohast ja teadvustada kõiki asju üheaegsena, on võimetu omandama vähimatki käsitud metafüüsika valdkonnast. Esimene, mida vaja teha, kui on soov jõuda tõeliselt metafüüsilise tunnetuseni, on seada end väljapoole aega või, me ütlesime meeleldi, olla "mitte-ajas", kui selline väljend ei oleks harjumatu ja kummaline. Niisuguse ajatusetaju võib mingil moel, ehkki väga ebatäielikul, kuid siiski piisaval kujul, saavutada juba kaua enne täielikku eespool nimetatud "algseisundit".

Võidakse küsida, milleks niisugune mõiste nagu "algseisund"? Seepärast, et kõik traditsioonid, sealhulgas ka Lääne oma (Piibelgi kõneleb sama), õpetavad ühel meelel, et alguses oli see inimkonna normaalne olek, praegune olek on vaid selle mandumise tulemus, ajatsükli vältel asetleidva ja süveneva materialisatsiooni tagajärg. Me ei usu "evolutsiooni" niisugusena, nagu tänapäeva inimesed seda käsitlevad, nende kujutlevad, niinimetatud teaduslikud hüpoteesid ei ole vastavuses reaalsusega. Siinkohal saab teha vaid põgusa vihje käsitusele kosmilistest tsüklitest, mida on iseäranis põhjalikult arendatud hindu õpetustes, kuna see viiks meid eemale oma ainest, kosmoloogia ei ole

metafüüsika, ehkki on sellest otseselt sõltuv; ta on vaid füüsilisel olemistasandil kehtiv rakendus – reaalsed looduseadused on vaid universaalsete ja paratamatute printsiipide kajastumine suhtelisuse ja tingituse valdkonnas.

Ent naaskem nüüd metafüüsilise realisatsiooni juurde: selle teine aste on seotud üle-individaalsete, kuid ikkagi veel tingitud olemisviisidega; olgugi et nende tingitus on hoopis teist laadi kui inimlikul tasandil. Inimese maailm, kus me viibisime eelmises seisundis, on siin täielikult ja lõplikult ületatud. Veel enam: ületatud on kogu vormide maailm, kaasa arvatud kõik võimalikud individuaalsed olekud, kuna vorm iseloomustab kõige üldisemalt seda, mille varal on määratletav individuaalsus kui selline. Olend, mida enam ei saa nimetada inimeseks, on nüüdsest alates väljunud "vormide voolust", nagu Kaug-Ida sellekohane väljend ütleb. Kuid siinkohal tuleb tegemist teistlaadi eritlusega: seda astet saab veelgi liigestada; temas sisaldub palju eri tasandeid alates manifesteerunud eksistentsi valda kuuluvaist ja lõpetades kõige universaalsemaga, mis on puhas olemine.

Ehkki need olekud on inimoluga võrreldes väga kauged ja ülevad, on nad ikkagi veel suhtelised. See kehtib ka kõige kõrgema kohta neist, mis on kogu manifestatsiooni lähtealus. Viibimine neis seisundis on ajutine ja seda ei saa pidada metafüüsilise realisatsiooni viimaseks sihiks. See siht asub teisel pool olemist, kõik muu on selle suhtes vaid lähenemine ja ettevalmistus. See ülim siht on absoluutselt tingimatu seisund ja vaba kõikidest piirangutest; sellel põhjusel on ta täielikult väljendamatu, kõik

see, mida tema kohta öelda saab, on sõnastatav üksnes eitusena: kogu eksistentsi tema suhtelisuses määratlevate ja eritlevate piiride eitamisena. Selle seisundi saavutamine on hindu õpetuses "vabanemine", kui kõneks on seotus tingitud olemis seisunditega, ning "ühinemine", kui peetakse silmas sidet ülima printsibiiga.

Taoline tingimatu seisund sisaldab endas põhimõtteliselt ka kõik teised olemis seisundid, kuid muutunutena, vabadena neid eraldi olekuteks määratlevatest tingimustest. Püsib vaid see, mis on positiivselt reaalne, kuna ainuüksi see on tema lähtealus; "vabanenud" seisundis olend valdab kogu oma võimaluste paljust. Kaduma on läinud vaid piiravad tingimused, mille reaalsus on pelgalt negatiivne, need tähendavad vaid "puudumist" /*privation*/ selle sõna Aristotelesel esinevas tähenduses. See olek ei ole mingil moel "kustumine" või "eimiskiks muutumine", nagu Läänes mõned kujutlevad, vaid vastupidi, see lõppseisund on absoluutne täielikkus, ülim reaalsus, mille kõrval kõik ülejäänud on tühi illusioon.

Lisame veel, et tulemus, isegi osaline, milleni jõutakse metafüüsilise realisatsiooni käigus, on teatud moel jääv. See tulemus on alatiseks osa sellest olendist ja miski ei saa seda temalt võtta. Pingu tus, mis selles valdkonnas kord tehtud on, isegi siis, kui ta lõppsihile jõudmata katkes, on tehtud igaveseks, kuna ta ei ole seotud ajaga. See kehtib isegi lihtsa teoreetilise tunnetuse puhul, kuna igasugune tunnetuse vili on tunnetus ise; selle poolest erineb ta tegelikult tegevuse viljast; tegevus on vaid oleva ajutine teisenemine ja ta on alati eraldatud oma

tulemustest. Need kuuluvad samasse valdkonda ja olemistasandile kui see, mis nad tekitas. Tegevuse tulemuseks ei saa olla tegevusest vabanemine ja tema järeloomjad ei ulatu kaugemale oma võimaluste täielikkuses käsitatud individuaalsuse piiridest. Tegevus, ükskõik milline ta ka ei oleks, ei ole igasuguse piiratuse juureks oleva ebateadmise vastand, ta ei ole võimeline sellest vabastama; ainuüksi tunnetus hajutab ebateadmise nagu Päikese valgus varjud; alles siis tuleb ilmsiks "Ise" oma üliras realsuses, mis on kõikide manifesteerunud ja mitte-manifesteerunud olendite igavene ja muutumatu lähtealus.

Pärast sellist vägagi puudulikku käsitust, mis suudab luua vaid üpris nõrga kujutluse sellest, mis on metafüüsiline realisatsioon, tuleb anda seletus, mis on oluline selleks, et vältida ohtlikke tõlgenduslikke arusaamatusi: sellel, millest räägime meie, pole ühelgi viisil sidet ükskõik millist laadi fenomenidega, olgu nad kui tahes üleloomulikud. Fenomen kui selline kuulub füüsilise tasandi valdkonda, metafüüsika on fenomenidest kõrgemal; ja me kasutame seda sõna kõige täielikumal tähenduses. Lisaks muudele järeldustele tuleneb sellest, et jutuks olnud olemis seisundil pole midagi ühist "psühholoogilise" valdkonnaga, seda peab ütlema otsesõnu, kuna sellest on alati sünenud tülikat arusaamatust. Psühholoogia saab, vastavuses oma tähendusele, olla üksnes seotud inimese olemis seisundiga, mida pealegi käsitatakse nüüdisinimese vaatepunktist. Ta vaatleb vaid kitsast ala indiviidi võimetest, mis teatavasti võivad ulatuda võrratult kaugemale, kui selle ala eriteadlased oskavad oletada.

da. Tegelikuses on inimindiivid korraga palju enam ja ka palju vähem, kui Läänes enamasti arvatakse: ta on palju rohkem tänu oma võimele määramatult avarduda väljapoole kehalist vormi; tavaliselt uuritakse vaid seda, mis on seotud viimasega; aga ta on ka palju vähem, sest ta ei moodusta sugugi mingit terviklikku ja enesega piirduvat olendit; ta on üksnes tõelise olemise väliseid manifestatsioone ning selle põgus nähtumus, mis ei puuduta kuidagi selle igimuutumatu olemust.

Selles osas tuleb rõhutada, et metafüüsika valdkond on täielikult väljaspool nähtumuslikku maailma, kuid tänapäeva inimesed teadvustavad ja uurivad enamasti ainult nähtusi, nende huvi piirdub eranditult viimastega, mida kinnitab eksperimentaalteaduste arendamisele pühendatud hool; kuid just samast taotlusest sugeneb nende võimetus metafüüsika vallas. On teada, et metafüüsilise realisatsiooni käigus tekib teatavaid eriomaseid fenomene, kuid need on täiesti kõrvalised asjad; nende ilmumine pigem häirib, kuna seda laadi nähtused võivad saada komistuskiviks neile, kel on nõrkus neile tähendust omistada. Sellel, kes laseb end fenomenide poolt peatada ja teelt sürjutada ning kel tekib kiusatus üleloomulikke "võimeid" uurima hakata, on üpris vähe võimalust jõuda oma realisatsioonis kõrgemale tasandist, kus ta on ja kust ta kõrvale hälbis.

See märkus viib meid loomulikult viisil korrigeerima mõningaid tõlgendusi, mis on tekkinud seoses "jooga" mõistega; üks ole ju sageli kuulnud, et see, mida hindud selle sõnaga tähistavad, on inimese teatavate salapärase võimete

arendamine. Eespool kõneldust peaks piisama, et põhjendada niisugusest määratlusest loobumist. Tegelikult on "jooga" see, mille me võimalikult otsest tõlkisime "ühinemiseks" ja mis tähendab metafüüsilise realisatsiooni ülimalt eesmärki; "joogi" – kui käsitada seda sõna kõige rangemas tähenduses – on see, kes selle sihi on saavutanud. Kuid õige on ka, et avaramas tähenduses võib selle sõna sisuks olla ka "ühinemise" ettevalmistavad astmed või lihtsad esialgsed vahendid, ta võib tähistada ka olendit, kes on saavutanud neile astmeile vastavaid seisundeid nagu ka nende seisundite saavutamisel kasutatavaid vahendeid. Kuidas saab aga väita, et sõna, mille esmane tähendus on "ühinemine", tähistab pelgalt ja lihtsalt hingamisharjutusi või muud sellesarnast? Niisugused ja muud harjutused, mis üldiselt põhinevad sellel, mida me võime nimetada teaduseks rütmidest, kuuluvad tõepoolest metafüüsilise realisatsiooni taotlemise vahendite hulka, kuid ei pea seda, mis on üksnes põgus ja ajutine vahend, käsitama eesmärgina omaette; veelgi enam – ei maksa pidada sõna algupäraseks tähenduseks seda, mis on tema suhtes teisene ja enamasti kõrvaline.

Kõneldes sellest, mis "jooga" algupäraselt on, ja väites, et see sõna on tähendanud alati olemuslikult ühte ja sama, võib mõelda küsimusest, mille kohta me seni midagi öelnud ei ole: kust on alguse saanud traditsioonilised metafüüsilised õpetused, mille me oleme võtnud oma käsitluse aineks? Vastus on vägagi lihtne, kuigi seotud riskiga kohata vastuväidet neilt, kes tahavad kõike seletada ajaloolisest vaatekohast lähtu-

des – neil pole algust. Sellega tahame me öelda, et nad pole inimlikku algupära, mida saab piiritleda ajaliselt. Teisisõnu, traditsiooni tekkimine, kuivõrd sellisel puhul on põhjust kasutada sõna "algus", on üle-inimlik nagu metafüüsikagi. Sellised õpetused ei ole ilmunud inimajaloo mingil kindlal hetkel; "algseisundi" mainimine ja, teiselt poolt, see, mida kõnelesime kogu metafüüsilise valdkonna ajatusest, lubavad seda mõista suurema raskuseta – muidugi tingimusel, kui ollakse nõus mõõnma, vastupidiselt teatud eelarvamustele, et on asju, mille suhtes ajalooline lähene mine ei ole üldse rakendatav.

Metafüüsiline tõde on igavene ja seetõttu on alati olnud neid, kes on suutelised seda tunnetama tegelikult ja täies ulatuses. Muutuda saavad vaid välised vormid ja tingitud vahendid; sellel muutumisel pole aga midagi ühist sellega, mida tänapäeval nimetatakse "evolutsiooniks". Ta tähendab vaid mугандumist ühtede või teiste eriomaste oludega ja teatud rassile või ajastule omaste tingimustega. Sellest tuleneb traditsiooniliste vormide rohkus; kui õpetuse läh-tealus ei moendu ega käi sellega kaasas mingil viisil. Samal moel ei puuduta olendi manifestatsiooniliste seisundite rohkus kuigivõrd tema olemuslikkuidentsust ja ühtsust.

Metafüüsiline tunnetus ja realisatsioon, mille varal see ehtsal kujul teoks saab, on selles mõttes võimalik alati ja kõikjal; vähemalt põhimõtteliselt, kui niisugust võimalust käsitada mingil moel absoluutsena. Kuid kas tegelikkuses, võib öelda ka praktiliselt ja suhtelises tähenduses, on tunnetus võimalik igas ümbruses ja arvestamata sellele

omaseid tingimusi? Edasises oleme me selles osas vähem mõõnvad, vähemalt osas, mis puutub realisatsiooni. See ilmneb tõsiasjast, et tunnetusel peab olema tugipunkt suhtelise realsuse tasandil. Tingimused selle leidmiseks võivad olla aga äärmiselt ebasoodsad, nagu see on tänapäeva Läänes. Nad on sedavõrd ebasoodsad, et sellesuunaline pingutus osutub täiesti võimatuks; võib olla, et selle taotlemine on isegi ohtlik, sest ümbrus ei anna selleks mingit tuge, ta võib olla isegi vaenulik ja taotleja hävitada. Vastupidiselt on tsivilisatsioonid, mida me nimetame traditsioonilisteks, korraldatud nii, et realisatsiooniks on võimalik leida tõhusat tuge; see pole iseenesest küll paratamatu ja jääb nagu nii väliseks, kuid selleta on siiski üpris raske saavutada ehtsat tulemust. Nendes on midagi, mis on kõrgem isoleeritud indiviidi jõust ja mis toimib isegi siis, kui nimetatud indiviidil on lisaks muule veel olemas nõutavad eeldused; praegustes oludes ei tahaks me kehutada kedagi järelemõtlematult alustama säärast üritust; sellega oleme me ühtlasi jõudnud lõppkokkuvõtte juurde.

Meie meelest on Ida ja Lääne (tegemist on eranditult tänapäeva Läänega) suur ja ka ainus põhimõtteline erinevus – kuna kõik ülejäanu saab alguse sellest: ühte iseloomustab traditsiooni ja kõigest sellest tuleneva säilitamine, teisele on omane traditsiooni unustamine selle täieliku kaotamiseni; ühel pool on metafüüsilise tunnetuse edasikestmine, teisel poolel täielik teadmatus kõigest seda valdkonda puudutavast. Ühel pool on tsivilisatsioonid, mis annavad oma eliidile võimaluse, mida püüdsime eelnevas piiritleda, ja ka vahendid selle

võimaluse tulemuslikuks tegelikustamiseks, mille varal vähemalt üksikud jõuavad täieliku realisatsioonini; ühel pool on traditsioonilised tsivilisatsioonid ja teisel tsivilisatsioon, mis on arenenud pelgalt materiaalses valdkonnas – kas nendel on mingi ühisosa? Kas keegi, olles pimestamata mõnest erakondlikust huvist, söandab väita, et materiaalne üleolek kompenseerib intellektuaalse küündimatuse? Kõneleme intellektuaalsusest, pidades silmas selle ehtsat kuju, mida ei kammitse inimlikud ega looduslikud tingitused ja mille varal on võimalik puhas metafüüsiline tunnetus absoluutse transsendentsini. Mulle tundub, et on mõtet neid küsimusi kaaluda, et hiljem, kui neile tuleb vastus anda, mitte enam kahelda ja kõhelda.

Tänapäeva Lääne materiaalne üleolek on vaieldamatu, kellelgi pole põhjust selles enam kahelda, kuid ka mitte teda kadestada. Tuleb vaadata kaugemale: Läänt ähvardab oht hävida varem või hiljem materialismi ohjeldamatus

LINDUDE KEEL

1' Symbolisuiikäsitus

Paljudes traditsioonides on juttu salapärasest keelemurdest, mida nimetatakse "lindude keeleks": see nimetus on silmanähtavalt sümboolne, kuna selle keele tundmisele kui kõrgele initsiatsioonistmele kuulumise märgile omistatav

arengus, kui ta ei peatu õigel ajal ega hakka tõsiselt mõtlema "naasmisele alguse juurde" – selline väljend on tarvilusel ühes islami esoterismi koolkonnas. Mitmel pool kõneldakse praegu "Lääne kaitsmisest", kuid õnnetuseks ei mõisteta, et Lääs vajab kaitset eeskätt iseene eest. Peamised kõige hirsumad ja teda reaalselt ähvardavad ohud sugenevad tema enese praegustest arengusuundadest. Oleks hea selle üle veidi põhjalikumalt mõtiskleda, selleks tahaksime kaasa kutsuda kõiki, kes veel mõelda suudavad. Sellega lõpetan ma ühtlasi oma loengu; mul on hea meel, et ma sain anda ehkki mitte küll täieliku käsituse, ent ikkagi veidi aimu idamaisest vaimsusest, millel pole enam analoogi Läänes, ja esitada kokkuvõtte, paraku küll puuduliku, sellest, mis on ehtne metafüüsika ja ehtne tunnetus, mis on, nagu ütlevad india pühad tekstid, ainsana täielikult tõene, absoluutne, lõpmatu ning ülim.

*wa's-sâffâti saffan
fa'z-zâdžirâti zadžran
fa't-tâlijâti zikran
See, kes rivistas ridu,
kes kihutas kurja
ja meenutas sõnu...
(Koraan, 37, 1–3).*

tähendus ei luba käsitada teda otsesõnu. Sellepärast saab lugeda Koraanist: "Ja Saalomon oli Taaveti pärija, ning ta ütles: Oo rahvas! Meile õpetati lindude keelt (*ullimnâ mantîqa't-tairè*) ja anti [teada] kõik asjad..." (Koraan, 27, 15).

Teisal võime kohata sangareid, nagu Siegfried Põhja pärimuses, kes, võitnud lohe, hakkavad aru saama lindude keelest; see annab meile võimaluse mõista seda, millest sümbol räägib.

Võit lohe üle annab surematuse; seda märgistab tavaliselt asi, mille juurde pääsemist lohe tõkestab; surematuse saavutamine tähendab põhiolemuses ühtlasi naasmist inimese olemuslikku keskpunkti, kus on olemas võimalus sidemeks olemise kõrgemate tasanditega. Seda sidet kirjeldatakse kui lindude keele valdamist; lisaks sellele on lindsid üsna sageli käsitatud kui inglite sümbolit – inglid tähendavad sageli olemise kõrgemaid tasandeid.

Oleme ühes teises kohas¹ viidanud evangeeliumi tähendamissõnale, milles on juttu "taeva lindudest", kes laskuvad puhkama puu okstele; puu tähendab siinkohal telge, mis läbib kõikide olemistasandite keskpunktid ja ühendab sedasi kõik olemis seisundid tervikuks.²

Koraani kirjakoht, mille me eespool ära tõime, tähendab *as-saffât* tavaks peetaval viisil otsesõnu lindsid, süm-

boolselt tähendavad nad aga ingleid (*al-malâika*), sel viisil kirjeldab esimene salm vaimseid ehk taevaseid hierarhiaid.³ Teine salm kujutab inglite võitlust kurjade vaimude vastu, taevavägede võitlust põrgujõududega – see peab silmas kõrgemate ja madalamate olemistasandite vastandlikkust;⁴ hindu pärimuses on see *deva*'de võitlus *asura*'te vastu, üpris sarnase sümbolismi vaatekohalt kuulub siia ka Garuda võitlus Nagaga, viimases on äratuntav madu või lohe, kellest juba juttu oli. Garuda on aga kotkas, tema asemel võib esineda ka iibis, toonekurg või hai-gur – kõik nad on reptiilide vaenlased ja hävitajad.⁵ Kolmandas ja viimases värsis on äratuntavad inglid *zîkr*'i lugemas; kõige tavalisemas tähenduses on see Koraani lugemine, inglid muidugi ei loe inimkeeles kirja pandud Koraani, vaid tema igavest arhetüüpi, mis on kirjas "valvatud tahvlil" (*al-lawh al-mahfûz*), viimane ulatub taevast maani nagu Jaakobi redel läbi olemise hierarhia. Samal moel kõneleb hindu pärimus, et *deva*'d kaitsevad end võitluses

1 L'homme et son devenir selon le Védanta, 3. peatükk.

2 Keskaja sümbol *Paradexion* (moonutatud *Paradision*) kujutab lindsid puu okstel ja lohet selle jalamil. Käsitluses "paradiisi lindudest" toob L. Charbonneau-Lassay ära pildi skulptuurist, kus seda lindu on kujutatud ainult tiibade ja pea varal – ka ingleid kujutatakse sageli nii.

3 Sõna *saff* 'rida' on üks paljudest sõnadest, millest on arvatud tulenevat terminid *sûfi* ja *tasawwuf*; kuigi puhtalt keelelisest seisukohast ei ole see vastuvõetav, on ta ikkagi tõepärane, sest temas sisaldub nendele terminitele ehtsalt omane idee – "vaimsed hierarhiad" on põhimõtteliselt samased initsiatsiooniasmetega.

4 See vastandamine väljendab sama, mis tõusev ja langev kulg – vastavalt *sattva* ja *tamas* – hindu õpetuses. Mazdaismis sümboliseerib sama valguse ja pimeduse vastandlikkus, neid isikustavad vastavalt Ohrmazd ja Ahriman.

5 Selles seoses võib viidata L. Charbonneau-Lassay uurimusele loomadest kui Kristuse sümbolitest ("Le bestiaire du Christ", 1940). On oluline silmas pidada, et lind ja madu on vastandid vaid siis, kui viimane esineb oma ohtlikus aspektis, heas aspektis samastub ta mõnikord linnuga nagu näiteks muinasameerika pärimuse Quetzalcóatli puhul; kuid Mehhikos esineb ka käsitus linnu ja mao võitlusest. Samas seoses võib meenutada ka evangeeliumi teksti: "Olge siis arukad nagu maod ja rikkumata nagu tuvid" (Matteuse ev. 10. 16).

asura'te vastu Veeda hümne lauldes, seetõttu nimetatakse neid hümne *chhanda*'deks – see sõna tähendab kõige otsesemalt "rütmi" või "värsimõõtu". Sama mõte sisaldub ka sõnas *zīkr*, millega islami esoterismis nimetatakse rütmilisi lausumisi – need on otseselt võrreldavad hindu *mantra*'tega, lause-tega, mida hääldatakse, et luua harmoonia olemise eri osade vahel ja piiritleda vibratsioonid, mis, kajades läbi kogu olemishierarhia, loovad sideme kõrgemate olemistasanditega; kõige üldisemalt võttes on see kõikide rituaalide algseim ja olemuslikem mõte.

Siinkohal jõuame me, nagu näeme, tagasi selle juurde, mida alguses kõnelesime "lindude keelest", mis on ühtlasi "inglite keel" ja mille kajastus inimeste maailmas on rütmiline kõne, sest "teadusele rütmidest", mille väljendusvormid võivad olla õige mitmekesised, rajanevad lõppkokkuvõttes kõik vahendid, mille varal saab luua sideme kõrgemate olemistasanditega.

Sellel põhjusel väidab üks islami pärimus, et Aadam kõneles maises paradisis värssides, see tähendab – rütmilises kõnes; seda nimetati ka "süüria keeleks" (*lughā sūrjānīja*), millest kõnelesime oma käsitluses "Teadus kirjatähtedest" ("La science des lettres", 1931); seda tuleb käsitada kui "päikesese-

list või ingellikku valgustumist", mis leiab aset inimolemise keskpunktis. See on põhjusi, miks Pühad Raamatud on kirja pandud rütmilises kõnes, mis aga on hoopis midagi muud kui pelk "luule" profaanses tähenduses, millena tänapäeva antitraditsioonilisuse erakonda kuuluvad hindajad seda näha tahavad.

Esialgsest polnud luule tühipaljas "kirjandus", milleks on ta mandunud üksnes inimkonna arenemise tsükli kulgemises, vaid oli ehtsalt sakraalne nähtus.¹ Jälgi sellest võib leida isegi veel Lääne klassikalisest antiigist, kus luulet nimetati mõnikord "jumalate keeleks"; see väljend on sama tähendusega kui eespool nimetatugi, sest jumalad ehk *deva*'d² on nagu inglid ja isikustavad kõrgemaid olemistasandeid.

Ladina keeles nimetati luuletusi *carmina*, see sõna osutab, et nad olid kasutusel rituaalide sooritamisel: sõna *carmen* on sama, mis sanskriti *karma*, kui viimast vaadelda eriomaselt "rituaalse toiminguga"³ tähenduses.

Luuletaja, kes kandis ette sakraalset sõnumit, millest kumas läbi Jumala Sõna, oli *vates*; see sõna iseloomustas teda kui mõneti prohvetliku inspiratsiooni ajal tegutsejat.

Palju hiljem, teinud läbi teist laadi mandumise, hakkas *vates* tähendama tavalist võlurit või tarka (prantsuse *de-*

1 Üldisemas laadis võib öelda, et kunstid ja teadused muutusid profaanseks alles sellise mandumise tulemusel, see eraldas nad traditsioonist ja ühtlasi jättis ilma kõrgemast tähendusest. Oleme seda seletanud oma teostes "L'ésotérisme de Dante" (2. peatükk) ja "La crise du monde moderne" (4. peatükk).

2 Sanskriti *deva* ja ladina *Deus* on samatüvelised sõnad.

3 Sõna "luule" ehk "poeesia" on tuletatud kreeka verbist *poiein*, mis on samatähenduslik sanskriti tüvega *kri*, millest tuleneb *karma*, sama tüvi on ka ladina sõnas *creare*, nende sõnade esialgne tähendus pidas silmas hoopis midagi muud kui pelka kunsti- või kirjandusteose valmistamist profaanses tähenduses, mis Aristotelesel, kui ta kõneles "poieetilistest kunstidest", ilmselt ainsana meeles oli.

vin)¹, *carmen* muutus loitsuks, võlusõnaks (prantsuse *charme*), mida sai kasutada madalamat laadi maagias; see on veelkordseks näiteks, kuidas maagia või ka nõidumine säilib kui viimane jälg kadunud traditsioonist.

Arvame, et need napid märkused on piisavad, et näidata, kuidas eksivad need, kes ei võta tõsiselt lugusid "lindude keelest"; on üpris hõlbus ja lihtne käsitada üleolevalt "ebausuna" kõike, mida ei mõisteta; muinasaja inimesed

ISLAMI ESOTERISM

Kõikidest traditsioonidest on islami õpetus ilmselt ainus, milles selgelt eristub kaks teineteist vastastikku täiendavat osa, mida võib vastavalt nimetada *eksoterismiks* ja *esoterismiks*. Araabia termineis on need *aš-šar'ija*, sõnasõnalises tähenduses "lai tee", mis on ühine kõikidele, ja *al-haqîqa*, sisemine tõde, milleni jõuab üksnes eliit – see ei moodustu mitte mingisuguse suvalise valiku põhjal, vaid loomulikult viisil, seetõttu, et kõigil ei ole võimeid või "kvalifikatsiooni", mida on vaja tõe tunnetamiseks. Neid võrreldakse sageli, rõhutades nende vastavalt "välist" ja "sisemist" omadust "kesta" ja "tuumaga" (*al-qîšr wa al-lubb*) või siis ringjoone ja selle keskpunktiga. *Šar'ija* hõlmab kõik selle, mida Lääne keelepruugis tähistab

teadsid hästi, millest nad kõnelevad, kui kasutasid sümbolite keelt. Ehtne "ebausk" (*superstition*) on etümoloogiliselt see, "mis jääb alles" (*quod superstad*) ja on "surnud kirjatäht". Kuid sedasi alles jäänud, ehkki ta ei näi huvi pakkuvat, ei maksa ära põlata, kuna "vaim puhub, kus tahab" ja millal tahab – ta võib alati vanad sümbolid ja riitused ellu äratada ning tagasi anda nende unustatud tähenduse esialgses täiuses.

eriomaselt "religioosne", ning ka kogu ühiskondliku ja seadusandliku valdkonna, mis islamis on olemuslikult eraldamatu religioonist; võib öelda, et see on eeskätt tegevuse korraldamine, kuna *haqîqa* seevastu on puhas tunnetus; samas on aga iseenesest mõistetav, et alles tunnetus annab *šar'ija*'le sügavama ja kõrgema mõtte ning otstarbe, ehkki kaugeltki kõik traditsiooniga hõlmatud inimesed seda ei teadvusta; ta on selle lähtealus, nagu keskpunkt on ringjoonele.

Kuid see pole veel kõik: tuleb rõhutada, et esoterism ei hõlma ainult *haqîqa*, vaid ka vahendid selleni jõudmiseks; nende vahendite kogusumma kannab nime *tarîqa* 'rada, kitsas tee', mis viib *šar'ija* juurest *haqîqa* juur-

1 Sõna *devin* 'võlur' on samal viisil hälbinud alg tähendusest, etümoloogiliselt on see *divinus*, mis tähendas meie ainega seoses "jumala nimel kõnelejat". Asjaomasemalt saab "lindude keelega" seostada auspiitse (algupäraselt *aves spicere* 'linde vaatama'), mis tähendas ennustamist lindude lennu ja laulu järgi; seda tõlgendati kõige materiaalsemas tähenduses, kuid seostati siiski "jumalate keelega": jumalad ilmutasid oma tahet ettekuulutuste kaudu, linnud olid niisugusel korral "sõnumitoojad" nagu inglidki neile tavaliselt omistatavas tähenduses (kreeka *angelos* seda tähendabki) – paraku väljendab see üksnes nende õige madalat aspekti.

de. Kui lähtuda ringjoonest kui sümboolsest pildist, siis *tariqa* on joon, mis kulgeb sellelt keskpunkti poole; lisaks täheldame veel, et ringjoone igale punktile vastab oma joon ehk kiir, ja kõik kiired, mida on määramatult suur hulk, jõuavad ühel viisil keskpunkti. Võib öelda, et need kiired on kogusummas *turuq* ('teed'), mis on vastavuses ringjoone eri punktides "asuvate" olenditega ja nende individuaalsete loomuste erinevustega; seetõttu öeldakse, et teid Jumala juurde on sama palju kui inimeste hingi (*at-turuqu ila'llâhi kanufûsi bani Adam*); seetõttu on "teid" palju, nad erinevad üksteisest sedavõrd, kui võrd erinevad on nende lähtekohad ringjoonel, kuid siht on neil sama, sest on olemas vaid üks keskpunkt ja üks tõde. Rangelt võttes kustuvad kõik algused erinevused koos "individuaalsuse" (*al-innîja*, sõnast *anâ* 'mina') endaga, see tähendab siis, kui on saavutatud olemise kõrgemad seisundid ning kui *al-abd*'i ehk loodud olendi omadused (*sifât*), mis sisuliselt on vaid piirangud, kaovad (*al-fanâ* 'kadumine') ning alles jäävad vaid need, mis on Allahi omad (*al-baqâ* 'püsimine'); olend on sedasi saavutanud identsuse oma personaalsuse ehk "olemusega" (*az-zât*).

Esoterism, mis hõlmab korruga mõlemad – *tariqa* ja *haqiqa*, vahendid ja sihi, kannab araabia keeles üldiselt nime *at-tasawwuf*, mida on kõige õigem tõlkida sõnaga "initsiatsioon"; selle juurde tuleme tagasi veidi hiljem. Läänes on sellest tehtud sõna "sufism", mis peab tähendama islami esoterismi (kuid *tasawwuf* võib tähendada kogu esoteerilist ja initsiatsioonilist, ükskõik millisest traditsioonist pärinevat õpetust); kuid

sellest sõnast sugeneb üpris tülikas arusaam: selle muutumine terminiks tekitab peaaegu et möödapääsmatult käsituse kindlapiirilisest, teatud koolkonnale omasest õpetusest, kuigi tegelikkuses midagi taolist ei ole, koolkonnad on siin vaid *turuq*, erinevad meetodid, mille taustas ei ole mingeid õpetuslikke lahkuminekuid, kuna "õpetus ainsusest on üks" (*at-tawhîdu wâhidun*). Too termin on ilmselt tuletatud sõnast *sûfi*, kuid seoses sellega tuleb kõigepealt mainida järgmist: ükski isik ei saa enese kohta öelda *sûfi*, seda võib ta teha ainult ükski nõmedusest, tõestades samaga, et ta see sugugi ei ole, selle tingimuseks on tõelise *sûfi* ja Allahi vaheline "saladus" (*sirr*); öelda saab üksnes *mutasawwuf*, mis tähistab seda, kes on alustanud initsiatsioonilist teekonda, silmas pidamata sellel läbitud astmeid. *Sûfi* selle sõna ehtsas tähenduses on see, kes on saavutanud kõrgeima astme. Sõna *sûfi* enda päritolu kohta on loodud mitmeid käsitusi, kuid silmas pidades valdkonda, kus seda sõna kasutatakse, osutub tema selletamine võimatuks; mööname meeleldi, et sellele sõnale võib omistada palju etümoloogiasid, millest üks pole parem kui teine, kuid tegeliku lähtetähenduse otsimisel peab arvestama, et see sõna on puhtalt sümboolne, ta on omamoodi šiffer, kui soovitakse, millel ei pruugi olla tegelikku keelelist algupärandit; see juhtum pole sugugi ainus selles laadis ning sarnaseid juhtumeid võib leida ka teistest traditsioonidest. Mis puutub nõndanimetatud etümoloogiasse, siis on nad oma olemuses vaid foneetilised kujundid, mis pigem, järgides kindlat sümboolismi, väljendavad mitmesuguste ideede vahelisi vastavusi ja annavad nei-

le võimaluse vajaduse korral rühmituda mingi sõna ümber; kuid antud juhul tuleb arvestada araabia keele omapära (mis on samane heebrea keelega) – sõna esmane ja põhiline tähendus peab olema esitatud arvuna; sel puhul on iseäranis tähelepanu vääriv, et sõna *sūfi* moodustavate tähtede asendamisel nendele vastavate numbritega saame sama arvu mis on sõnal *al-hikma al-ilahija*, mis tähendab "jumalikku tarkust" [see on teosoofia – *tlk*].

Ehtne *sūfi* on see, kes valdab niisugust tarkust, või teisisõnu, kes on *al-'arif bi'llāhi* – see, kes tunnetab Jumala varal, sest Jumal on tunnetatav ainult tema enese varal; sedasi on see ühtlasi ka *haqīqa* kui tunnetamise ülim ja kõikehõlmavaim aste.¹

Eelnevast võime teha mitu olulist järeldust: esmalt selle, et "sufism" pole midagi sellist, mis on islamile "juurde lisatud", mis on temasse ilmunud kusa-gilt väljastpoolt ja ootamatult, vastupidi sellele on ta tema olemuslik osa, kuna temata oleks islam silmanähtavalt ebatäielik ja puudulik juba kõige kõrgemas osas, see tähendab põhialuses en-

das. Suvalisele oletusele tema võõrast – kreeka, pärsia või india päritolust räägib vormiliselt vastu ka tõik, et islami esoterismile omased väljendusvahendid on õige lähedases sidemes araabia keele ehituse endaga; kui tal aga on ilmseid sarnasusi mujal esinevate õpetustega, siis seda saab seletada täiesti loomulikul viisil, tarvitsemata otsida oletatavaid "laene", kuna tõde on üks – kõik traditsioonilised õpetused on paratamatult ühesugused oma olemuses, ükskõik kui erinevates vormides nad end ka ei väljendaks. Väheoluline probleem on, kas sõna *sūfi* ja selle tuletised (*tasawwuf*, *mutasawwuf*) olid keeles olemas algusest peale või ilmusid alles hilisemal ajal, nagu ajaloolased selle üle vaidlevad; nähtus võib eksisteerida ammu enne teda tähistava sõna ilmumist teise nimetuse all või siis ilma, et tuntaks vajadust talle mingi nimi anda. Igal juhul – öeldust peaks piisama, et hoiduda tegelemast küsimustega, mis tõstatatakse "väljastpoolt" – rõhutab traditsioon selgelt, et esoterism, nagu ka eksoterism, saab alguse Prohveti enese õpetuseandmisest. Igal ehtsal ja terviklikul

1 Üks süüria autor, kes tunneb meid ilmselt nii vähe, et peab meid "orientalistiks", ja on kirjutanud araabiakeelse, kuid üpris nüüdisaegse tendentsiga teose *tasawwuf* ist, arvustab meid õige imelikult: olles lugenud ei tea mis viisil *sufi* asemel *as-sufija* (meie artikkel "Islam ja Lääs", *Cahiers du Sud*, 1935), väidab ta, et meie arvutus on vigane; üritades omamoodi, leiab ta, tänu rohketele vigadele tähtede arvvestetes, et, seekord juba *as-sūfi*, on samane *al-hakīm al-ilahī* ga, taipamata, et 2h=ī, mistõttu summa on sama, mis *al-hikma al-ilahija* puhul. Teame hästi, et tänapäeva koolis *abdžad*'i ei õpita ja tuntakse vaid tähtede grammatilist järjestust, kuid igal juhul väljub selline asi, kui hakatakse käsitlema taolist teemat, lubatavuse piiridest... Igal juhul on *al-hakīm al-ilahī* ja *al-hikma al-ilahija* arvväärts sama, kuid esimene väljend ("jumalik tark") üpris ootamatu, teine, mida nimetasime meie, täiesti traditsiooniline [Abdžad (heebrea tähestiku neli esimest tähte – *alef*, *beth*, *gimel* ja *daleth* ehk 1, 2, 3, ja 4) on tähtede kasutamine numbritena. Araabia tähed saavad numbrilise tähenduse mitte oma, vaid heebrea tähestikus esinemise järjekorras. Araabia tähed (neid on 28), millele heebrea tähestikus (selles on 22 tähte) vasteid pole, lisatakse selle lõppu. Arvutame ise: $sufi=90+6+80+10=186$, $alhkmh alalhih=1+30+8+20+40+5+1+3+0+1+30+5+1+0+5=186$. *Tlk*.]

tariqa'l on *silsila* ehk initsiatsiooni edasiandmise "ahel", mis ulatub alati ja otseselt läbi suurema või vähema hulga vahendajate tagasi tema endani. Isegi siis, kui mõned *turuq* on laenanud või, õigemini öeldes, mugandanud enda jaoks mõnede eriomaste meetodite osiseid (ehkki, kordame siinkohal veel, sarnasused võivad leida seletuse samasuguste tulemusteni jõudmise pinnal, iseäranis osas, mis puudutab "teadust rütmist" ja selle tuletisi), on sellel teisele tähendus, mis ei puuduta olemust. On õige, et "sufism" on samal määral araabia päritolu kui Koraangi, milles sisalduvad tema vahetud alusprintsiihid; kuid nende leidmiseks tuleb Koraa-ni mõista ja tõlgendada tema süvapädevuses olevaid *haqâiq* ('tõed, olemused') järgides ning mitte lähtudes pelgalt keeleõpetuslikest loogilistest ja teoloogilistest protseduuridest, nagu seda teevad *'ulamâ az-zâhir* ('välises pädevad õpetlased') ja *šar'îja* tundjad, kelle pädevus piirdub eksoteerilise valdkonnaga. Selles osas on tegu kahe selgelt eristuva valdkonnaga, mille vahel ei tohiks kunagi olla mingit ehtsat tüli ja vastuolu; samavõrra on ilmne, et eksoterismi ja esoterismi ei saa teineteisele vastandada, kuna teine leiab endale ilm vajaliku toe ja lähtepunkti esimeses; nad on tegelikult sama õpetuse eri aspektid ja näod.

Edasi minnes peame märkima, et vastupidiselt Läänes üpris laialt levinud arvamusele ei ole islami esoterismil midagi ühist "müstitsismiga"; selle põhjusi on hõlbus mõista juba eespool öeldu põhjal. Esmalt, müstitsism näib tegelikkuses olevat midagi, mis on eriomane ristiusule; vaid ekslike sarnasus-

te põhjal võib tekkida taotlus leida talle lähemaid vastavusi mujalt; mõned välised sarnasused teatavate väljendite kasutamisel on sellisele väärkujutlusele kahtlemata põhjust andnud, kuid neist ei piisa, sest olemuslikud erinevused on liialt suured. Müstitsism tervikuna kuulub puhtalt religiooni ja seega selgelt ja otseselt eksoterismi valdkonda; lisaks on tema poolt otsitav siht kaugel puhtalt tunnetuslikust tasandist. Teiselt poolt ei saa müstik, kelle hoiak on "passiivne" ja kes lepib järelikult sellega, mis talle spontaanselt kätte tuleb ilma oma poolse algatuseta, omada meetodit; ei saa olla sellist asja nagu müstiline *tariqa*: see on mõeldamatu, kuna sisaldab põhimõttelise vasturääkivuse. Veel enam, müstik on alati teistest eraldatud ning seda juba oma realisatsiooni "passiivse" laadi tõttu, tal pole šeiki ehk "vaimset õpetajat" (mõistagi pole sellel absoluutselt midagi ühist usulise hingelise juhtimisega) ning tal puudub ka *silsila* ehk "ahel", mille kaudu jõuab temani "vaimne mõju" (kasutame seda mõistet, et edasi anda nii täpselt kui võimalik araabia sõna *baraka*), teine neist kahest on esimese vahetu tagajärg. "Vaimse mõju" korraviisiline edasiandmine on "initsiatsiooni" olemuslik tunnus ja ka tegelik sisu, sellel põhjusel kasutasime eespool seda sõna *tasawwufi* tõlkevastena; islami esoterism nagu iga teinegi ehtne esoterism on "initsiatsiooniline" ega saagi muu olla; süvenemata sihtide erinevuse probleemi – see erinevus tuleneb neile eriomaste valdkondade omapärast – võime me öelda, et "müstika tee" ja "initsiatsiooni tee" on täiesti ühitamatud juba olemuslike erinevuste tõttu. Võib veel lisada,

et araabia keeles ei leidu ühtegi sõna, mis sobiks kas või ligilähedaselt edasi andma "müstitsismi" mõtet, niivõrd täielikult on see käsitus võõras islami traditsioonile.

Initsiatsiooniline õpetus on olemuses puhtalt metafüüsiline selle sõna ehtsas ja algupärases tähenduses, kuid islamis nagu teisteski traditsioonilistes vormides sisaldab ta, vastavuses suhtelise olemise valdkondades esinevatele rakendustele, terve kompleksi "traditsioonilisi teadusi"; mõnes mõttes ripuvad nad metafüüsistel printsiipidel, sõltudes ja tulenedes neist üleni, niisuguste seosest johtuvate "ülekandumiste" tõttu on nad õpetuse enese loomulik, ehkki teisene ja mitte iseseisev koostisosa ning mitte tehnilik ja suvaline lisandus. See on nähtus, mis on Lääne inimestele iseäranis raskesti taibatav, kuna neil pole endal selles osas midagi võrdluseks võtta, kuigi antiigis ja keskajal olid taolised teadused täiesti olemas; need on tänaseks aga sootumaks unustatud, nende tegelikku mõtet ei taibata ja pahatihti ei aimatagi nende olemasolu; iseäranis need, kes ajavad segi müstitsismi ja esoterismi, ei ole võimelised käsitama niisuguste teaduste mõtet ja paika; need hõlmavad teadmisi, mis on kõige kaugemal müstiku taotlustest, ning sellest tulenevalt on selliste teaduste ühitamine "sufismiga" nende jaoks lahendamatu mõistatus. Üks selliseid on teadus numbritest ja tähtedest, millest oli eespool juttu seoses sõna *sūfi* tähendusega; midagi võrreldavat on leida heebrea kabalas tänu nendes traditsioonides kasutatavate keelte vahetule lähedusele; selle teaduse pinnal võib seda lähedust käsitada iseäranis sügavalt. Need hõl-

mavad ka mitut laadi "kosmoloogilisi" teadusi, mis kuuluvad osaliselt valdkonda, mis on tuntud kui "hermetism"; selles seoses peame lisama, et alkeemiat ei käsitatud kunagi "materiaalses" tähenduses, nagu seda teevad võhikud, kes ei taipa midagi sümbolismist, keskaja ehtsad lääne alkeemikud nimetasid selliseid "soolapuhujateks" ja "sööpõletajateks", võib öelda – kui mõneti üle pakkuda –, et just viimased olid nüüdiskeemia tegelikud eelkäijad. Sama lugu on teise kosmoloogilise teaduse astroloogiaga, mis tegelikult on hoopis midagi muud kui "ennustamiskunst" või horoskoopide koostamine, nagu tänapäeva inimesed arvata tahavad; tegelikult on ta sihiks "tsükliliste seaduspärade" tunnetamine, millel on tähtis koht kõikides traditsioonilistes õpetustes. Tänu oma ühisele lähteprintsiibile on kõik need teadused üksteisega sisulises vastavuses ja on sellest johtuvalt, kui neile läheneda teatud vaatepunktist, ühe ja sama asja erisugused käsitlused: nii astroloogia, alkeemia kui isegi teadus kirjatähtedest kajastavad ühtesid ja samu tõdesid reaalsuse eri valdkondadele omastes keeltes; neid valdkondi ühendab omavahel üldise analoogia seadus, mis on kõikide sümboolsete vastavuste lähtealus; tänu analoogiale on need teadused asjaomaste ülekandumisvõtete varal rakendatavad nii mikrokosmose kui ka makrokosmose vallas, sest initsiatsiooni kulgu kujutab oma astmetega kosmoloogilist protsessi ennast. Et täielikul määral teadvustada taolisi korrelatsioone, peab olend olema jõudnud initsiatsioonilise hierarhia õige kõrgele astmele, mida nimetatakse "punaseks väävliks" (*al-kibrit al-ah-*

mar); selle astme valdaja on võimeline *simîa* (mitte segada *kimîa*'ga – alkeemiaga) teaduse varal, sooritades tähte- de ja numbritega vastavaid teisendusi, mõjutama olendeid ja asju, mis on nendega vastavuses kosmilisel tasandil. *Džafr*, mille pärimuse kohaselt rajas Saijdnâ ['meie isand'] Ali ise, on samasuguste teaduste kasutamine tulevikusündmuste ettenägemiseks. Nende rakendamise oskus, milles loomulikul moel osalevad äsja nimetatud "tsüklilised seadused", omandab selle käes, kes seda mõista ja tõlgendada suudab (tegemist on omalaadse "krüptograafiaga", mis pole kuigivõrd ebatavalisem kui algebra), täiesti täppisteadusliku ja matemaatikale omase ranguse. Võib nimetada ka mitmeid teisi "traditsioonilisi teadusi", mis tunduvad neile, kes taolise- ga pole harjunud, veelgi kummalisemad, kuid piirdugem sellega, kui soovime jääda oma käsitluse raamidesse ja vaadelda ainult kõige üldisemat.

Lõpetuseks lisame veel ühe vaatluse, mis on kõige põhilisem initsiatsioonilise õpetuse tõelise tähenduse mõistmiseks: see valdkond ei ole mingil moel seotud "eruditsiooniga" ja sellele ei pääse ligi raamatute lugemise varal nagu tavaliste ja "profaansete" teadmiste puhul. Ka kõige suuremate õpetajate teo-

sed võivad olla üksnes "toeks" mediteerimise juures; *mutasawwuf*'iks ei saada ainult neid lugenult, pealegi jäävad need neile, kel puudub "kvalifikatsioon", enamikul juhtudel arusaamatuks. Enne kõike muud peab omama teatud kaasasündinud kalduvusi või eeldusi, mille puudumist ei korva ükski pingutus. Seejärel on vajalik liitumine korrapärase *silsila*'ga, kuna sellega kaasneva "vaimse mõju" valda sattumine, nagu juba öeldud, on tingimus, mille- ta initsiatsiooni, isegi kõige algsemat, ei ole. Kord pälvitud "mõju" jääb aga alatiseks ja on puhtalt sisemise vaimse arenemise lähtepunkt, välised vahendid saavad sealjuures ainult toeks ja abiks olla; kuid nad on ikkagi vajalikud, kui arvestada inimloomusega, nagu ta on tegelikult. Kuid sisemine töö on ainus, mille varal olend areneb, kui tal on võime selleks, aste-astmelt, jõudes initsiatsioonilise hierarhia tippu, täieliku ühinemiseni, seisundini, mis on absoluutselt igikestev ja väljaspool tingitust, kõrgemal suhtelisele ja ajutisele olemisele omastest piirangutest, ning mis on tõelise *sûfi* seisund.

Prantsuse keelest tõlkinud
Haljand Udam

HALJAND UDAM

RENÉ GUÉNON

Määratlemisega, kes René Guénon oli, tekib raskusi; ei ole võimalik mõne sõnaga piiritleda tema rolli 20. sajandi vaimuloos. Enamik haritud eurooplasi ei ole temast midagi kuulnud ega kuulegi vist. Ülikoolides temast ei räägita. Enim arusaadavamalt on teda võimalik seostada võrdleva usundiloo ja paigutata ta seal kusagile Ananda K. Coomaraswamy ja Mircea Eliade lähedusse. Esimesega neist oli RG oma hilisemal eluperioodil tihedas mõttevahetuses, teine oli temast noorem, kuid RG märkas kohe tema teoseid ja kirjutas neist tunnustavalt: põhimõttelisi erimeelsusi neil ei olnud, Eliade oli tema meelest ainult "liiga uje" oma arvamusi. Kuid RG-s sisaldus midagi sellist, mis teda teistest usundiloolastest mõneti erinevaks tegi. Ujedale Eliadele ei tuletata meelde tema lähedust Raudkaardile ja sõprust Codreanuga, kuid Prantsusmaal tuli käbele arvamine, et RG õpetus pluss *Panzerdivisionen* on SS (see väide sisaldub Louis Pauwelsi raamatus "Monsieur Gurdjieff" (*Livre de poche*); Georgi Ivanovitš Gurdžijevist, kes 1920.–1930. aastail Pariisi lähedal Avonni tarkusekooli pidas, soovitas RG eemale hoida kui katkutõbisest). RG raamatud levisid tema eluajal vähe ja ta lahkus Euroopast juba 1930. aastal. Pärast seda sidusid teda Euroopaga vaid Pariisis ilmuvad raamatud ja kirjavaheutus sõpradega. SS-i *Ahmenerbe*'l ja teistel

Euroopa taaruskudel ei saanud olla mingit sidet RG käsitusega traditsioonilistest õpetustest. Küsimus on ilmselt selles – kui me tähtsustame traditsioonilised õpetused, siis on loogiliselt paratamatu lugeda eksituseks ja allakäiguks kõike, mis hälbib traditsioonist ja mille olemasolu põhineb traditsiooni eitamisel. Et Lääne liberalism rajaneb ainuüksi viimasel, siis mõistagi näeb ta oma vaenlast kõiges ja kõigis, mis põhineb traditsioonil. Kõik see, mis tunnistab püsivaid ja absoluutseid alusprintsippe, muutub paratamatult "vaenlase kujuks". Kuid samas "on RG pärand lahutamatu osa suurest filosoofilisest ja kirjanduslikust voolust, milles leiab väljenduse Euroopa hirm tehnika ja tööstusliku arengu surve ees. Sellesse voolu kuuluvad, vaatamata rahvuslikele, ideelistele ja usulistele erinevustele, Georges Bernanos, Oswald Spengler, Paul Valéry, Nikolai Berdjajev, Gabriel Marcel, Miguel de Unamuno, Simone Weil ja José Ortega y Gasset. Need tundlikud mõtlejad tajuvad vaimse allakäigu märke, mis on peidus petliku majandusliku edukäigu taga. Need vaprad nägijad on veendunud, et ateistlik, stsientistlik ja materialistlik Lääs allub samuti tsivilisatsioonide paratamatu surelikkuse seadusele; nende hulka tuleb lugeda ka veel tulest läbi käinud põlvkonna kirjanikud nagu Ernst Jünger, Pierre Drieu de la Rochelle, Henri Barbusse ning

mõistagi ka Julius Evola" (D. Cologne; RG. Cahiers d'Herne, lk 92). RG raamat "La crise du monde moderne" (1927, "Nüüdismaailma kriis") ei ole poliitiline ega ajaloo filosoofiline käsitus "Õhtumaa allakäigust", vaid pigem "initsiatsiooniline jutustus", mis vabastab inimese sunnist identifitseerida end selle Euroopaga, mis "käib alla". Erinevalt teistest "Õhtumaa lõpu" lugudest – meil on tuntud O. Spengleri ja J. Ortega y Gaseti teosed (ka V. Lenini "Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium", F. Fukuyama "Ajaloos lõpp", A. Zinovjevi "Lääs. Läänluse fenomen", A. Minci "Uus keskaeg" ja paljud muud peaksid siia rubriiki kuuluma) – ei ole RG raamat pelk tundeline ega mõistus pärane konstruktsioon, vaid rajaneb kindlal õpetuslikul põhjal, milleks on india pärimuslik teadus kosmilise manifestatsiooni tsüklitest; seda teemat piiritleb tehnilisemalt tema essee "Märkusi kosmiliste tsüklite õpetuse kohta" (eesti keeles: *Eesti AO Sõnumitooja*, september 1990). Niisuguse lähtealusega seab ta end aga otseselt väljapoole Läänt. Nüüdiskultuuri meelisunelmaid on kontakt Maa-väliste tsivilisatsioonidega, kuid niisugusesse kontakti ollakse nõus astuma vaid Lääne poolt esitatud tingimustel: see tsivilisatsioon peab põhinema samadel teaduslikel ja tehnilistel alustel kui praegune Lääs, sest see on ainuõige ja ainuvõimalik. Kõrgemal intellektuaalsusel põhinevaid tsivilisatsioone Lääs ei tunnista. Kuid RG esitab käsituse nüüdismaailmast just sellise tsivilisatsiooni seisukohast; kõrgemat ja vaimsemat tsivilisatsiooni ei pea otsima kosmosest, ettekujutuse niisugusest võib saada, õppides tundma traditsioo-

nilist Ida. Kui RG ajal oli sellest veel märgatavaid jälgi leida, siis praeguseks on Lääs paraku enamiku neist hävitanud. Need, kes end üleni nüüdisaja Läänega identifitseerivad ja mingit vajadust avarama tunnetuse järele ei tunne, lähevad RG-st ükskõikselt mööda, agressiivsemad neist nimetavad teda ja temaga kaasaminejaid neofašistideks.

Kuid RG võib ka palju konkreetsemates asjades õpetaja olla. Minu kohtumises RG raamatutega oli mõneti – peab nentima – tunda ettehoolduse puudutust. Kunagi 1968. aasta sügisel lappasin Moskvast TA Orientalistikainstituudi raamatukogus kataloogikaarte. Aeg oli niikaugel, et väitekiri Iraani "sufismi" tekstidest pidi hakkama vormi võtma, kuid kahtlused paljude asjade osas püsisid. Oli vaja leida "keel", milles oleks saanud rääkida Ida metafüüsikast kõnelevate tekstide (antud juhul "sufismi" luuletajate) tähendusest ja tõlkimisest. Moskva kodukootud kortifeede – aga need olid tolle aja tippintellektuaalid – nõust selles osas palju abi ei olnud. Ida keeli osati hästi, aga keegi ei osanud öelda, mida teha metafüüsiliste tekstidega. Aleksandr Pjatigorski oli sõnastanud "raske teksti" mõiste. Ise olin jõudnud äratundmisele, et teksti "raskus" on enne kõike muud märk selle teksti looja erilisest "raskest" meeleseisundist, need kaks asja – tekst ja meeleseisund – on omavahel "kesta" ja "tuuma" suhetes.

Niisiis sorisin kataloogis ja leidsin raamatu pealkirjaga "Introduction

générale à l'étude des doctrines hindoues" (1921, "Üldine sissejuhatus hindu õpetuste uurimisse"). Autori nimi RG ei öelnud mulle midagi. Kuid raamatu põgus lugemine oli kordumatuks elamuseks ja andis – praegu võib see üpris banaalsena kõlada – eriskummalise selgustunde, kogu ainevald, mis seni oli kuidagi kaootiline ja endasse suletud, avanes ja paigutus selgesse korda. See polnud süsteem filosoofia mõttes, vaid pigem üldistav ja korrastav paradigma ja kujutus keskpunktist asjades ja minus endas, mõneti nagu eelaimus sellest, mida RG nimetab "keskendumiseks" (*concentration*). Niisugust kogemust on kirjeldanud ka teised RG lugejad.

"Hindu õpetuste" raamatut nägi mu laual Volodja Stepanov, kes tookord (oli 1968. aasta) õige intensiivselt esoteeriliste uuringute ringi organiseeris, ja oli üpris üllatunud: Guénoni tundmine ei ole tavaline asi! Moskvas oli juba siis RG õpetuse tundjaid, kel otsene side Pariisiga. Nende juhti Admirali mulle mõistagi ei näidatud, aga juhutati, kuidas Moskva raamatukogudest (Leninka, Inostranka, Volgini tänava raamatukogu) RG teoseid otsida. RG kogu loomingu saadaval polnud, aga neid raamatuid, mis Moskvas oli, lugesin ja konspekteerisin hoolega. Mõte "Ida metafüüsikat" tõlkida sugenes juba siis. Suhe selle ringiga jäi püsima ja tänu sellele on mul nüüd pädevus RG tekste tõlkida. Hiljem õnnestus RG raamatuid ka Eestisse hankida, ingliskeelne "Nüüdismaailma kriis" ringles 1970. aastatel Tartus, see tõlgiti isegi eesti keelde ja seda paljundati käsikirjalises ajakirjas "Magisteerium".

Vanas konspektis on kõikidest eespool kaks kirjakohta "Hindu õpetustest": "Põhilisim viga, mille teevad orientalistid, on nende poolt kasutatud meetodis, mis seisneb kõikide asjade nägemises Lääne vaatekohast ja läbi Lääne mõttelaadi, kuigi esmaseim tingimus selleks, et suuta antud õpetust õigesti tõlgendada, on püüdmine end samastada ja asetada end, niipalju kui võimalik, nende vaatekohale, kes selle õpetuse on loonud.... Igasuguse mõtte väljendus on iseenesest paratamatult puudulik, kuna ta piirab ja ahendab mõtet tahes-tahmata, andes talle kindlapiirilise vormi, mis ei saa iialgi olla täielikus vastavuses sisuga; viimases sisaldub alati rohkem kui väljenduses ning isegi võrratult rohkem, kui on tegu metafüüsika mõistetega, milles on alati suur osa väljendamatut, sest nende olemuseks on olla avatud piiramata võimaluste poole. Siirdumine ühelt keelelt teisele, mis on märgatavalt vähem sobiv kui esimene, üksnes süvendab väljenduse algset ja paratamatut küündimatust. Kui aga kuidagiviisi on jõutud mõiste käsitamiseni tema algupärase väljenduse kaudu, püüdes end samastada võimaluse piirides selle mõiste loojate mõttemaailmaga, siis on võimalik seda küündimatust üpris suures ulatuses parandada ning luua tõlgendus, mis arusaadavuse huvides peab olema pigem kommentaar kui pelk sõnasõnaline tõlge. Kogu tegelik raskus seisneb enda mõttelises samastamises (*l'identification mentale*), mis on nõutav selle tulemuseni jõudmiseks."

Asudes lugema Ida metafüüsika teksti peame kokku leppima, kas meie huvi objektiks on pelk tekst ja tema keeleline

väljendustasand või haarab see ka väljendusest väljapoole jääva, kuid teksti tähenduse osaks oleva reaalsuse, millele tekst märgina vihjab. Filoloogia väljendusest kaugemale minna ei luba, *l'identification mentale* ei ole "teaduslik" lähenemisviis. Just seetõttu on iga vähegi metafüüsiline tekst filoloogi meelest "raske", sest tal pole selget sõnasõnalise fikseeritavat tähendust ehk denotaati; niisugusel puhul kõneldakse teksti mitmetähenduslikkusest, mõnikord tekst hajub hoopis silmanähtava tähenduseta ja seoseta häälikute jadaks – "lindude keeleks".

Nüüd võime seda mõista – sõnasõnaline tähendus on vaid tekstidel, mille sisuks on kehaliste vormide ehk materiaalse maailma sündmused. Kui tunnetus kulgeb kehaliste vormide maailmast, millest kõnelemiseks on inimkeel enim kohanenud, abstraktsusesse ja ülemaisusesse, ei ole sõnadel enam otseseid ja silmanähtavaid vasteid. Selles valdkonnas muutub iga märk paljutähenduslikuks sümboliks, mis nähtavana ja öeldavana viitab mõttele, mis iseenesest nähtav ja öeldav ei ole, ja annab võimaluse seda teadvustada. India ja iseäranis budismi pärimuses on termin *upāya* 'vahend', millele metafüüsiliselle valdkonda püriv tunnetus, kui tal pole veel tuge iseeneses, saab vajaduse korral toetuda. Sõna või kujund muutub sümboliks ehk "vahendiks", kui temaga puutub kokku "intellektuaalne intuitsioon" (budismis on termin *prajñā*). Traditsioonilise kultuuri miljöös, kus inimese teadvus on alati rohkem või vähem intellektuaalselt avatud, muutub kõik, mis inimest ümbritseb, ja ka inimene ise kõrgema reaalsuse süm-

boliks; asjad ja sõnad ei ole pelgalt need, mis nad on, vaid neis esile tulevad kvaliteedid vihjavad suuremale ja vähem nähtavale kontekstile. Võib ilmselt öelda, et tähendus on sedasi valdavalt vektoriline suurus. Praegu, kus me lausa upume idamaiste tekstide ja muu taolise kraami tõlgetesse, võib sageli kuulda väljendit, et see ja see tõlge "ei tööta". See tähendab, et tõlkija ei ole tajunud teksti sümboolset dimensiooni ega ole seda tõlkes edasi andnud. Mõneti on see võrreldav muusikateosega ebamusikaalse inimese ettekandes. Nende ridade kirjutaja on täiesti ebamusikaalne – muusikal pole minu jaoks erilist tähendust; ta võiks ka olemata olla, kui ainult minust lähtuda. On selge, et muusika üle otsustamisel ei saa ma lähtuda oma kogemusest, ma pean arvestama inimestega, kelle jaoks muusika reaalselt eksisteerib. Kuulmisviga võib kompenseerida mõne teise meele andmetega, kuid sellegipoolest on niisugune inimene vigane. Ilmselt on olemas ka "religioosne kuulmine" ja "religioosne kurtus". "Religioosne" või "eksistentiaalse kuulmiseta" inimesed on paraku defektsed ja nad peaksid vältima osalemist sellesse valdkonda puutuvate küsimuste arutamises. Kuid paraku on tänapäeva tsivilisatsioonis selles osas aktiivsed just need, kelle enda kogemus religioonini ei küüni. Nende pädevus piirdub mingi madalama eksistentsitasandiga.

RG käsituses on metafüüsika maisusele ja inimesele lähedasem vorm religioon, mille sisuks on inimeksistentsi põhialuste tajumine ehk "kuulmine"; kui see võime puudub, siis seda ei saa kompenseerida ühegi teise võimega.

Seetõttu on mõistetav, miks RG kõneleb Läänest kui metafüüsiliselt "kurdist" ja "vigasest" tsivilisatsioonist. Lääne uuem filosoofia kuulutab olematuks püsivuse ja igavikulisuse, kõik toimub nn juhudiversiteedi põhjal, reaalsus on pelk arenev ja liikuv, ilma püsivusega materia. See oleks tõepoolest nii, kui reaalsus piirduks ainult materiaga, mille olemise vormid on aeg ja ruum. Tänapäeva inimene polegi vist võimeline mõtlema reaalsuse tasandest, mis pole materiaalsed ega eksisteeri ruumis ja ajas. Kuid metafüüsika tähendab just sellise reaalsuse tunnetamist ja traditsioon elamist niisuguses ülemisuse poole avatud reaalsuses. Eksistentsiaalselt kurtide nüüdisfilosoofide meelehärmiks ei ole kogu inimese elu valdkond taandatav evolutsiooniks ja arenemiseks, näiteks ei ole suudetud leida arengut kunstis ja eetikas, nähtumuskujud vormid teisenevad teatud tsükliiliste seaduspärade taustal, kuid põhikvaliteedid mitte; ka loodusseadused ei arene, neil on vaid üldisemaid ja konkreetsemaid avaldumisvorme.

René-Jean-Marie-Joseph Guénon sündis 15. novembril 1886 Loire'i orus Blois' linnas kohaliku arhitekti perekonnas pärimuslikult katoliiklikus miljöös. Nõrga tervise tõttu venisid ta keskkooliõpingud tavalisest pikemaks, kuid ta oli hea õpilane ja paistis silma iseäranis matemaatikas. 1904. aastal läks ta Pariisi, et matemaatikat edasi õppida, kuid kõrgkooliõpingud jäid seekord pooleli. Hingeline tung viis ta

akadeemiliste õpingute juurest juba 1906. aastal tol ajal vohanud ja moes olnud neospiritualistlikesse ringidesse ja Pariisi okultistide üldtunnustatud juhi dr. Gérard Encausse'i ehk Papusi lähikonda. Ta käis läbi paljudest "vaimlikest ordudest" ja üritas ise asutada Uut Templiordut. Ta hilisema hoiaku seisukohalt võib seda kõike pidada küündimatuseks, kuid ilmselt sugenes just sellest kogemus, et "enamik nõnda nimetatud neospiritualismi õpetusi on üksnes teisele taustale paigutatud materialism, nende taotluseks on rakendada vaimu uurimisel samasid meetodeid, mida kasutab tavaline teadus materia valdkonnas... Püüd tunnetada vaimset maailma materiaalsete vahendite varal on silmanähtavalt absurdne; ainult iseene ja mitte materiaalsete objektide kaudu võime me avastada selle tunnetamise põhialused". Oluline oli leida "ordu", mis oleks põhinenud "traditsioonil", see tähendab "pühenduse" ehk "initsiatsiooni edasiandmise ahelal" (araabia *silsila*, heebrea *šelšeleth*). Läänes oli olemas vaid üks selline – vabamaüürlus. Kuid selle praegused vormid on säilitanud ainult pärimusliku kesta ilma sisuta; on aga siiski arvatud, et RG-l oli kontakte vana operatiivse vabamaüürlusega või isegi "kristliku sufisimiga" (sellega seoses nimetatakse salaühingut *Estoile internelle*, mille kontaktisikuks oli ajakirja *Regnabit* kaastööline, kristliku sümbolismi uurija L. Charbonneau-Lassay), mille kaudu on tema töödesse tulnud muidu täiesti käsitamatuid motive (näiteks raamatus "L'ésotérisme de Dante", 1925; "Dante esoterism").

Eraldumine okultistidest leidis aset 1909. aastal, kuid nende ringides oli ta kohanud tema arengut määravalt suunanud inimesi. Üks neist oli Albert de Pouvourville (1862–1939), kes oli töötanud koloniaalametnikuna Tonkingis ja saanud taoistliku pühenduse ja nime Matgioi. Tema raamatud "La voie rationnelle" ("Mõistuslik tee") ja "La voie metaphysique" ("Metafüüsiline tee") võisid inspireerida RG-d Ida metafüüsika alastes uuringutes. 1911. aastal kohutus ta Rootsi idamaaränduri, derviši ja maalikunstniku Ivan Aguéliga (1869–1917), kelle araabiapärase nimi oli Abd al-Hadi ja kes vahendas talle pühenduse "sufismi". Kuid RG esimesed ja õpetuslikult põhjanevad raamatud käsitlevad hindu metafüüsikat, see eeldas eeskätt advaita-vedanta põhjalikku ja autentset tundmist, mis sai pärineda ainult täiesti ehtsast ja mitte "orientalistlikust" allikast. Paraku tema hindu informandi kohta andmeid pole. On arvamus, et RG taga oli mingi India pärimuslik, advaita-vedantat esindav organisatsioon, kes oli huvitatud oma õpetuse moonutatusteta levimisest Läänes. Nende õpetuste moonutajateks olid ühelt poolt orientalistid, teiselt poolt teosofid ja okultistid.

1912. aastal abiellus RG Blois' neuu Berthe Louryga. I maailmasõja ajal oli ta tervise pärast väeteenistusest vabastatud ning üritas jätkata Sorbonne'is filosoofiaõpinguid. 1917–1918 oli ta kooliõpetaja Alžeerias Sétifis ja 1918–1921 Blois's. 1921 tuli ta Pariisi ja esitas oma raamatu "Hindu õpetustest" Sorbonne'ile kui doktoritöö.

Selle keskmeks oli käsitlus "lõpmatusest", millel rajanes ka tema arusaam

metafüüsikast. Kuigi tollane suurim autoriteet india filoloogia alal Sylvain Lévi mõõnis, et orientalistikas võib ka "teisi-timõtlejaid" olla, oli teaduskonna otsus järsult eitav. Viimases oli ilmselt mängus ka meie aja tuntuima katoliikliku filosoofi Jacques Maritaini käsi. RG oli temaga tuttav juba 1916. aastast, kui ta alustas Sorbonne'is "lõpmatuse idee" uurimist. Maritain toetas RG-d, kui see kirjutas raamatu "Le théosophisme, histoire d'une pseudo-religion" (1921, "Teosofia, ühe pseudoreligiooni ajalugu"), kuid "Hindu õpetustesse" suhtus ta täiesti vaenulikult: "kristlaseks olemise" juurde kuulub veel praegugi veendumus, et kõik teised pärimused on pelgad "panteistlikud" või "loodusmüstilised" õpetused ilma usulise ja ilmutusliku substantsita. "Guénoni metafüüsika on põhimõtteliselt ühitamatu usuga... Kui teosofia pseudo-orientalistika, mille propaganda uputab nüüd Läänt, ohustab intellekti oma rikutuse ja radikaalse mandumisega, siis tuleb mõõnda, et Guénoni soovitatud rohi, kui öelda otseõnu – kõikide hereesiade ema, antiigi gnoosise hinduistlik taastamine – teeb asja veel hullemaks," väitis Maritain. Teineteist nad pärast seda enam nimepidi ei maininud, kuid sisuline vaidlus jätkus asjaosaliste surmani. RG oli tõepoolest kinnitanud, et religiooni tundealiste vormide suhtes on ta täielikult ükskõikne, kuid teadmise ja usu tee ei erine sisuliselt, nende vastuolu on põhjustatud ainult vaatekohtade erinevusest: usk sõltub suuresti "tugedest" ehk "vahenditest", teadmine end nendega ei samasta ja on seetõttu "külm" ja "kalk". Olles Prantsusmaa saadik Vatikanis püüdis Maritain saavutada RG teoste

lülitamist keelatud raamatute *Index*'ise. Kuid Pius XII tähelepanu see taotlus ei pälvinud. "Ida metafüüsika" on RG loeng, mille ta pidas Sorbonne'is 17. detsembril 1925; kuulajate hulgas oli ka Maritain, kes mõistagi ei suutnud andestada selles tekstis sisalduvat neotomismi-vastast õelutsemist. Pidades katolitsismi Lääne traditsiooni ainsaks ehtsaks vormiks, püüdis RG ikkagi veel leida selle raamides tugipunkti metafüüsiliseks ärkamiseks; 1925–1927 osales ta innukalt ajakirja *Regnabit* (selle taga oli benediktiinliku taustaga *Société du Rayonnement intellectuel du Sacré-Coeur*, Püha Südame Vaimse Kiirguse Ühing) tegevuses ja avaldas hulgaliselt käsitlusi kristliku sümbolika kohta. 1927. aastal koostöö lõppes neotomistide tsensuuri tõttu. Kuid selleks ajaks oli RG juba põhjanevate raamatute autor: "Hindu õpetusega" esitatud ainet arendasid "Orient et Occident" (1924, "Ida ja Lääs") ja "L'homme et son devenir selon le Vedanta" (1925, "Inimene ja tema areng vedanta järgi") olemise kõrgemate tasandite uurimise suunas, "La crise du monde moderne" (1927) oli sõnastanud Lääne metafüüsilisest kurtusest sugenevad ohud. Tema pärimusliku sümbolismi alaseid uuringuid avaldas edaspidi vaid väikese levikuga ajakiri *Le voile d'Isis* (1933. aastast kannab see nime *Etudes traditionnelles*).

1928. aastal suri RG abikaasa, aasta hiljem ka tädi, tänu kellele oli püsinud side koduga Blois's. Sedasi lähemate sugulasteta, sõitis ta 20. II 1930 Marseille'sse ja sealt kaks nädalat hiljem Egiptusesse. Oli kavatsus viibida seal vaid mõni kuu, et koguda avaldamiseks islami esoterismi tekste. Kuid kirjasta-

jad, kes selle kava olid algatanud, loobusid oma plaanist, mistõttu RG pidi jääma Kairosse ja toime tulema õige nappide vahenditega. Ta elas al-Azhari linnajaos ega puutunud palju kokku eurooplastega, kuid jätkas intensiivselt kirjutamist. Ülalmainitud uuringute esimest suunda jätkasid "Le symbolisme de la croix" (1931, "Risti sümbolism") ja "Les états multiples de être" (1932, "Olemise seisundite paljus"); mainigem, et samal aastal avaldas ka Maritain põhjaneva ja mõneti samaainelise teose "Distinguer pour unir ou les degrés de savoir", "Eristada, et ühendada, ehk teadmise astmed"). Selleks ajaks oli ta juba loobunud mõttest naasta Pariisi. 1934. aastal abiellus ta, olles siis juba egiptlane Abd al-Vahid Jahja, Kairo šeihi Muhammad Ibrahim'i tütreaga. Ainsaks märgiks tema olemasolust jäid Pariisis ilmuvad artiklid ja raamatud. Pärast II maailmasõda sai ta Egiptuse kodakondsuse. RG suri Kairos 9. I 1951. 1945. aastal ilmunud "La règne de la quantité et les signes des temps" ("Kvantiteedi võim ja aja märgid") oli kavandatud seletuste ja täiendustena "Nüüdismaailma kriisi" jätkuks. "Aperçus sur l'initiation" (1946, "Käsitlusi initsiatsioonist") käsitles põhjalikumalt "pühenduse andmise" vaimseid aluseid, "Les principes du calcul infinitésimal" (1946, "Infinitesimaalarvutuse printsüübid") tuleb tagasi "lõpmatuse idee" juurde matemaatika tasandil. Nagu juba ütlesime, ei ole RG tuntud ega mõjukas mõtleja tavalises tähenduses, kuid tema raamatud ilmuvad, neid tõlgitakse ja ka kirjandus tema kohta muutub üha hõlmamatumaks. Euroopas on väike rühm "võrdleva usundiloo" ainel kirjutavaid

uurijaid, kelle teosed lähtuvad puhta traditsionalismi vaimust. Esmajärjekorras tuleks mainida autoreid nagu Titus Burckhardt, Martin Lings, Frithjof Schuon ja Seyyed Hossein Nasr. Kuid kõige suurem osa tema mõjust jääb nähtamatuks või avaldub õige ootamatutes vormides. RG rõhutas alati, et ta on üksnes käsitlenud idamaiseid õpetusi, nii nagu nad on, tema enda isiksus on sealjuures täiesti kõrvaline, tõde on alati ühesugune ja ainult valel ning eksimustel on autorid. RG distantseerub selgelt ka igasuguste psüühiliste fenomenide käsitlemisest, kuigi biograafid toovad andmeid selle kohta, et tema taandumist Egiptusesse ajendasid suuresti lakkamatud okultsed ja maagilised rünnakud. Tunnistuseks RG teoste traditsioonitruudusest võib olla järgmine seik: 1947. aastal tegi ta sõber Marco Pallis, kes parajasti Tiibetis viibis, "Nüüdismaailma kriisist" ja "Aja märkidest" muganduse, mis tõlgiti tiibeti keelde ja lisati seletusena 13. dalai-laama testamendile.

"Nüüdismaailma kriisist" sugenevatest ohtudest kõneldakse praegu palju. Ka kirik kõneleb "Jumalata ühiskonnast": "Nüüdisaja Kiriku dialektiline vastasseis Jumalata ühiskonna probleemide, tülide, vaenude ja katastroofirikidega ning progressi vaevorohkete ja petlike kogemuste varal kinnitatud inimsüdametes ilmsiks saavate seniaimamatute evangeelsete võimalustega, ja lõpuks ka Jumala halastuse saladustega, milles avaneb Jumala võimu käsitatamatu rikkus – kõik see ütleb meile, et käes on suur ja otsustav tund, kui tuleb elada avasilmi ja kindla südamega." See on lõik paavst Paulus VI (ta luges end

Maritaini õpilaseks) sõnavõtust 7. I 1976. See päev oli kummalise kokkusaatumise tõttu lähedal RG 25. surma-aastapäevale ja paavsti sõnavõtt mõttelt üpris solidaarne "Nüüdismaailma kriisi" vaimuga. II Vaticanum möönis ka nn mittekristlike religioonide ilmutuslikku olemust.

RG biograafid märgivad, et see mööndus pole veel kaugeltki G-pärase "religioonide transtsendentse ühtsuse" idee omaksvõtt, kuid siiski oluline pööre. Kui üritada kokku võtta RG sõnumi põhiideid, siis esimesena peab nimetama just "transtsendentset ühtsust". See pole mõistagi oikumeenilise liikumise viljeldud inimlik üksmeel. Maisel ja ratsionaalsel tasandil on vastuolud ületamatud, ühtsus hakkab silma paistma alles esoteerilise tunnetuse tasandil. Kui kaob sellel tasandil toimida suutev vaimueliit, siis hajub religioonist ja ka ilmalikust elust ühtsusetunne pöörduvatult. Nüisuguse teadmise kadumine renessansis ja reformatsioonis tingis kristliku tsivilisatsiooni sisemise lagunemise, mis pole veel kaugeltki lõppenud. Seetõttu pidas RG "intellektuaalsel intuitsioonil" põhineva eliidi taastamist ainumõeldavaks väljapääsuks praeguse maailma kaosest; et maailm on kaoses, selles ei kahtle enam keegi ning seetõttu on arusaadav, miks RG-d on nimetatud "Lääne viimseks võimaluseks" (J. Robin, "RG, la dernière chance de l'Occident", 1989). Läänes endas enam selleks vaimseid ressursse ei ole, algusimpulss peab tulema Idast, et olla valmis, "avasilmi ja

kindla südamega", kui kosmilises manifestatsioonis käivitub mandumisele vastupidine kulgemistsükkel. Antiigi allakäigule järgnes täielikult traditsiooni alustel seisnud keskaeg, mille lõpu ja uue allakäigu alguse RG paigutas 14.–15. sajandisse. Ka praeguses allakäigus on alati võimalik "naasmine alguse juurde". Kuigi praegust "raudajastu" lõppu eraldab tulevast "kuldajastust" paratamatult palju kestvam ja sügavam katastroofide "pime ajastu".

Avaldatud tekstide valik on tingitud meie käsutuses olnud ajakirjaruumist. Harilikult eraldi raamatuna avaldatava "Ida metafüüsika" eelistamine tõlkimisel on igati mõistetav, "Islami esoterism" sobis pikkuselt ning ka seetõttu, et seda ainet meil ei tunta, "Lindude keel" on näiteks RG sümbolismikäsitlustest, mis on koondatud mahukaks raamatuks "Les symboles de la science sacrée" (1962, "Püha teaduse sümbolid"). Ülevaate koostamisel on kasutatud teoseid: P. Chacornac, *La vie simple de RG*, 1956; J. Robin, *RG, témoin de la tradition*, 1986; RG. *Cahiers de L'Herne*, 1985; *Etudes Traditionnelles, Numéro special consacré à RG*, 1951; ja *L'Age d'Or, RG, témoin de la tradition et prophète de l'Age d'or à venir, Hiver 1986–1987*.

Eelnev tekst – kui mitte arvestada väiksemaid parandusi – on kirjutatud 1995. aasta septembris. Mõni kuu hiljem,

"võttes läbi" Rooma ja Vatikani raamatukauplusi, pidin tõdema, et RG ja tema koolkond polegi Euroopas nii perifeerne, nagu varem ujedalt arvasin. Peaaegu kõik RG teosed olid saadaval itaalia keeles ja nendega arvestatakse. Itaalias on kahtlemata tuntuim guénonist A. Pallavicini, kes 1950. aastail RG mõjul vahetas katoliikluse islami vastu ja on pärast oma akadeemilises õpetustegevuses lähtunud ainult temast. Ta on Itaalia Islami Kultuuri Keskuse (selles osalevad kõikide islamimaade saadikud Roomas) esindaja Vatikani Paavstlikus Uskudevahelise Dialogi Nõukogus (*Pontificio Consilio per il dialogo inter-religioso*). Ühes oma tekstis toob ta tsitaadi paavst Johannes Paulus II kõnest: "Igasugune eetika peab lähtuma antropoloogiast, mis on õpetus inimesest, ning see omakorda metafüüsikast. Eetika kriis on ilmseim märk antropoloogia kriisist – kriisist, mis omakorda on tingitud ehtsalt metafüüsilise tunnetuse puudumisest. Mainitud kolme tasandi – eetika, antropoloogia ja metafüüsika eraldamine üksteisest on ohtlikem eksitus, tänapäeva kultuuri areng on seda traagiliselt kinnitanud." Pallavicini lisab: "Oleme lubanud endale tsiteerida Läänes domineeriva religiooni kõrgeima autoriteedi sõnu kinnitamaks, kui oluline on usulise pärimuse sisemine metafüüsika, mis RG sõnul "ei ole idast ega läänest", ning on igas ilmutuses sisalduvate arhetüübiliste printsiipide vahetu väljendus" (A. Pallavicini, *Islam interiore*. Milano, 1991, lk 141).

REIN RUUTSOO

HINGEJÕU SOTSIAALED ILMED JA KODANIKUÜHISKONNA ENESEADVUSTUS

Juhan Luiga, Mäss ja meelehaigus. Tartu: Ilmamaa, 1995 (I).

Juhan Luiga, Hingejõu ilmed. Tartu: Ilmamaa, 1996 (II).

Kaugema möödaniku kirjameestest on Juhan Luiga üks esimesi, kelle kirjutised Eesti mõtteleos järele avalikuks saavad. See on ka loomulik. Neid inimesi, kes Eesti vaimsust oluliselt kujundasid ja oma ajast üle ulatusid, on üsna vähe. Tähtsamad sõnameistrid, kes ka esseistikat viljelesid (Tammsaare, Tuglas jne) on juba kogutud teostega esindatud või on need töös. 19. sajandi suurkujud on enamasti samuti vähemalt ühe kõitega esindatud, kuigi nõukogulikult tsenseeritud valikut oleks tarvis kohendada. Eesti enamlikud poliitilised mõttevõitlejad (Pöögelmann, Kingisepp, Anvelt jt) on oma mitmekõitelised "Valitud teosed" rohkem või vähem õiglaselt juba ammu kätte saanud. Mitu säravamat teoloogi (Tennmann, Salumaa) on põhiosas ümber trükitud. Teiste kirjameeste suhtes on raamatute kokkupaneku raskused juba õige tuntavad. Eriti puudutab see just Luiga kaasaegseid.

P. Tulviste ja V. Vahingu katsed avaldada 1973. aasta "Tartu kevade" järelainetuses Luiga kirjutistest üsna suurt valimikku (põhiosas ideoloogiliselt n-õ neutraalseid, meelehaigusi käsitlevaid uurimusi) jooksid liiva. Juhan Lui-

ga on bolševikest ja Venemaast palju ja väga pahasti kirjutanud ning selle eest suruti ta erifondi riivli kaugemasse nurka. Luigale n-õ eesõiguse andmist võiks ka nii seletada. Mõnda asja on aga lihtsalt kasulik meelde tuletada – nii "karamazovliku vaimu" ohtlikkust kui ka Luiga osa realistliku poliitilise mõtte kultuuris. Hando Runneli aulakõne "Juhan Luiga ja vene küsimus" (1993) ongi suures osas tsitaadibukett sedalaadi meeldetuletustest. Võimalusi selleks pakub Luiga palju.

Luiga seesugune kaasaegsus tuleneb asjaolust, et ta näeb Eestit avaras üldpildis, kus esinevad raskesti ületatavad tsivilisatsioonilised vastuolud ja konfliktid, milles Venemaal ja venelastel on muidugi oluline koht. Luiga oli ka venelaste psühholoogiliste adapteerumiskuste, mentaalse eripära üks peamisi diskuteerijaid Eesti Vabariigis. Intelligentsi üldise kultuurikogemusliku venelembuse ja nõrga ohutunde atmosfääris paistab Luiga silma hoiatavate meeldetuletustega Eesti Vabariigis elava vene vähemuse suhtes. "Venelased on enam kihtidesse diferentseerunud, – sellepärast ei moodusta ka nende poliitilised püüded üht tühtlast kindlat suun-

da nagu sakslaste juures. Kuid venelasi seob siiski kõvasti nende rahvustunne, mis avaldub usus. Vene usk seob venelasi Moskva, kuhu rajatud suurvene usund, usulahend kreekakatoliku usust, mille juured seisavad Konstantinoopolis. Vene usk viib Vene vürstide kultusele, nende vene tegelaste kultusele, kelle püüetele rajatud Moskva-Vene tsaaride võim (Aleksander Nevski jne). Kuigi venelastel on vähem süsteemi oma poliitilises kavas, juhib neid usk ääretu kihuga, väsimatu fanatismiga Moskva poole, Moskva kaitse alla.(...) Võib ütelda: vaevalt leidub Venes nii palju puhastverd slaviste-tsariste nagu Balti riikides" (II, 464-465).

Kuid Luigat oleks asjatu süüdistada primitiivses vaenulikkuses vene rahva vastu. Olles ülitundlik karamazovliku hingeelu patoloogia suhtes, pidas ta näiteks venelasi nende ehedates hingeavaldustes keskeltläbi andekamateks kui tuimavõitu eestlasi.

Luiga oli andekas esseist ja suure lugemusega, kuid temast ei saanud ühegi teema süstemaatilist uurijat ja ta jäi enamasti retseptiivseks Eesti elu vaatlejaks. Luiga loobus isegi talle pakutud meelehaiguste professori kohast Tartu Ülikoolis. Luiga vaadetest mõningase ülevaate loomine on tinglik tegevus. Esseistliku laadi tõttu ei saa tema kirjutisi tavapäraselt "liistule tõmmata", uurida seda väidete lõpunimõelduse, sisemiste kontseptuaalsete vastolude vältimise jne seisukohalt. Keskne küsimus on Luiga mõttekäikude kaardistamine meie rahva ja kultuuri eneseteadvustuse taustal, mille omaaegselt tasemest Luiga ise on kaunis kesisel arvamisel. Iseenesest on tänuväärne, et Luiga aja-

leheartiklid taasüllitati, kuid enamus neist kinnitab, et praegu, pika aja tagant, ei oska me Luigaga veel (või enam) suurt midagi peale hakata. Eesti kultuuriloo sidumine tervikuks nii, et sinna liituks loomulikult ka "mõttelugu", käib mitmes mõttes üle jõu.

Juhan Luiga kirjatööde koondvalimikele on antud intrigeerivad pealkirjad nagu "Mäss ja meelehaigus" ning "Hingejõu ilmed". Lähtudes Luiga kirjutistest oleksid põhjendatumad sellised pealkirjad nagu: "Rahva hing ja poliitika", "Elujõu muhenemine" "Tõug ja saatus", "Eesti ajaloolise optimismi ja pessimismi vahel" jne. Kuid lõpuks on see maitseküsimus. Siiski peegelduks praegustes pealkirjades nagu mingi kujunev traditsioon – käsitleda Luigat eelkõige hingeteadlasena.

Oma kesketes kirjatöodes on Luiga võrdselt tugev nii sotsiaalse maailma kui ka vaimu uurijana, esinedes pigem ajaloolise sotsioloogi kui kliinilise diagnoosi määraja osas. Mõnegi kirjanduslik-kultuurilise või psühhiaatrilise analüüsi autorina on ta kindlasti unikaalne nähtus Eestis. Kuid palju mõjusam oleks Luiga paigutamine sotsioloogilise mõtte arengu taustale. Mingi intuiitiivselt tõrjuv hoiak selles suhtes tuleneb nähtavasti tõigast, et ajaloolase prototüübiks on mõnel pool ikka ja ainult Ranke (ka uusrankelased) ja peamiseks tuttavaks ajalooliseks sotsioloogiks Marx ning tema õpilased ja mitte Durkheim või Weber.

Luiga muutuva Eesti kultuuri keskel

Selle sajandi esimese veerandi lõpuks oli teatava eduga püütud Eesti eluolu kokku võtta mõnede uuemate ideede vaatenurgast – poliitiline rahvuslus, maailmarevolutsioon, üliinimese arendamine, tõuparandus jne. Muidugi oli Luigal paljulugenuid juurdlejana ka neis asjus oma arvamused. Küsimus on, mida oli Luigal lisada kõigele sellele, mida enne teda ja vahel ka pärast teda on kirjutatud.

Kunstikriitika ja sotsiaalküsimused on ikka olnud need alad, kus laiema haardega uurija saab algatuseks jõudu proovida. Nii oli nähtavasti ka Juhan Luigaga. Kunsti vastu tundis ta küll ka vahetut huvi ja osutas silmapistvat maitsmismeelt. Kuigi loomult individualist, sobis Luiga mõttehaardega mõne rühmituse või suuna ideoloogi roll. Niisugusele positsioonile ta ajuti ka pürgis. Kuid kultuurikriitikuna ei leidnud Luiga endale ei õigeid partnereid ega hiljem vist ka väärilisi vastaseid.

Tsarismi hoogustuva venestuspoliitika ja linnakultuuris organiseeruva kultuurrahvusluse vastasseis pakkus algatuseks palju analüüsiainet. Koos "Noor-Eesti" aja möödumisega kadusid selgemad jooned kultuurirühmituste vahel. Pärast ühe ebamääraseks jäänud koonnumisürituse "Voog" hääbumist muutuvad kirjanduslikud sõnavõttud Luiga loomingus tasapisi üha teisejärgulisemaks. Tormi ja tungi periood Eesti kultuuris oli koos riikliku iseseisvumisega läbi saanud. Kahekümnendatel aastatel kirjutatakse üksikteose või jooksva sündmusteanalüüsi asemele üha enam

kultuuri üldist arengut hindavaid probleemkäsitlusi (kultuurkapital, kultuurautonoomia, kino roll *etc*).

Tahaks rõhutada, kui hämmastavalt täpne oli Luiga sajandialguse kesksete modernsete suundumustega annete (Läte, Tobias, Raud jne) laadi äratundmises, kui kujundlikuks oli arenenud ta keel muusikast ja kujutavast kunstist saadud muljete sõnastamisel. Luiga filoloogiline suutlikkus oli tähelepanuväärne. Milline oli tema uuenduslikkus inimese hingeliigutuste ja kultuuriloomelise vaheliste seoste sõnastajana ning eesti keele rikastamisel, seda tasuks eraldi uurida. Luiga sõnaline uuslooming oli üsna ulatuslik, seda kinnitavad nii mõnigi kord eestikeelsetele uutmõistetele võõrkeeltes lisatud paralleelid ja kurtmised, et ei leia täpset sõna. Värskendav on lugeda Luiga argumenteeritult karmi reaktsiooni "Noor-Eesti" – selle hilisema paleuse iseteadvusele. Kuigi siit aimub ka solvumust mõnede oma kaasaegsete pärast, kellele nooreestlased liiga tegid, on Luigal nende filosoofilistest võimistest ja uuenduslikkusest oma ajastu kontekstis üsna hea ülevaade. Taolist kriitilist vaatlust pole edasi arendatud (stalinlik-leninlik kriitika "Noor-Eesti" aadressil ei ole mõtetluku kuulumise aspektist tõsiseltvõetav), kuna järgnevate põlvkondade aukartus on olnud liiga suur, samuti hirm sellegi vähese kaotsimineku pärast, mis sovetlike tsensorite käest õnnestus päästa. Tänapäeva filosoofiline haritus on kahtlemata pinnaline ja liiga teiselaadne selleks, et "Noor-Eestit" rahvuskultuurilise tähtsuse kõrval ka vaimulooliselt näha.

Omaette vägitegu oli muidugi eesti rahvaluule käsitlemine enamasti vaimuhaiguse kaasandena. Ligi viiendik uuritud muistenditest, rahvajuttudest jne osutab Luiga esituses meelegaigusele. Arvatavasti pole idee iseenesest päris originaalne (sellele viitab ta ka ise), kuid ega eeskujud ka pole liiga palju võtta olnud. Sellega on Luiga uue kulturoloogiasuuna algataja Eestis, ehkki maailmas astutakse just sel ajal Freudi algatusel juba järgmine samm. Freudistliku kultuurikäsitluse võimaluste suhtes on Luiga aga põhjendatult skeptiline. Võimalik, et selles hoiakus peegeldus vene intelligentsi hulgas laialt levinud eitav suhtumine Freudi õpetusse.

Kuid tõrjuva hoiaku olulisem kultuuriline põhjus peitub eesti kultuuri arengu "järelvalgustuslikus faasis" ja selles, et mõistuslikkuses nähti poliitika peamist resurssi. Maailma ratsionaalse korralduse ja mõistuslikkuse võidule apelleeriva rahva ideoloogil oli raske laskuda jumalate (või mõnesse muusse) hämarusse. Luiga pidi oma põhiveendumustelt jääma ratsionalistiks. Maailma muutumisi suunavaks jõuks võis küll tunnistada Hartmanni "unbewusste", kuid selle loogika allub loogilistele seletustele.

Freudist inspireeritud rahvaloomingu analüüsid siginevad eestikeelsetesse käsitlustesse küll juba Freudi eluajalgi (Semper Kalevipojast), kuid teadvuse eneseteadvustamise meetodiline analüüs on jäänud unikaalseks. Pealegi on suur vahe, kas kirjandusuurija koolitusega inimene on midagi ka psühhiaatriast lugenud või siis asutakse teadlaste süstemaatilisusega kirjanduse analüüsimise juurde. Seda võib tähele panna kas

või kõrvutades Luiga kommentaare Juhan Liivi loometeele ja Fridebert Tuglase analüüsi. Meelegaiguse sedastamine loomes ei tähenda Luiga silmis sugugi, et selle osalusel tekkinu kultuurist hoopis välja tuleks arvata. Nagu Luiga ise konstateerib, on rajajoont meelegaiguse ja fantaasia vahel tihti raske tõmmata.

Meelegaiguse ja andekate inimeste esiletõusmise vahel leiab Luiga isegi positiivse seose. Siit ka paradoksaalne järeldus, et ühiskonna areng töötaks nagu oma potentsiaalse andekuse elimineerimise suunas. "Mida tervemaks me saame, seda harvemini tõusevad meie seast geeniused, ebanormaalsed anded, nagu Taanis, Norras, Rootsis näeme" (I, 79).

Mitmed tollase avalikkuse protestivad kommentaarid rahvaloomingu meelegaiguslike algete avamisele kinnitavad, et kui rahvas peab kultuuri peamiseks kantsiks, siis on kultuuri demütologiseerimine üldiselt ohtlik ettevõtmine. Õnneks oli vanavara kogumise tippaeg möödumas ning Luigat ei süüdistatud rahva suurema varanduse mahakiskumises ja antipatriotismis. (See-eest Luiga hilisemate ajalookäsitluste puhul ei jäänud sedalaadi süüdistused tulemata.)

Kui suutlik on Luiga olnud meelegaiguse ja nn terve fantaasia vaheliste piiride tõmbamisel kirjanduses, on kõrvalseisjal raske otsustada. On üsna selge, et vahel laiendab ta potentsiaalse te patsientide ringi liiga kergekäeliselt. Luiga näiteks leiab, et Jakobsoni viimased tööd "kandsid lausa vaimunõtruse tundemärke enese küljes" (I, 569). Ka Jaan Tõnisson, keda iseloomustas "fü-

sioloogiline suurusmääratsus isamaa auks" (II, 88), polnud tema arvates päris terve inimene.

Osa poliitilisest ideoloogiast, eelkõige see, mis Venemaa poolt tuleb, seostub Luiga silmis patoloogilise teadvusega. Leninismi ja maltsvetismi vahel on tema arvates vaid see erinevus, et leninism kui patoloogiline teadvus esineb kõrgemal ja täielikumal kujul (II, 82). "Kommunistlik ideoloogia, eriti vene värviga, kannab ju üldse erakorralisuse, ebanormaalsuse iseloomu ka tervete ilmutatuna, sellepärast ei küsi meie palju, kas mõni avaldatud idee vene kommunistide keskel tervemõisuslik või mitte" (II, 155–156).

Et Luiga patoloogia-sedastused alati täppi ei pruugi minna, sellele osutavad mitmed katsed Lenini sotsiaal-poliitilistes "nägemustes" liiga julgelt meelehagust avastada. "Kui Lenin umbes aasta tagasi kõneles kogu Vene elektrifikatsioonist, – siis võib seda juttu õigusega asetada paralüüsi algstaadiumi ilmetesse" (II, 155). Venemaa elektrifitseerimisest sai viieteistkümne aastaga fakt. Kuid on ka õige, et Venemaa moderniseerumise kommunistlik tee, üles ehitatud terrorile ja ajude pesemisele, oli ajalooline patoloogia.

Tõumäratsus ja põhjavaim

Eesti oludes silmapaistvalt terav oli Luiga eitav suhtumine "tõuteooriasse", mil-

lest sai Eesti Üliõpilaste Seltsi toetajaskonna üks lemmikkontseptsioone.¹ Luiga meelest olid "tõumäratsuslikud" vaated "ebatõesed ja ebateaduslikud ideed", mis paraku suutsid "...kogu Saksa-mõtte-elu monopoliseerida ja kogu rahva eksiteele viia" (II, 189). Peakuju ja mõtlemisvõime vahelise seose väljamõtlemine selleks, et germaani rassi suuremat kultuurisuutlikkust seletada, pidi lausa loomulikult absurdina näima (I, 97).

Luiga on ka ise saksa isekust tunda saanud,² seepärast võib tunda temapoolset selget kahjuröömu, kui ta rohkelt tsiteerib seisukohti, kus saksa isekus on absurdini jõudnud (esitades saksa rahva kui teatud peakuju kandja olulisi eeliseid).

Sõna "tõug" kasutamisest Luiga arvatavasti päriselt siiski ei loobu – käepärasema üldistava mõiste puudumisel. Eksiarvamuste vältimiseks meenutagem, et tõu all peab ta silmas valdavalt rahvuse füüsilist "konstitutsiooni", mis on ajaloolise arengu tingimuste tulemus. Nii leiab ta näiteks, et "Inglased on kõige tublima inimtõu kasvatanud: nad on ka kõige väärtuslikumate loomatõugude harijad samadel printsiipidel" (II, 139). Tõuliste iseärasustega seletab ta ka näiteks silmapaistva Läti poliitikategelase välisminister Z. Meierovicsi diplomaatilisi saavutusi. "Z. Meierovics oli andeline inimene. Tal olid kõik eeldused selleks. Ta isa oli arst, vanast arenenud rahvatõust, juudi soost..." (II, 117).

1 Hea ülevaate tõuteooriate levikust sajandivahetuse Eestis on "Akadeemia" veergudel andnud Toomas Karjahärm – *Akadeemia* 1995, nr 10.

2 Doktoridissertatsiooni kaitsmist keiserlikus ülikoolis ei saanud hilisemad *Landesuniversität*'i ninamehed küll takistada, kuid saksa seltside raamatukogude ukсед jäid Luigale suletuks.

Ka venelased kuuluvad Luiga klassifikatsioonis konstitutsiooniliselt "kiduvate" tõugude hulka. Just sellest kiduvusest tuleb ta ka venelaste agressiivsuse, mis on kiduvuse "kompensatsiooniks", sest tublit tõugu rahvad (nagu inglased) pole agressiivsed. Nagu pole raske märgata, tekib Luigal oma teooria edendamisel rida sisemisi vastuolusid. Kuid see pole siinkohal oluline. Peamine on seletuslaadi teisenemine (paradigma vahetus) ühiskonna olemuse avamisel.

Et Luiga kasutuses oli tõu mõistel eelkõige seletav, mitte pelgalt rahvusideoloogiline väärtus, selgub eestlaste tõuliste omaduste vaagimisel. Oma paljudest uurimustest järeldeb ta, et me oleme üks kehvemat sorti tõug (sama arvab ta muuseum korealastest). Eestlaste mitterassistlikult käsitletud "tõug" on enamasti sotsiaalsete olude, toitumuse ning eluviisi saadus. Eesti tõu kehvast või kiduvust, nagu see von Baeri tähelepaneku kohaselt oli eestlaste hulgas ilmnenud (suurem suremus Riia sõjaväe laatsaretis möödunud sajandi algul), seletab ta saksa feodaalülemvõimu all tekkinud äärmise vaesuse ja puudusega.

Eestile parema tuleviku tagamist näeb ta põhiosas rahva tõulis-konstitutsioonilise külje parandamises. "Ma arvan, et Vabariik võib kord algust teha instituudi loomisega, eeskujuliku inimese soetamiseks. Eesti praegune tõug on õige närune" (II, 140). Selles mõttes on Luiga eugeeniliste vaadete ja sellekohase poliitika pooldaja, kuid sotsiaaldarvinistlik mõttelaad isegi "loomuliku" protsessi ideoloogiana, kus nõrgad lihtsalt loomulikult tugevatele alla jäävad, äratub temas järelestust. Mingi vägivald

bioloogilise valiku parandamiseks (siinkohal viitab ta juba Schopenhauerist lähtuvaile soovitudele kombetud naised kloostrisse panna ja kuritegelike kalduvustega mehed kohitseda) ei tule loomulikult kõne allagi. Vihjet, et selliseid inimesi lihtsalt liiga palju saaks, tuleb rohkem iroonia võtta.

Tõumäratsusliku sotsiaaldarvinismi asemele pakub ta üksikindiviidi kvaliteedi, inimese kui terviku psühho-füsioloogilise arendamist loosungi all "terves kehas terve vaim". Selles plaanis toob ta eeskujuks Rootsit ja ka Soomet, kus agara turnimise läbi rahva elujõud olla 19. sajandil jõudsalt lisanud (II, 93). Mitmed üksikmärkused või kommentaarid kinnitavad siiski, et argiteadvuses jäi Luiga paljuski oma aja lapseks või valitsevatest narratiividest mõjutatuks. Kuidas muidu seletada seisukohta, et Rudolf Kallase "suur kondine silmakulm" oli "matemaatilise ande näitaja" (I, 602).

Luiga Eesti oludes üsna erandlikult jõulise "tõumäratsuse" kriitika praktilised juured on muidugi tema kurbades kogemustes baltisaksa mentaliteetiga. Kuivõrd aga tõuteooria seab ka tunnetuslikke eesmärgi, siis pidi ta sellele midagi kõrvale või vastu seadma. Rahvaste kultuuriline erinevus on Luigalegi tõsiasi, kuid selle mõte ei ole rahvaste alamuse ja ülemuse, vaid lihtsalt erisuse ning maailmakorralduse pluraalsuse rõhutamine. Sellele erisuse-algele osutamine jääb aga Luigal paljuski postulatiivseks. Igal rahval on Luiga arvates väga püsiv algloomus (I, 180), mille päritolu allikate kohta ta midagi ei ütle. Rahva omapära oluliseks avalduseks oli ka usuline eripära, rahva loo-

muliku usulise instinkti eriline avaldumine. See moodustab keskse elemendi rahva vaimsuses (I, 198). "R a h v a s on indiviidide kogu, r a h v u s on teatava rahvakogu vaimline projektsioon; (...) Rahvus on siht, mille poole püüdes meie oma omadusi kõige täielikumalt välja arendame. Rahvus on kuju, mille väljatöötamiseks rahvakogu kehaliselt ja vaimliselt, oma iseäraliste omaduste põhjal täiusele jõudma peab" (I, 203).

Rahvakogu teadvust või iseteadvust määratleb Luiga kui rahvust (I, 212). Hegelist Eduard von Hartmannini ulatuvat filosoofilist tüvistruktuuri "iseennast teadvustada püüdvast olemisest" pole selles mõttekäigus raske ära tunda. Luiga ei pruugi – ilmselt teadlikult – mitte kusagil saksa ajaloolises ja poliitilises narratiivis valitsenud mõistet *rahva hing* (*Volksgeist*). Selle mõiste väga spetsiifilised implikatsioonid oleksid tootnud ebamugavaid seoseid. Kuid naturaliseerivat seletust rahvusteadvuse, rahvusühisuse kujunemise allikatele ta ka ei anna.

Eestlased kuuluvad Luiga klassifikatsioonis nn Põhja rahvaste või Põhja vaimu kandvate rahvaste hulka, keda iseloomustavat müstiline kultuur. Eestlaste nagu teistegi Põhja rahvaste eripärra seisvat "ülivõimus, mida müstilise kultuuriga rahvad füüsilise jõu kõrval – vaimule omistavad" (I, 209). Müstilis-panteistlikule mentaliteedile vastandab Luiga sõjakat vaimsust kandvad rahvad, nagu näiteks germaanlased. Inglased neile omase rahulikkuse ja demokraatlikkusega on Luiga arvates Põhja-rahvaste loomuga.

Luiga puht soomeugrilikust alusest (sellele omistab ta siiski suure tähtsuse)

ja biologiseerivast rahvusekäsitlusest distantseeruvad mõttekäigud tähistavad mitmes mõttes paradigma vahetust Eesti rahvuslikus ideoloogias. Millisel määral Luiga ideed peegelduvad Annisti, Looritsa jt vaateis, seda tuleb veel tulevikus uurida.

Tänapäevasemas terminoloogias võiks rääkida Luiga pingutustest konstrueerida eestlastele muutuvais oludes sobivat identiteeti. "Põhjala" identiteedi mudel on Luiga konstruktsioon. Eestlane on Luiga nägemuse kohaselt korraga nii ugrilane kui ka protestant, mis kombineerudes kokku annab "põhja hinge". "Põhja hing oli kongeniaalne (vaimusugulane) protestantismi vaimuga, sellepärast sai protestantism siin rahvaomaseks. Eestlase loomu kohane oli just protestantism ja mitte katolitsism ei rooma ega kreeka kujul. Setukeste najal võime seda ütlust tõendada" (I, 190). Põhja hinges leiduvad Luiga soovi kohaselt niisiis nii soomeugrilikud alged kui ka paljud head euroopalikud (mitteslaavilikud) jooned, kuid ilma saksalise vägivaldsusse kaldumiseta.

Neile, kes protestantlust on harjunud siduma eelkõige ratsionaalse mõtlemistüübiga, tundub Põhjavaimu selliseks konstrueerimine võimatuks. Luigal aga seisis nähtavasti silme ees eesti suurimaks mõtlejaks ja ainsaks filosoofiliseks vaimuks hinnatud Rudolf Kallas, kelles loodumüstika olevat liitunud sügava kristliku usutundega. Kallase usu laad oli aga selline just seetõttu, et Tartu Ülikooli saksa teoloogid nägid temas eestlasliku usutunde kehasust, millele tõeline osasaamine *Gott*'ist selle metafüüsilises tähenduses võõraks

jääb. Et eestlaste vaimulaad ja kultuur omalaadne on ja ühtedele naabritele lähem kui teistele, seda pole mõtet vaidlustada. Selle "passionaarsuse" laadi sõnastamine aga jääb enam kirjanduslike alade harrastuseks kui teadusmeetoditele kättesaadavaks.

Igasuguse kollektiivse identiteedi loomine on suuresti ideoloogiline tegevus. Identiteedi kujundamise/konstrueerimise ideoloogilisest faasist Luiga veel välja ei ulata. Rahvusliku olemuse selgitamise vallas pole ta mitte uurija, vaid konstrueerib uut, Eestile sobivat ja demokraatlikumat "usundit" kui saksa tõunarratiiv või vene messianism. Luiga sellesuunaline pingutus on mõistetav kui arvestada, millist osa ta ühiskonnaelus ideoloogiale omistas. "Kõigist loodusjõududest kõige suurem on hingejõud, mida sõjad hävitada ei saa," kinnitab Luiga (I, 178).

Kuna "illusioonid (...) tihti käegakatsutavamalt mõjusamad on kui reaalandmed" (II, 36), näeb Luiga ühiskondliku arenemise üht olulist eeldust sobivate illusioonide loomises. "Püüd olgu: edulisi, positiivseid illusioone luua ja rahvaste elus jaatavaid hingemomente maksma viia, – sest need on püsivad ja elu edendavad" (II, 36).

Ajaloolise tunnetuse piiridest

Ajaloolasena pole Luiga erilist tunnustust leidnud paraku mitte ka nende kahe kõite kokkupanijalt. Suhteliselt marginaalsete teemade käsitlejana (maltsvetlaste liikumine, vaimuhaiguste leviku sotsiaaljalalugu) pole Luigat vähemalt kunagi maha tehtud (peale bal-

tisakslaste, kelle seas Eesti olude Luigapoolne kriitika palju paksu verd tekitas). Päris diletandiks teda ajaloo alal ei saa pidada – juba doktoritööks tunnustatud vaimuhaiguste leviku uurimuses on sotsiaal-ajaloolise tausta rekonstrueerimine väga tugevasti esindatud.

Luiga kõige mahukam ajaloolane töö, ligi kahesajaleheküljeline Jüriöö ülestõusu (Harju mässu) käsitus, mis valikkõidetes eessõnaga esindatud, jätkab formaalselt Eesti harrastusliku ajaloo uurimise (kui mitte-institutsionaliseeritud uurimise) traditsiooni. Raamatu ilmumisele omal ajal järgnenud terav poleemika (mis peegeldub märgataval määral ka teises kõites), on suhtumisena nähtavasti oma jälje siiski jätnud.

Eesti alles harrastusliku ajaloo teaduse kontekstis oli Luiga kindlasti allikate erudeeritud mõtestaja. Ka oli Luiga sel ajal tegev praktilise poliitikuna, kes tõsiselt juurdles Eesti poliitika võimaluste üle uues jõusuhete väljas. Tema huvi "Harju mässu" vastu oli osa eestlaste igiomasest eksistentsiaalsest murest eksistentsi üle isegi nüüd, kus Vabadussõda – üks mässudest alistatu ajaloolise saatuse vastu – oli hiilgavalt õnnestunud. Et selles sõjas peitub Eesti tulevikuvõimalus, sellelt seisukohalt oli Luigal juba 1915. aastal väga õige vaist. "Uus ajajärk on liginemas, kus väikesed rahvad oma kultuuriüksuse kaalule viskavad. Kajabki praeguste rahvaste verises möllus peaaegu põhimotiivina: väikeste rahvaste õigused" (I, 616).

Nagu iga väga piiratud ajaloolise allikmaterjali puhul on ka Luiga töös rekonstrueeriva intellekti osatähtsus väga suur. Geopoliitilise mõtlemise avaruses (paralleelide toomisel) ja ühiskonna kui

"elava organismi" tundlikus kirjeldamises polnud talle tollal võrdväärset. Luiga on ajaloolase koolituse puudumisele vaatamata saanud üldteadusliku ettevalmistuse.

See, mida "Harjumaa mässu" ümber tekkinud poleemikas harjumuspäraselt esitatakse professionaalse ja harrastusliku ajaloo uurimise kokkupõrkena, oli tegelikult erinevate ajaloo uurimise viiside konflikt. Nagu tänapäevagi Eestis nii oli ka Luigal mitmelaadsele ajaloo tegemisele raske eluõigust ja mõistmist leida. Tartu Ülikooli tollane akadeemiline teadus või "tsunfti-ajaloolased", nagu Luiga neid nimetas, võtsid harrastajat korralikult nahutada. Eks seegi ole tunnustus. Täiesti kõrvaline ja saamatu tegelane poleks kindlasti temale pühendatud seminari ära teeninud. Raamatul on enam väärtust kui "mõni siia-sinna rippuma jäänud huvitav mõtete".

On selge, et ühe mehe vastu mobiliseerunud teaduskond tabas Luigat sel ajalooseminaril vaieldavatelt interpretatsioonidelt ja vigadeltki. Muidugi puudus Luigal see koolitus, mis oli saksa 19. sajandi ajaloo uurimistraditsiooni balti haru edasikandjatel Tartu Ülikoolis. Kuid põhjamise sallimatus meenu tab millegipärast "koodanliku ajaloo teaduse kriitikat", mille aluseks oli positivistlik veendumus, et on olemas üks ja õige ajaloo valmiskirjutamise viis. Ja selles vist probleem ongi. Luiga käsitusviis lähtus suuresti Bergsoni ja Durkheimi tunnetuslikest rekonstruktsioonidest, mis prantsuse ja saksa ajalookirjutamises tollal tunnustust leidsid ja lõpuks ka nn annaalide koolkonnale aluse panid.

Luiga ise nimetas seda lähenemisladi "sündmusorgaaniliseks" meetodiks. "Sündmusorgaanilise" meetodi järgi ei ole ajalooline sündmus dialektiline spekulatsioon ega filosoofiline tähekurnamine, vaid "sündmusorgaaniliselt" nähtud, kujutatud tegevus, määrase sündmusetegevuse lülid orgaaniliselt, vajaliselt teineteisega seotud" (II, 299). Sündmusorgaaniliselt lähenemisel vaadeldakse allikais jäädvustatud ainult tegelikkuse fragmendina. Luiga toetatud arusaam ajaloo uurimisest lubab rekonstrueerida "tegevuste tervikuid" nende fragmentide alusel, mis allikates on säilinud. Sündmusorgaanilise meetodi probleem, nagu ka igasuguse ajaloolise rekonstruktsiooni probleem on "orgaanilise loogika" mõtestamises. Selle loogika aluseks saavad olla vaid laiemad sotsiaalsed ja filosoofilised kontseptsioonid ühiskonna funktsioneerimise kohta tervikuna.

Ajaloole, ajaloo uurimisele omistab Luiga väga suure sotsiaalpedagoogilise rolli. "Rahval on arenemise eelduseks enese – oma hingeelu, oma ajaloo – tundmaõppimine. See maksab nii üksiku isiku kui rahva kohta tervikuna" (II, 171). Veelgi murelikumaks kui mineviku väärtuste mõistmine teevad Luigat tähelepanekud kaasaja ajaloo uurimise suhtes. Pealegi tulevad need liigagi tuttavad ette. "Eesti resp. Läti uue aja ajalooline töö näib võrduvat poliitilise erakonna ajaloolise tööga: vastaste väärhinnang, sihilikkus kuni võltsimiseni. Tundub eneseülistust, isikute kultust – rahva ülistamise eesmärgil" (II, 129).

Poliitikuna Juhan Luiga mõistab, et ajaloo teadusel on tähtis osa poliitilises mobilisatsioonis. Eriti lähiajaloo inter-

preteerimine pole seega üldse akadeemilise tõe probleem. Vägivald ajaloo kallal võib anda katastroofilise tagasimõju inimeste tegevuse eneseteadvustamisele ja kogu rahva mentaalsele elujõule. Kuid "Ajaloovõltsimine, rahvaste poolt tõena võetud, peab paratamatult viima katastroofile. Tõevastane, seega loomuvastane sündmuste hinnang viib ebaõigele võimukäsitusele, ebaloomuliste valitsusviisidele. Ühiskonda kujundavate tegurite ekslik hinnang jätab tähele panemata, jätab arvestamata tõsised tegurid, mis end aga kord maksma panevad loodusseadusliku paratamatusega" (II, 131). Need mõtted on paraku liigagi jõus ka iseseisvusjärgse Eesti ajaloole kirjutamise suhtes.

Kodanikuühiskond – Eesti ajalooline selgroog

19. sajandi lõpu eesti ühiskondlikust mõttest lahutab Luigat modernsuse mõttes terve ajastu. Tema arutlused Eesti saatuse ja võimaluste üle sisaldavad aga palju viiteid Jakobsonile, Hurdale, Reimannile ja teistele, kes olid kujundanud diskursuse raamid, mida võeti endastmõistetava "mõtlemismaterjalina". Eesti ühiskondliku mõtte loosse liitub Luiga seega kui "uus vastaja" juba ajaloo poolt seatud küsimustele.

On üsna loomulik, et väikese ja riikluseta rahva liikmena on Luigal meeles nii Hurda nõuanne vaimselt suureks saamise vajadusest kui ka Jakobsoni vaade seltsielu edendamisele kui Eesti elu edendamise peamisest tingimusest. Kõrvutades Luiga mõttekäike nende programmiliste soovitustega on selge,

et Luiga oli uue põlvkonna haritlane, kes mõtles teistes kategooriates.

"Suureks saamise" probleemi lahendust näeb Luiga mitte "ülirahva", vaid indiviidi sotsiaalses väljaarendamises. "...ainult need rahvad elavad ja edenevad, kes omatõulist, autogeenset elu kõige täielisemas kujus elada saavad. Indiviidumi täielik väljaarenemine – mis vaimliselt oma loomulikes usupüüetes, teaduses ja kunstis ennast avaldab, dünaamiliselt vabades iseloomulikes tegudes ettevõtetes – on peatingimus rahvatõu edasijõudmiseks ka kehalisest küljest" (I, 226). Luiga ei usu, et taolise indiviidi algkujuks on ja saab olla talupoeg (Jakobsoni-aegse mõtteviisi pärandus), kes kõigele vaatamata pole mitte inimese prototüüp, vaid jääb ilma enamarenenud sotsiaalsetesse suhetesse astumata lihtsalt "ülitalupojaks". "Ka meie haritlane on talupoeg, ülitalupoeg, s.t. tehniliselt täienenud talupoeg, aga mitte sisemiselt täienenud inimene" (I, 240). "Sisemiselt täienenud inimene" on modernse linna ja turuühiskonna toode!

Sotsioloogiliselt orienteeritud mõtlejana ei nõustu ta nooreestlaste (Ruubeli ja Tuglase) esitatud ja väidetavalt venelastelt laenatud Eesti sotsiaalse arengu ning teadvuse peamiste kandjate ajaloolise, ideologiseeritud liigendusega. Nendena on esitatud talupoeg, kodanlane-väikekodanlane ja intelligent. Seejuures kannaks intelligent ühiskonna eneseteadvust kõige täielikumalt.

Vene "revolutsioneeriv" sotsiaalne mõte on Luiga hinnangul Vene olude sünnitis. Intelligentsile suure "valgustaja" ja "organisaatori" rolli omistamine on üldiste arenemata olude peegeldus,

lega, et Pöogelmann, Anvelt, Kingissepp kõneleksid meie Riigikogu kõne-toolilt ise, selle asemel, et seal nõrga mõistusega inimesed loevad ette nende kirjutusi, – kuuleks enimini Pöogelmanni vaimukat juttu kui Abramsoni idiootlikku lobinat, mis on mõttelise, moraalse, poliitilise, kollasema korruptsiooni kõige ülim saavutus" (II, 67).

Nii Eesti ühiskonnas asetleidnud arengu kui ka Euroopa uuenevate sotsiaalteaduste kontekstis tundub isegi loomulik, et Luiga kui üks Eesti esimesi modernseid, arenenud sotsioloogilise meelega mõtlejaid on samas ka Eesti esimesi kodanikuühiskonna ideolooge. Sajandi esikümnendi kontekstis (võrdleme kasvõi "Noor-Eestiga") on äärmiselt tähelepanuväärne, et individualistlik-anarhistlik filosoofia *à la* Friedrich Nietzsche on Luigale inspiratsiooniallikana täiesti kõrvaline, kui mitte negatiivne alge! Sama kauged ja isegi ohtlikud on Luiga silmis vene vaimuga "ühe idee" inimesed – maailmaparandajad-revolutsionäärid ja germaani tõuteoreetikud. Nii individualistlikud anarhistid kui ka monomaanid eiravad seoseid, mis ühendavad tegelikku elu käivitavaid inimesi.

Parema elukorralduse eeskujude otsinguil kriipsutab Luiga kohaliku Balti ühiselulise traditsiooni enamvähem täielikult maha. Erinevalt Eestis maad võtvast Skandinaavia idealiseerimisest kuulub Luiga sümpaatia Euroopa rahvastest inglastele! Nende panust ajaloos näeb ta eelkõige ühiselulise tegevuse edendamises ja praktilise mõistuse (*common sense*) võtmises sihiseadmise aluseks, "millele ka meie mõtteteadus eluõigust mõtetes ja tegudes kuulutab"

(I, 160). Liberaalse kodanikuühiskonna (*versus* korporatiivne ja hegemooniline tüüp) ajaloolises kujunemises on Inglismaal tõepoolest olnud eeskujuandev roll.

Kuid iga ühiskond peab "ühiskondliku kokkuleppe" enesekorralduseks saavutama omal moel. Läbinägeva järjekindlusega esitab Luiga kodanikuühiskonna arenguks vajalikud avaramad vaimsed eeldused. "Rahvamaja ei saa mitte rahaga ehitama hakata, vaid usaldusega. Kui palju oli ja on meil tarvis üksteist usaldada, kui palju peavad asutused ettevõtmist usaldama, et raha ja jõudu lahti päästa! Just sellepärast aga on ehitus, mis rahvahulga usalduse peale on rajatud, suur kultuuritöö, sest ta kasvatab inimeses osavõtmist ning laiendab tema hingeomadusi" (I, 255).

Sõda ja kodanikuühiskond

Vabadussõjal oli Eesti riikluse arengule märgatav mõju. Selles mõttes erineb iseisvusvõitmine 1991. aastal mitte ainult väliselt, vaid ka sisuliselt. Vabadussõja ja üldse sõja mitmete sotsiaalpoliitiliste tagajärgede ja Eesti riikluse vahekord teravnes dramaatilisel küll alles pärast Luiga surma – kolmekümnendate algul. Kuid on tähenduslik, et sõjalise tegevuse korraldamises ja ka sõjas endas hakati juba üsna peatselt nägema üht Eesti ühiskonna rajamise peamist alustala.

Sõjaväe ja kodanikuühiskonna põhimõttelisi erinevusi vaagib Luiga üsna huvitavalt ja ta on vist ainus, kes Eestis selle üle tõsisemalt mõtiskles. Tema ideede kohaselt valmistas Kerenski sõjaväe eri struktuure segiajav "demokra-

tiseerimine" bolševike revolutsiooni olulisel määral ette. Tekkivas Eesti sõjaväeski eristab ta nn vene tüüpi polkusi tõelistest sõjaväeksustest.

Luiga nägemuse kohaselt Eesti sõjavägi ja Vabadussõda ühiskonna põhistruktuurides midagi oluliselt uut kaasa ei toonud. Sõda ise oli kodanikuühiskonna edenemise seisukohalt laostav nähtus, mida Luiga nimetas lühidalt "ühiskonna sõjandumiseks". Just sõja tõttu oli 1920. aastate alguseks kodanikuühiskonna arengus toimunud suur tagasilangus. Soikus seltside ja kooperaatiivide teguvus. Inimesed olid minetanud "kultuursuse". Kultuur on nagu analoog tuntud termodünaamilisele metafoorile "demonist", kes selekteerib kaost ja toodab "korrastust". "Kogu kultuur seisabki õieti eitavate, negatiivsete afektide vähendamises ja positiivsete afektide s.t. armastuse, austuse, heameele, n.n.e. suurendamises, rohendamises, täiendamises. Kitsa omakasu asemel püütakse seada altruistlikke momente, kaugemaid sihte" (II, 33). Seoses kultuuri "negentropilise" rolliga käsitleb Luiga lähemalt ka "sõprust", "äri", "hangeldamist" jne. Seejuures vastandab ta teravalt kahte viimast. Hangeldamine on niisugune tegevus, mis ei aita ühiskonda üles ehitada, ei tooda moraali, usaldust, koostööd jt omadusi, millele modernne ühiskond rajaneb.

Luiga arvates moonutasid tollal Eesti rahva hinge kolm järgmist tegurit: "...Vene enamlus oma hommikumaaalse kannatuspiina tarbega, teiseks Saksa okupatsioon ja lõpuks õigusekaitse esindajate nõrkus meie maal viimasel paaril aastal" (II, 73). Laiemalt välja-

arendatuna võiks Luiga "sõjandumise" analüüsiga seonduvad mõttekäigud võtta kokku kui hinge "metsistumise" sotsioloogia. Maailmasõja-järgses Euroopas sai sellest üks ulatuslikumaid narratiive. Tänapäevase Eesti anoomilise kol lapsi mehhanismid on veel uurimata.

Luiga oli arvatavasti Eestis esimene, kes sotsioloogiliselt põhjendas, et meie iseseisvusvõitlus oli edukas vaid seetõttu, et kogu sõjamasin võis toetuda arenenud kodanikuühiskonnale. "On määratud jõupingutust, eneseavaldust, enesetaltsutust tarvis, et vabana organiseeruda, et korraldada loovaks jõuks. Oli määratud eeltööd tehtud, et meie sõjaväeks korraldatud rahvas kriitilisel ajal toitu sai: seal olid kümnete ja kümnete aastate jooksul põllumeeste seltsid enne sõda higistanud, et nüüd selle kultuurilise korraldamise vilja maitsta võisime. Et rahvas ise ennast hädakorral jõuks korraldada oskas, selleks oli kõige kitsamal ajal, kui kõik korraldamised, organiseerimised keelatud olid, rahval tarvis nendega harjuda lauluseltside ja laulupidude vormis, ülemaaliste karskusseltside näol, põllumeeste organisatsioonide, haridusseltside näol jne. Jätame nende korraldamiskavade paljunaerdud nimetused – laulupidu, karskus – ära, siis jääb järele, mis nendes kõige tähtsam oli: rahva ühes sihis korraldamise harjutus tuleviku jaoks. Organiseerimine ongi kultuuri uuem hüüdsõna" (II, 151).

Tänapäevases diskursuses (Touraine, Bourdieu) oleks "ajaloolise korra rästuse" kui ressursi suhtes arusaadavam kasutada näiteks mõistet "organisatsiooniline kapital", kuid põhimõtteliselt peetakse silmas sama

"migreeruvat struktuursust". Luiga järelendus, et "Leninil ei oleks pinda Inglises ega Prantsuses, ega meil, kus kogu rahvas organiseeritud jõuks" (II, 151), on tegelikult kodanikuühiskonnast lähtuv seletus sellele, miks "kommunistlik riigipööre" ei saanud sisemistel põhjustel Eestis hästi õnnestuda.

Luiga põhiväärtus oli selles, et tema seisukohavõttudes kumab läbi palju kaasaegsem, sotsioloogiliselt haritum mõtleja, kui seda oli suurem osa Eesti tollaseid "ühiskondliku mõtte" kandjaid oma kirjatöedes. Kuid see pole ainult lugemuse küsimus, Luigal oli sünnipärane "sotsioloogiline närv". Luiga mõt-

tevahetused kaasaegsetega jäid ühepoolseks. Ta oponendid olid valdavalt kas majanduslikud materialistid või saksa vaimuteadusliku koolitusega "poeetid sotsioloogias". Huvitav oleks jälgida, milliseks kujuneb Luiga dialoog tänapäevaga.

Maailm on vahepeal muidugi palju asju selgemaks vaieldud. Viiskümmend aastat naaberriigi ametlikku filosoofiat on loonud olukorra, kus Luiga aitab mõndagi küsimuseasetust omasemaks muuta. Ajaloolise saatuse tõttu peame lahendama samu probleeme, mille üle Luiga kord innukalt vaidles.

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

20. loeng

Kodueesti modernism IV: lagunemine I

60/70ndate vahetuse aegu oli eesti kirjanduses järjekordne hüpe modernismi poole. Kuid 70ndate teisest poolest alates modernism taandus aeglaselt. Taas kord ei saanud temast eesti kirjanduse keskset paradigmat, vaid ta andis üksnes mõned lisamuutused kirjanduse uusrealistlikku/uussümbolistlikku normaalparadigmasse. Uus modernismihüpe algab 80ndate lõpus, perestroika ajal.

Kuidas näha eesti kirjanduse muutumist nende kümmeaasta jooksul? Alguses vaatlen lühidalt postmodernismi probleemi, seejärel eraldi proosa ja luule muutumisi.

Muutused ühiskonnas ja kirjanduses üldiselt

Maailm

70ndatel asendus maailmas ühiskondlik optimism pessimismiga ja radikaalne kontrakultuurilisus valgekraeliste *yuppies*'de konservatiivsusega. Üsna üldiselt hakati kuulutama modernismi lõppemist ja postmodernistliku ühiskonna kujunemist, milles puuduvad modernismi ihaletud universaalsed väärtused (suured narratiivid), mida aga seevastu iseloomustab maailma killustumine, vä-

hemuste kohati terrorile lähenevad katsed saavutada võrdsus enamustega, pinnapealse ajaviitelisuse ja massikultuuri esiletõus ning kultuuri kaubastumine.

Samuti hakati kõnelema üksikute kultuurialade postmodernismist. Sel juhul on postmodernism palju diskuteeritud, mitmetähenduslik ning udune termin. Raske öelda, kas tegu on tõelisuse (mis on tõelisus postmodernismi jaoks?!) muutumisega, akadeemilise eufooriaga (uute terminite kõhulahtisusega) või mõlema vastastikuse mõjuga. Klassikalistest kunstidest sobib postmodernismi-mõiste eriti hästi arhitektuurile ning ka kujutavale kunstile. Kirjandusele on teda raske kohaldada. Praktiliselt ei kasutata teda luule puhul, vähe kasutatakse draama kohta, küll on aga mõistet pruugitud romaanist kõneldes.

Kultuurilise, seega siis ka proosapostmodernismiga on seotud tohutu hulk allmõisteid: fragmentaarsus, eklektika, nostalgia, simulatsioon, sügavuse, koherentsi, tähenduse, originaalsuse ja autentsuse madal hindamine või eitamine, absurd, fabulatsioon, pastišš, *bricolage*, antiromaan, *science fiction*, vabanemine kõrge ja madala kultuuri hierarhiast, kommertsialitsemise, inimese jõuetus tehnoloogia ees, minoriteetide esiletõus, geto jne.

Romaanis tähendab postmodernism eelkõige ühelt poolt puhast, hüpermodernistlikku mängu tekstidemaailmas ja teiselt poolt teadlikku piiride ületamist.

Hüpermodernism on maksimaalselt kaugele veetud modernism, kus tekst laguneb lõplikult ära. Siin pole mu arust uusi tunnuseid võrreldes modernismiga, tähtis on, et suurem osa viimase olulisi jooni arendatakse nii kaugele välja kui võimalik.

Piiride ületamine tähendab realismi ja mitterealismi, formaalsuse ja süžeeilisuse, kirjanduse kirjanduse pärast ja angažeeritud kirjanduse, elitaarse ja massikirjanduse ühendamist (nagu Eco "Roosi nimes").

Mõlemat suunda iseloomustab teksti olemuse ja teksti ning konsituatsiooni suhte muutumine. Esiteks, tekstimaailma-sisesed piirid ähmastuvad tugevasti, st tekstid ei anna enam ise selgeid signaale sellest, millisesse liiki nad kuuluvad. Seda infot tuleb leida konsituatsiooni kaudu. Ja teiseks, tekstid ei anna enam signaale, kas nad üldse on tekstid. Seega aga hägustuvad ka klassikalised tekstiomadused, mis lubasid tekste väärtustada, hierarhiseerida, vastandada, mis modernismile nii oluline oli: pole enam kõrget ja madalat kirjandust. Ja hägustuvad klassikalised piirid, mis olid tähtsad nii lugemisstrateegia valikul (et ilukirjandust loetakse teisiti kui ajalehte, luulet teisiti kui proosat jne) kui ka tõlgendamisel. Tekst (või midagi teda meenutavat) muutub lihtsalt katalüsaatoriks lugeja naudingutele ja piinadele, mida see otsib iseendast, kui üldse otsib. Seda olukorda võiks iseloomustada Oskar Lutsu ja Gertrude Steini pa-

rafraseerides: Roos on roos on roos... ja ei ole ka... ei ole... aga on siiski.

Eestis

Eestiski muutuvad 70ndatest alates nii ühiskond kui kultuur. Ühiskond juba alates 70ndate algusest, kultuur aga eriti 70ndate teisest poolest alates. 70ndatel kujuneb Eestis välja sotsialistlik tarbimisühiskond. Ideaaliks saavad paljudele auto, suvila, oma maja. Eralduvad rea- ja tippnomenklatuur. Ideoloogiline vasakpoolus asendub kohati avalikugi karjääriparteilisusega. Kujuneb välja nõukogude ühiskonna kõige jälgim saavutus: avalik kaksikmoraal ja pidev valetamine. Intelligentide seas asendub avatud, diskussiooni ja "inimnäoga sotsialismi" otsiv optimism enesesepöördumise ja Praha sügise järgse skepsisega progressiusu suhtes.

Sellele järgneb ühiskonna stagnatsioon ja allakäik. 70ndate lõpust muutuvad talumatuks nii olme (poest kaovad olulised toidukaubad) kui ka ideoloogiline surve (märkideks tsensuuri tugevnemine, Balti Apell, dissidentide protsessid, venestamine, noortemäss, 40 kiri). Ideoloogias on aga oluline rahvuskesksuse süvenemine ja see, et marksism ei ole enam oluline isegi mitte vaidlemiseks.

Seda ühiskonda ei saa nimetada postmodernistlikuks, küll aga võib seda vaadelda modernismi lagunemise ajajärguna (kui mõista leninismile-stalinismile ehitatud ühiskonnamudelit kui ühte suurt modernistlikku eksperimenti või marksismi-leninismi-stalinismi kui üht modernismi suurt narratiivi).

Ka kirjanduses toimub modernismi taandumine ja tekib reaktsioon moder-

nismile. Kuid seda ei saa nimetada postmodernismiks. Üldiselt võib seda kirjeldada kui sajandi algusest peale valitsenud kirjandusmudeli stagneerumist ja allakäiku, millele järgneb tema lagunemine alates 80ndate teisest poolest. Kuid teisalt on tähtis, et mitmed olulised üksikautorid muutuvad selle ajaga ja toovad oma tekstidesse ka olulisi uuendusi, mis esialgu jäävad nende eneste ainukordseks kasutuseks, kuid saavad tähtsaks uuel perioodil, 90ndatel.

Proosa

Autor

Oluline selle aja kirjandusele on põlvkonnakriis, täpsemalt korraliku põlvkonnavahtetuse puudumine.

Kirjandussituatsioonis valitses kogu selle aja eelkõige kassetipõlvkonna ja ka neist veidi vanemate autorite ideoloogia ja kirjanduskäsitlus. Lisaks tuleb väga vähe uusi olulisi nimesid.

70ndate algul jõuavad küll oma esimese raamatuni mitmed autorid, kes on 60ndate põlvkonnast pisut nooremad, kuid kasvanud nende poolt kujundatud modernistlikus õhustikus (nt Toomas Vint ja Mari Saat). Oluliseks proosastõuseb ka mitu luulega juba 60ndatest tuntud autorit, kesksena neist Jaan Kross oma ajalooliste romaanide ja novellidega, aga ka Vladimir Beekman ja Nikolai Baturin. 80ndatel lisanduvad sellesse rühma Viivi Luik ja veidi hiljem ka Jaan Kaplinski.

Noorematest suudab tippu sisse murda üksnes Mihkel Mutt 80ndate alguses. 80ndate proosadebütantidest on

modernismitraditsiooni edasiarendajatenä olulised ka Ülo Mattheus ja Toomas Raudam. Esimene ennekõike mütoloogiliste ja intertekstuaalsete kontekstide "borgesliku" aktualiseerijana mõnedes novellides, teine mikrokoopilise ja detailitõpse "psühhoajaloolasena".

Kuid 70ndate keskelt alates hakkas selle põhipõlvkonna hoog algul aeglaselt, siis juba silmanähtavamalt otsa saama. (Eriti hästi oli seda näha luules, aga veidi hiljem ka proosas.) Kuid sellel põlvkonnal oli selge arusaam vastutusest eesti kirjanduse ees, mille üheks tulemiks olid 70ndate keskpaigas alanud katsed endale järelkäijaid otsida, uusi kirjanikke teha, anda noortele avaldamisvõimalusi. Vahenditeks said noorte luuleraamatute sarjad, romaani- või stlused, LR "Sõna", lõpuks ka *Vikerkaar*.

1976 algatati Kirjandussündmus, eesotsas Unt ja Jõerüüt. Selle kaudu tulevad kirjandusse eelkõige mõned olulised uued luuletajad (Kareva, Vallisoo, veidi hiljem ka Keskküla, Beier jt). (Kirjandussündmus andis siiski ka teise tulemuse. Ta viis kokku teatud hulga umbes ühevanuseid keskkoolinoori, kes jätkasid suhtlemist ka Tartus ülikoolis käies ja olid edaspidi paljude uute ideede mootoriks. Selles seltskonnas olid olemas nii luuletajad, proosakirjanikud kui kriitikud. Kuid sellal jäi see kõik eelkõige suulisele ning almanahhitasemele.)

1980 loodi LRs kogumikesari "Sõna", mis ilmus kuni 1986. aastani. Sinna tuli väga vähe olulist kaastööd. Seejärel loodi ajakiri *Vikerkaar*, mis oli mõeldud esialgu eelkõige noorte kirjandusajakir-

jaks ja mille esimene kirjandustoimetaja Joel Sang kurdab, et upub põhiliselt keskpärase luule sisse.

Võib kindlasti öelda, et kokkuvõttes olid selle kirjanikeotsimise tulemused kesised. Miks ei tulnud noored kirjan-dusse? Ilmselt on siin olulised mitmed mõjurid.

Kaasa mängis stagneerunud ühis-kondlik olukord, mis ei lubanud ennast kuigivõrd avaldada. Tähtis oli ka see, et vanema põlve inimnäoga sotsialismi väärtused ja katsed kabinette mõjutada hakkasid noorematele järjest võõra-maks jääma. Nad eelistasid kõrvale hoi-da ja kõrvalt ironiseerida. (70ndad olid ju üldse enesesepööratud järelemõtle-misaeg, mil tahtmine muuta ühiskonda asendus iroonilise kõrvalpilguga.) Pal-jud nooremad võtsid omaks seisukoha, mis välistas igasuguse osalemise ametli-kes kultuurikanalites.

Oluline oli ehk ka tunne, et see tähtis, mida modernismiesteetika võimaldab, on ära tehtud. Uut suurt narratiivi pole aga tulnud. Edasi tulnuks siirduda post-modernistlikku kirjandussituatsiooni, kuid selleks polnud tingimused ega eel-dused veel küpsenud.

Lisaks, 70ndatel tekkis Eestis omaet-te noorsookultuur, mille keskmes olid uued, pigem postmodernistliku ühis-konnaga seostuvad kultuurialad, kus paljud andekad noored ennast realiseerisid (eelkõige rockmuusika ja laulu-tekstid). Vana, oluliselt kirjandus-keskne eesti kultuur ei läinud neile eriti korda.

Tekst

Kõige enam muutusi toimus neil aasta-tel tekstides. Siin tuleb kõnelda vähe-malt neljast punktist:

- * kirjanduse muutunud kese;
- * uued proosasuunad või romaani-tüübid saavad keskseks;
- * muutused teemades ja probleemi-des;
- * muudatused ja uuendused teksti-ehituses.

Muutunud kese

Mõeldes kirjandusele keskme-perifee-ria mõistete abil, torkab silma kaks muutust: esiteks, luule ja lühiproosa asemel saab 70ndate keskelt taas kesk-seks romaan. Ja teiseks, 80ndatel jääb kirjanduse kvalitatiivne kese tühjaks.

60ndate teine pool ja 70ndate algus on luule ja lühiproosa aeg. Pikki romaa-ne kirjutatakse vähe ja veel vähem on nende seas olulisi. 70ndate keskelt muutub luule selgelt teisejärguliseks ning esikohale tõuseb romaan, mis samal ajal ka pikeneb. Unt kirjutab 60-le-heküljeliste juttude asemel 200-leheküljelise "Sügisballi", ilmuvad Krossi pikad romaanid. Valton kirjutab novellide asemel romaani, Vetemaa tu-leb näidendite juurest proosasse tagasi romaaniga jne. Selline romaanikeskus jääb püsima kuni perestroikani. 70nda-tel on eesti romaani kuldaeg, olenemata sellest, kas tegu on modernistliku, uus-realistliku või nende vahele jääva peh-meid modernismivõtteid kasutava proosaga. Palju tippõid ilmub just 70ndate keskel ja teisel poolel (Kross,

Unt, Valton, Peegel, Ülo ja Jüri Tuulik). Seejärel algab allakäik: autorid hakkavad vaikima (Vahing, Ü. Tuulik, Meri, Peegel, Kuusberg), jätkavad samas vaimus ilma uusi tippõid loomata (Traat, Kaugver), jätkavad langevas joones omas triviaalsüsteemis (J. Tuulik, Kiik, Kross) või vaikivad ning tulevad siis välja millegi uuega (Unt, Valton). Seega suudavad õieti uueneda ikka ainult modernismi mootorid Unt ja Valton.

80ndatel jääb proosa ja ka laiemalt kirjanduse kese tühjaks. Pole enam tekstikogumit, mis moodustaks selge tipu ja määraks oluliselt kirjanduse suundumusi. Kirjandust iseloomustab eelkõige olmekirjandus (ükskõik, kas võtta seda mõistet tekstitüübina või hinnanguna). Valitseb lai, madal ja hall perifeeria, milles liigub tohutult palju juhuautoreid. Avaldatakse ilmselt kõik, mis vähegi avaldamist kannatab. Sellest hallist massist tõusevad esile ainult üksikud sähvatused (Muti "Hiired tuules", Valtoni "Arvid Silberi maailmareis", Undi "Kuuvarjutus" ja "Räägivad", Luige "Seitsmes rahukevad").

Uued suunad proosas

Kaks peamist 70ndate keskel esile kerkinud uut proosasuunda olid aja- ja kultuurilooline proosa ning olmekirjandus. Mõlemat võib vaadata modernproosa alternatiividena.

Aja- ja kultuurilooline proosa võimaldas tuua kirjandusse tagasi süžee, avantüüri, suletud kompositsiooni. (Kuigi mäng eri ajatasanditega ja muutunud psühholoogia muutsid need hoopis tinglikumateks nähtusteks kui

modernismi tuleku eelses proosas.) Aja- ja kultuuriloolise temaatika esilekerkimine peegeldas ka etnilise ja rahvusliku huvifääri ja traditsiooniteadlikkuse aktualiseerumist ühiskonnas. Ajalooproosa keskmeks on Jaan Krossi looming, kuigi ka näiteks Valton kirjutab 70ndatel ajalooainelist paraboolnovelli ja avaldab 1978 romaani Tšinghis-khaanist, Mati Unt teeb kultuurilooainelist draamat jne.

70ndate teisel poolel ja eriti 80ndatel tõuseb oluliseks olmeromaan. Seda iseloomustab eelkõige 60ndate jooksul oluliselt moderniseerunud linnaelu ja selle võõrandunud inimsuhete kujutus, uus sotsiaalrealism koos mõõdukalt moderniseeritud psühholoogiaga. Probleemideks on ajakirjanduslikud-elulised probleemid: alkoholism, armastus ja lahusus, ahistav elu maal või väikelinnas, linna halb mõju jne.

Olmeromaan on ajaviide Nõukogude Eesti pärasel kujul. Seda iseloomustab hulk ajaviitekirjanduse klišeesisid: traditsiooniline elukujutus, intriig, äratuntavad tegelastüübid, terav süžee, veidi romantikat ja veidi ühiskonnakriitikat, samastumisvõimalus tegelastega, orienteeritus lugejale. Samas on ta tegelikult klassikaline eesti "jutukas", nagu see oli olemas juba 30ndatel. Ja nagu 30ndatelgi ei arene ta välja populaarkirjanduseks. Tal jääb selleks puudu eelkõige professionaalsusest.

Ühiskond ja teemad/probleemid

Olulisim suund 70-80ndate aastate proosas oli otsene ühiskonnakriitika

või eskapism/põgenemine tegelikkuse eest.

Keskseteks märksõnadeks on mu arvates ajalugu ja dokument, oluliseks ideeks rahvuse püsimine ja kompromissi piirid. Kuigi eri määral, võib nende märksõnadega iseloomustada suuremat osa tollast olulist proosat, nii Krossi ajaloolisi romaane, Tuuliku või Peegli sõjaromaane, Undi modernset mälu-täitmist ja isegi olmeromaane oma tegeliku elu vaatlemisega.

Lisaks võiks nimetada järgmisi märksõnu:

- * sõda, eriti lihtsa inimese pessimistliku pilgu läbi vaadatuna;

- * teise tee valik ametliku ideoloogia kõrval (soome-ugri, idamaad);

- * süvenemine endasse ja psühhoanalüüs;

- * legendid ja müüdid, ka meie teaduses olevad müütilised rahvuslikud arhetüübid;

- * teadvuse- ja mälu probleemid; inimese probleemid, kellele mäletamine on sunnitud valikuliseks (katsed käsitleda Siberit ja küüditamisi, seksi, Stalini aega);

- * linna ja rahvuse, linna ja kosmopolitismi probleemid (Undi maa-afektid, Krossi linnad tegelastena);

- * ajakirjanduse probleemid ilukirjanduses (poes pole vorsti ja inimesed joo vad).

Kas võib kuidagi seostada ühiskonna muutusi, uusi teemasid ja modernismi langust? Ilmselt võis modernismi kustumist mõjutada ka see, et selget ja arusaadavat ühiskonnakriitikat polnud tollal võimalik kirjutada ajalehes, kus olnuks selle koht. Ja seda polnud hästi võimalik kirjutada ka modernistlikus

teoses. Kuid kirjanikel oli olemas tahtmine need teemad välja rääkida. Olulised proosa muutumise märgid on Muti "Hiired tuules" ja ka Vetemaa "Eesti näkiliste välimääraja", milles on kesksed modernistliku kultuuriühiskonna väärtushierarhiate paroodia ja kriitika. Mutt ironiseerib modernistliku kunsti ideaalide üle, tekst on täis modernismiaja kirjanduse ja teatri klišeemõtete üle irvitamist. Vetemaa jätkab Valtoni teadusliku mõtteviisi kriitikat ja viib teaduse kui modernmaailma kõrgeima mõtteviisi tõelise absurdini.

Tekstiehituse muutumised

Tollase kirjanduse tekstiehitust vaadeldes on näha kindel suund: modernistlike tekstide hulk väheneb ja suurem osa autoreid liigub tagasi realismist tuntud võtete poole. Vaid üksikud tekstid jätkavad modernismivõtete puhast kasutamist või arendavad neid edasi. Kuid probleemiks tõuseb siin postmodernismi/realismi ja postmodernismi/modernismi tekstiehitusvõtete eristamine, seega siis kasutatud võtete tõlgendamine. Probleemi tuumaks on asjaolu, et postmodernismi ühe suuna alla on paigutatud hulk modernismi võtteid, mis on välja arendatud oma loogilise lõpuni, ja teise suuna alla on paigutatud hulk teadlikult kasutatud realismivõteteid. Tõlgendus ei olene mu arust mitte niivõrd konkreetsest teosest kui sellest, kuidas tõlgendada postmodernismi mõistet ennast ja kuidas tõlgendada kirjandussituatsiooni tervikuna.

Ma jätan praegu lõpliku tõlgenduse lahtiseks ja esitan üksnes olulisemad

vormivõtete rühmad, mida minu arust on võimalik tõlgendada mitut moodi.

** Maailma tagasitulek.*

Oluliseks suundumuseks tollases proosas on lihast ja verest tegelaste, loo, süžee, intriigi ja keskkonna osakaalu tugev tõus. See maailm mängitakse tekstis kokku pehmete modernistlike võtetega. Siia kuuluvad Krossi, Luige ja Muti tööd, aga ka olmekirjandus.

Kuidas seda tõlgendada? Kindlasti tähendab see vastureaktsiooni modernismile ja realistlikkuse kasvu. Kuid samasse suunda liikus ju ka postmodernismi üks haru? Kas ja kuidas need kaks võimalust on eristatavad? Tavalisim eristusvõte on uurida, kas tekstist paistab kuidagi välja autori teadlikkus, kas on näha, et autor teeb teadlikult süžee-*list etc* teksti. Selle kriteeriumi järgi saab nt Krossi, Luige ja eriti Mutti küll siduda postmodernismiga, olmekirjandust aga mitte.

** Tekst paiskub tükkideks.*

80ndate esimesel poolel tulevad modernismi kesksed autorid Unt ja Valton välja senisest veel äärmuslikumate tekstidega ja jõuavad mõlemad oma proosas keele ja tegelikkuse suhte lammutamiseni. Tulemuseks on Undi "Kuuvarjutus" (1984) ja Valtoni "Arvid Silberi maailmareis" (1981/84). Need on tekstid, kus autor ei püüagi enam kokku siduda teksti, autorit ja konsituatsiooni. Tekst teeb mis tahab. Kuid need tekstid ei ole siis enam proosa keskmes, nad jäävad tollases kirjandussituatsioonis selgelt marginaalseks. Neid tekste võib tõlgendada postmodernismina, kuid samahästi ka modernismi klassikaliste võtete äärmusse viimisenä.

** Tsitaatus.*

Väga oluline tõusev võte on tugev tsitaatus/allusioonilisus. See on olemas nii Krossi ajalooromaanides, Undi "Sügisballis", Muti "Hiirtes tuules", Luige "Seitsmendas rahukevades" jne. Igaüks tegi seda küll erimoodi: Krossil ajaloo palimpsest-kirjutamine ja dokument; Mutil tänapäeva kultuurisalongid ja nende keeles elav varjatud tsitaatide maailm; Luigel omaenese tulevikumälestused ja stalinismiaja eestlase keeles elavad hirmud ja ihad.

Selline tükkidest kokkupandud tekst viitab taas postmodernismi poole, kuid seda võib tõlgendada ka üsna klassikalise modernismina.

** Metakirjanduslikkus.*

Siia kuulub palju eri võimalusi. Näiteks oma keelekasutusoskuse nautimine, fabulatsioon (nagu Toomas Raudamil), kindlates maailmakirjanduslikes mallides kirjutamine (nagu Matheuse borgeslik "Minu isa luulud"). Aga siia kuulub ka Muti Pariisi Pompidou keskust meenutav pahupidi pööratud romaani sisestruktuur "Hiirtes tuules", Krossi avalik kirjanduse tegemine jne. See on võttestik, mida saab taas siduda nii postmodernismi kui modernismiga, kuigi selles rühmas on postmodernismi jooned kõige selgemad.

** Žanripiiride segamine.*

Seegi suund on seotav enam postmodernismi kui modernismiga.

Keel

Olulisim keelekasutuses on see, et eesti proosasse ei tule ikka veel madalkeelt, slängi, argikeelt. Olulised uued võtted, mida pruugitakse, on kirjakeele mitme-

suguste allkeelte sissetoomine, mida varem ei kasutatud, nt dokumentide või teaduse keel kas otse või paroodiana. Üksnes mõnel autoril saavad 80ndatel keelemängud, keele adekvaatsuse probleemid oluliseks. Näiteks sobivad Undi teadvusemängud "Kuuvarjutuses", Valtoni stiiliks ja fraasiks lagunenud "Arvid Silber", aga ka Raudami tekstid.

Kirjanik ja lugeja

Kirjanduse ja tavalugeja vahemaa läks modernismiga suureks. 70ndatest alates hakatakse seda selgelt vähendama. Paistab, et selle muutuse oluline põhjus on karmistunud ühiskondlik olukord, kus kirjaniku sooviks sai olla lugejaga "ühel pool rindejoont", võimu vastu.

Ühelt poolt juhib see proosat realismi kui tuntud koodi poole, mida on alati iseloomustanud autori ja lugeja kokkulepe. Modernistlik kirjandus oli ju olemuslikult ja teadlikult ükskõikne või irriteeriv "tavalise lugeja" suhtes.

Teine oluline muutus on aga see, et koos ideoloogilise tsensuuri karmistumisega areneb välja vihjeline kood, lugeja ja autori vastastikune ühine saladus ("kus aga paneb!"). Vihjeid loetakse välja igalt poolt ja nende otsimine muutub omaette lugemisstrateegiaks. Vihjeid otsivad nii tavalugejad kui tsensor.

(Olukorda iseloomustab hästi tollal levinud lugu sellest, kuidas tsensor olevat võtnud Mati Undi "Kuuvarjutusest" välja lause "Akna all oli kuivanud pärn", nähes seal vihjet kindralleitnant Lembit Pärnale.)

See nähtus on selgelt ühiskonnast tingitud, kuid meenutab ka postmodernismi: neil vihjetel pole tavaliselt kuigi võrd tegemist teksti ülejäänud osadega, nad ei haaku terviklikku tekstisidustusvõrku. Ka pole enam oluline see, mida mõtles autor ja kas ta üldse midagi vihjata mõtles.

Kirjandus ja maailm

Modernistile on oluline vabadus, eitamine, skepsis. Müüdid ja sümbolid maailma seletajana tulid koos modernismiga ka eesti kirjandusse, samuti maailma lagunemine, isakuju kadumise, ambivalenttsuse, kõleda ja hirmutava maailma tunne. See modernne elutunne jätkub olulisena ka edaspidi.

Samuti on modernismile olnud oluline kodanliku ühiskonna vastasus, radikaalsus, pahempoolsus. Eesti kirjanduses jätkub nõukogude süsteemi, eelkõige totalitarismi kriitika. Samas aga tõuseb oluliselt möödunud sajandi ideaalide ihalus: rahvus ja rahvuslus saavad palju olulisemaks kui seni.

ANDREAS WALDEN

PIMEDA RUUMI ASJATUNDJA

Pimeda ruumi asjatundja elas maa all. Mis oleks, kui asendaks lunaatilise sferoidi transmissiooni ekstsentriskuga, küsis ta kuusejuurelt. Vastus jäi saamata. Selge, et jäi – ega kuusejuurega ei ole suuremat mõtet juttu ajada. Aga ega lugu sellega ei lõppenud ka. Hiljem tuli pimeda ruumi asjatundja maa alt välja. Valguse kätte. See oli viga.

Eks ole, tuttav lugu, filmis nähtud. Aga kui järele mõtlema hakata – tüpilis erandlik. Sest kui palju on siis neid, kes elaksid pimeduses, kes järjekindlalt püüaksid transmissiooni ekstsentriskuga asendada, ja lõpuks, kes võtaksid vaevas sellest kõigest kuusejuurega rääkida? Ega ei ole ju eriti palju?

Mõned on. Muidugi ei maksa kirjelatud elupilti sõna-sõnalt haakuda, aga nii üldjoontes, abstraktsiooni tasandil, leiaks kandepinna küll. Näiteks mõne luuletaja. Ütleme, et see võiks olla... Aga vaat ei võiks. Ei ütle. Seda viga nüüd ka ei tee, et hakkaks kohe alguses näpuga näitama, et too on see ja see on too. Jätame pimeda ruumi asjatundja üleüldse sinnapaika. Või õigemini, vahetame ta lihtsalt pimeda ruumi vastu välja.

Pimedat ruumi võib olla igasugust. Võib olla vanaema sahvri, kus elavad hiired ja rotid. Ja võib olla pea sisemus (aga mitte anatoomilisest aspektist). Mõlemad vastavad üldisele pimeda ruumi kontseptsioonile. On isegi mõne-

ti sarnased. Selles osas, et pime on ja et seal elatakse. Esimeses elavad (nagu juuba öeldud) hiired ja rotid. Teises elavad – luuletajad.

Kui pimedust mõõtma ja kaaluma hakata (mis on üldiselt üks kahtlane tegevus, ent mida mõnikord siiski ette võtta tasub), siis tuleb välja, et see pimedus, mis täidab ruumi pea sees, on oluliselt pimedam kui see, mis täidab sahvrit. See on oluline, sest suuremasse pimedusse mahub ka rohkem asju. Igasuguseid, selliseid, mis on lihtsad ja selged, ja selliseid, mis pole ei lihtsad ega selged, ja mis tegelikult pole ka asjad. Neil polegi mingeid nimesid. Just need mitteasjad, ilma nimedeta eimiskid, mis aga tegelikult siiski on, on need, mille pärast luuletajad peaaesjalikult oma pea sees elavad ja mitte kuskil mujal, kuigi seal on kogu aeg üks suur pimedus.

See on see, mille peale ma ammu mõelnud olen. See kõige peamine asi. Mis millegipärast mitte ühestki arvustusest ega luuletulevaatest välja ei taha tulla. Seda nagu polekski. On ainult mingid sõnad ja mõtted ja kujundid ja värsijalad ja vormid ja kurat teab mis veel. Aga seda, mis seal kõige põhjas passib, mis on tuum ja tingimusteta algpõhjus, vaat seda ei ole.

Mis see see on? Ei saa öelda. Seda võrd ei saa, et heameelega paneks kogu retseptiooni kahtluse alla. Igasuguse. Selle võimalikkuse. Ja mõtte. Ja kõik

muu ka, mis retseptsooniga kaasneb. Sest see on vältimatult varjus. Peabki olema. Vähemalt enamuse ajast. Püsib seal ega liiguta. Ainult üks igavene suur pimedus on tema kohal. Ja tema all muidugi ka. Ja ümber.

Mis siin pikalt keerutada – see lugu on Indrek Hirvest ja tema luuletustest. Need on suuremalt jaolt pimedust täis. Ja see pimedus on muidugi täis asju ja mitteesju ja veel üht-teist. Tegeleks kõigepealt asjadega.

Asjad

Hirv teeb asjast mitteesja. Ja mitteesjast teeb ta asja. Neid mõlemaid lausungeid võib ka korruga öelda, mitte üksteise järel, sest Hirve luules nad töötavadki korruga. Sellel ajal, kui asjadest saavad mitteesjad, saavad mitteesjadest asjad. Ja vastupidi. Need üleminekud toimuvad märkamatu ja kiiresti. Sellepärast võib nende otsimisest ka loobuda. Võib protsessi niimoodi osadeks lammutada, et mis näivad hetkel asjadena, neid ka asjadeks pidada. Ja mis mitteesjadena, need olgugi mitteesjad. Mis siis, et hetke pärast on kõik juba teisiti. Mõni mure. Olgu!

Asjad elavad oma, isiksustatud elu. Ilma, et neist mingid tegelased saaksid. Önn on. Kui asjade ümber lood hakkaksid tekkima, siis läheks tasakaal käest ära. Üldse kõik läheks siis käest ära. Aga ei hakka. Asjad on siin nagu mingid majakad suures pimeduses, mille järgi kohati on kergem liikuda kui ilma nendeta. Nad annavad mitteesjadele substantsi, kuhu kinnituda. Nad ise ongi see substants. (Mis tähendab muidugi, et

ranget vahet asjade ja mitteesjade vahel pole, aga see on niigi selge.)

Asjad hakkavad midagi tegema, min-geid tegusid:

*Öö joobnud hellitustist nahk on hell –
su hingeõhuga end püüan katta.*

Näe, taevast kooldub, käsi südame!

Ma jätan tervituse märkamata.

("Põueoda")

(Selgituseks, miks neli ja mitte kaks rida – Hirve luuletust on kuidagi sant tunne tükikesteks teha. Mõttes küll, palju kulub, aga võta sa siit füüsiliselt see esimene pool ära, sest õigupoolest ju ainult taevast on näite jaoks vaja – ei aita, asja taga olev mitteesi läheb kaotsi (alati muidugi ei lähe). Nii et võtsin kogu neliku.)

Mis selle taevaga siis on? Nihke ulatuses on küsimus, vaat mis. Geoloogilises või astronoomilises mõõtkavas deformatsioonide peaaegu ainus mõte on peegeldada tagasi üksikindiviidi keha ja teadvuse siseseisundite muutumist! Muutumatu asjade muutumises ilmub katarsise või destruktsiooni tähendus. Individuaalsest saab globaalne seeläbi, et see individuaalne väljub tõkestamatult oma piiridest, ja ühtäkki osutub, et peale selle individuaalse ei olegi mitte midagi muud olemas. Maailm kaasa arvatud. See on peaaegu nagu Önnepalul, ainult et Önnepalul pole maailma sellepärast, et see on juba ammu lõppenud, Hirvel aga tegelikult ta ikkagi on. Ainult et pea sees. Ta lihtsalt surub kogu välise maailma pea sisse kokku. Kompressioon on muidugi meeletu. Maailm moonduv nii mis mühiseb. Aga tulemus on kõvasti veenvam,

kui väline, kokkusurumiseelne maailm kunagi olla saaks. Rõhk teeb asjade ja mitteasjadega imet. Tekst läheb selle rõhu all küll plahvatusohtlikuks. Aga see on Hirvele väga iseloomulik, kõik need tugevad emotsioonid ja rõhud ja koormused. Ta ju nendest peaausjalikult kirjutabki. Pisut teiste sõnadega ehk ainult.

Nüüd tagasi taeva juurde. Eks ole, taevas kooldub. Ja Hirv saadab ta kura-dile. Taeva! Hüperglobalisatsioon? Aga ei, taevas on asi. Asi nagu iga teinegi. Aga mis on asi? Hirve luules, ma mõtlen. Asi on peegel, mitteasja peegel. Mitteasi peegeldub asjas. Ja see, mis nende vahele jääb, on seisund. Seesama, millele kogu jaht käibki. Nii et, taevas või suupill, vahet peaaegu pole. Mastaabis ehk, võibolla, aga see pole süs-teemne vahe. Asi on asi. Lihtne ju.

Mõnikord, ja seda mõnikorda juhtub ka küllalt sageli, ei tee asjad midagi. Nad lihtsalt on. Sellest piisab. Selles, et asi on, ongi kogu tähendus.

*kuuvalguskergus kivimajades
jääd mustast haavast tõusva auru
raskus
su kurjust kartes – hellust vajades –
suupill ja tukk – kumb kummas
mantlitaskus
("Põuasinine")*

See, milleks asja kasutatakse, annab kujundile koormuse. Asja olemise lihtsus on nii suur, et iga asja taha mahub lisaks mitteasjale veel ka kogu pime ruum ära – koos kõigega, mis seal sees on. Suupill on kogu pime ruum ja tukk on kogu pime ruum. Kusjuures, nood on erinevad ja ei ole ka. Ja see tuleb

sealt, neist kahest sõnast, mis üksnes märgivad asja, nii selgelt välja, et hakka või uskuma, et asi ongi kogu realiteet, mis olemas võib olla. Et midagi tõelisemat kui asi ei olegi. Iga mees seda muidugi teha ei oska, et nii välja tuleks, aga Hirve puhul pole nagu suurt mõtet väljatulemise üle arutlema hakata. Tehnilisi probleeme tema tekstidest küll ei leia – nagu tahab, nii ka tuleb (see on ka normaalne, muidu ei saaks pimedast ruumist üldse sõnagi rääkida – tuleks hakata vormi ümber targutama).

Asi on muutlik. Tal ei ole kindlat asupaika ja kindlat vormi. Ta võib olla see ja teine.

*üks rist on lõunas ja üks nael on
põhjas
ööhulgu olen – tähekerjus – au kel
on olla auguks musta paja põhjas
kuid taevast oleme kõik ühekaugel*

Siin on palju asju – rist, nael, auk, pada, paja põhi. Nad on kõik väga olulised. Aga see, mis nad kokku annavad, ei ole asi. See on hoopis (ja korraga) kogemus ja ruum. Pime ruum. Mis on äärest ääreni täis kogemust. Kogemust kaugusest – kui hoolikalt teksti järgida. Ja sedasama, kui tekstist hoopis lahti lasta ja tema taha tekkiva ruumi pimedusse siseneda. Kummalisel kombel on selles pimeduses võimalik näha, seal on peaaegu valge. Ma ütlen teile, miks. Pimeda ruumi asjatundja näitab seda. Ta teab, mida näidata ja miks ja kuidas. See tähendab, ta näitab õieti.

Kosmiline katastroof on siin ka. Pada, mille põhjas on auk, pole enam mingi pada. On hoopis rikutud. Visatakse ära. Aga mitte seda ei ole siin

mõeldud. Tundub, et see pada on niikuinii juba kummuli! (Kas mäletate: ja taevas oli sinine kui paja põhi. Mis siis, et selle pani kirja Saalomon Vesipruul, kes ei olnud mingi luuletaja, ja siin käib jutt Hirvest, kes on ja isegi väga. Taeva ja paja vahel on mingi seos.) Ja paja värv muutub. Sõltuvalt millest? Päeva veeremisest? Kuu seisust? Naelast?

Ah, sitta sest värvist (nagu Hirv ise kala ja Prantsusmaa kohta on öelnud). Pajast, pajast käib jutt. Sellel on auk sees. August pääseb läbi. Kui pime ruum on paja all, siis juhul kui väljaspool pada, st paja peal ja ümber on valgust, pääseb see augu kaudu sisse. Paja alla. See on augu mõte. Ongi kogu tarkus.

Asjad on tehtud. See tähendab, et nad pole kogu aeg olnud ja et nad millalgi ikka lähevad puruks. Saavad otsa. Ja see, kes neid tegi, see saab ka. See otsasaamine on üsna imelik ja imelikuks ta ka jääb. Keegi ei tea sest õieti midagi. Aga hästi palju viletsalt kirjutatud on sellest küll. Nõretades. Pateetiliselt. Vastik värk.

Saab ka teisiti (selge ju, et saab). Hirv pani rõhu asjadele ja mitte otsasaamisele. Ja õieti pani. Kusjuures, ta kasutab siin sõnu, mis ainult libisevad mööda asjade pinda. Ja mis isegi mööda luuletuse sisestruktuuri¹ üksnes libisevad. Aga mis samal ajal seisundi tuuma nii selgelt pimeduse seest välja tõmbavad, et ma võin südamerahuga öelda: see ehk ongi Hirve kõige parem luuletus.

*ja viimaks lõpp on meistri maisel
vaeval
kiir tabab silmi läbi peegeltahu
teemandid helendavad samettaeval
ning lihviijate südames on rahu*

*hää! tuleb ülalt lihviijate vile
teel pihustades raskeid kivikuule
kuid vesi kanaleis on peegelsile
ja MEISTER tõstab vaikselt sõrme
suule*

Ta vormib oma maailma silmakujuliseks palliks, kirjutab Marta Korp. Aga asi purustab asja. Vile on asi ja silmakujuline pall on asi. Üks läheb läbi teise. Teisest jääb tolm järele. Kui sedagi. Kuidas sa nüüd pimeduses näed? Eks ta vaatab ilma silmata. Mitteasju.

Mitteasjad

Asjad lähevad üle mitteasjadeks. Ja kohati asjad ise ongi mitteasjad. Nad on seda sürreaalses ruumis (pimedas, mõistagi), kuhu õieti keegi teine peale pimedada ruumi asjatundja ei pääse (kui ehk mõned kuusejuured maha arvata, aga need on vait). See kõik juhtub otse keset elu, see tähendab – pea sees. Raske rõhu all. Ometi on seal hoopiski kerge olla:
*on vaevalt muud kui läbipaistev kuu
ta varjudeta valgus pakub varjet
joon valgust nagu vihma – olen suu
mis otsib sõnu – hingeldust ja karjet
("Taskuraamat")*

1 Sisestruktuuri kohta vaata Marta Korpi esseed «Tähekerjusmunk» 1995. aasta 25. septembri *Postimehest*. Esse illustratsioonil on näha üht võimalikku abstraktse siseräämistiku tüüpi, mis pärineb renessansiaegse hispaania maalikunstniku Luis de Moralesse madonnapiltidelt.

See on täielik mitteesjade meri, kuigi võiks tunduda, et siin on peamiselt asjad. Ei ole. See on see ülemineku faas, mille otsimisest üldjuhul vabalt võib loobuda. Siin ei saa. Siin ongi ainult see üleminekufaas – seisab peaaegu tarduvalt paigal, st läheb parajasti üle. Varjudega eraldatud territooriumil keset kõrbe, kus sõna ja objekti vahel pole enam konkreetset piiri. Seda, mida pole, on keeruline ületada. Aga mitte võimatu, nagu selgub. Ta keerab vindi üle, ja nii, et selle imaginaarne keere ei vigastu. Ainult keermee veatus kaotab täielikult oma tähenduse ja mõtte. Ajutiselt mõistagi. Pärast tulevad nii mõte kui tähendus jälle tagasi.

*hing ülevil – kuid põlvil raske pää –
ma laguneni kui lagub merel jää
ja vandlitorni varjus tärkab urb –*

*ka laatsarus olnd ärganuna kurb
("Taskuraamat")*

Ausalt öeldes, kõik need ülejäänud, see tähendab esimesed kolm rida, ei huvita mind enam sandisendi jagu ka pärast seda viimast. Sest nood esimesed kolm on selge luule, poeesia. Nagu ikka. See viimane aga on just toosama päris põhjast tulev mitteesi – eelteadvuse öö, sõnastumise kõrb. Ja ta, kurat, sõnastas selle ära. Vannu või ära vannu, aga seal see on – otse vastu vahib. Metsik, lihalik kurbus. Kurbus lihaks olemisest. Mis siis, et ei määratse ega mölla, ütleb lihtsalt ka laatsarus olnd ärganuna kurb. Kõik. Ma ei taha surnuist üles tõusta. Ma saan aru, milles asi on. Mõelge järele, saate ka.

No nii. Kui surnuist ülestõusmine ära jätta, siis jääb alles surm (sest midagi peab ju ometi alles jääma). Ma mõtlen, surm, see on pigem mitteesi. Kui on säärane rida: *surm tiibleb peeglimõrast sisse-välja* ("Põueoda"), siis veel eriti. Säärane on. Selles räägitakse, nagu näha, peeglist. Mõraga peeglist. Mõra olemasolu näitab ära peegli ning peegelduse vaheala, seega selle, mida pole, ent mis võib ootamatult ilmuda kuidas tahes, kasvõi klaasi kujul. Sealt, mõrast, mahub sisse-välja käima ainult mitteesi. Tema jaoks pole see mingi probleem. Nagu pole tema jaoks mingi probleem ka kiire asjaks saamine: *surm – tume daam – pilk maas – põlv üle põlve* ("Põuasinine"). See võiks olla ilus tudengiplika. Aga võib ka surm olla.

Mitteesju on tegelikult palju rohkem kui asju. Pea sees on kõik kohad neid täis. Nad tulevad sealt välja, vahel, on justkui jälgitavad, ja kaovad siis jälle ära. Ja mis viga sinna suurde pimedusse kaduda. Neist on isegi nagu raske rääkida, mitte et nad end kätte ei annaks, aga sa räägid tast ära, ja järgmisel hetkel on ta juba miski muu, on teistsugune. Isegi luuletuse vorm ei säilita neid päris muutumatul kujul, kuigi see on peaaegu et kõige kindlam taara, mille sees mitteesju hoida.

Ületanud sel moel asjatu aukartuse täiusliku vormi ees, saab jälgija näha, et pärast plahvatust tekkinud langev kiir ning peegeldunud kiir läbibistavad tühjust tõepoolest ühel ja samal, vertikaalsel tasapinnal, mis iga hetk on valmis ruumina laiali paiskuma. Sooh, seda olen ma ise kirjutanud. Hirve tekstide kohta. Kunagi väga ammu, ei mäletagi enam, millal. Aga parasjagu ilmuva mit-

teasjade eluruumi kirjeldusena käib see küll. Eks ta enamvähem nii ongi. Et paiskub laiali, see tasand, ja siis ei haara sa enam midagi. Siis ainult oled. Ja mit-teasjad on ka. Sinu ümber. Absoluutselt igal pool.

Veel üht-teist

Seda on. Aga, ma mõtlen, see võiks jääda lahtiseks. Aitab nagu asjadest ja mitteasjadestki. Või kui, siis ehk ühest võiks rääkida. Sellest, mis saab siis, kui poeesiat korruga liiast hakkab saama. Et näiteks on kaks ilusat rida

*siis suu on soolvett täis kui muidu
napsi*

üks väike kala nagu hõbenaast

ja järsku tuleb tunne, et no nüüd aitab. Siis öeldakse otse ja südametäiega

*sitta sest kalast – tahan sinult lapsi
ja sitta merest ja sest prantsusmaast*

Ja õige ongi.

Aga ega sellest midagi. Varsti on kõik jälle nagu ennegi. Lunaatiline sferoid läheb madalalt üle pea, transmissioon asendub katkematult ekstsentriskuga. Kuusejuured vaikivad ümberringi ja pea sees on pilkane pime. Sinna pole midagi parata. Kui ikka sündisid pimedada ruumi asjatundjaks, siis ka ole.

Ongi. Ja jääb ka.

MEIE INTERVJU

INDREK HIRVE INTERVJU TUNDMATUKS JÄÄDA SOOVI- VALE VANEMALE DAAMILE

Mõjuva kunsti aluseks on abstraktsioon. Selleks et kunst oleks kunst, peab see olema üldistus mingist tundest, nähtusest või joonest, tunnetatud või sisimas läbi kogatud. Ei ole oluline, kas see tunne või mõte tuleb reaalsest maailmast või kunstniku siseilmast – peasi, et iga joon, iga detail oleks sisimas jõu saanud.

Kuivõrd tunnetate teie oma kujundeid, kas nendes on välisilma abstraktsioon läbi teie või abstrahereite te pidevalt omaenese siseilma?

Me peame vist kõigepealt kokku lepima, et räägime minu luulest peale kolme-nelja esimest kogu: need olid kobavad ja neis oli kindlasti ka läbi elamata ridu ja luuletusi, kindlasti ka mõni, mis püüdis midagi kirjeldada või kedagi milleski veenda. "Tähekerjuses" olen ennast lõpuks üles leidnud, olen ringiga jõudnud tagasi sinna, kus olin kahekümneselt (on mõni lahkund suurde vaikimisse...), kindlasti kogenenumana, virtuooslikumana, aga mitte targemana, kuna tarkus tavamõttes nüüd naeruväärne tundub. Katsun väga alandlikult ja oma teravat mõistust mitte millekski pidades tabada endas seda kõige raskemini tabatavat – rütmi, harmooniat, vesidet, sõltuvust ja sõltumatust maast

ja taevast... Kui suudaksin selgelt öelda, mida otsin, ei kirjutakski ju.

Ma ei tea, kas peaksin kohe ka mõne sõna tõlkimisest rääkima, võib-olla küsite seda eraldi, aga minu tõlkelaad jääb ka tegelikult siia ringi. Pean kõige tähtsamaks tõlgitava olemusse süvenemist, sisse tundmist, süvenemist sel määral, et tekib jälle midagi seletamatut, midagi nägemuse sarnast. Ühesõnaga, olen tundnud näiteks Villoni kogu tema vastuolulisuses enese sees olevat ja siis etteantud teemat ja vormi silmas pidades kirjutanud – luuletanud, mitte tõlkinud. Kristjan Jaaguga olen sama tundnud. Rilkega vist ajuti ka... Brodskyt tabasin justkui kogemata, ilma süvenemata tegelikult – olen teda muide korra New Yorgis näinud. Teiste puhul olen tüüpi rohkem ette kujutanud kui sisimas kogenud, võib-olla püüdnud mõnd lihtsat nimetajat leida – sürrealistist snoob (Desnos), musketär (Charles de l'Estoile). Vormi peab muidugi ka tundma ja silmas pidama – ja originaali mõte tuleb enesele viimse peensuseni selgeks teha... Aga minule on, nagu ütlesin, kõige huvitavam ja olulisem see nägemus, seestumus, kui pisut ulakalt kasutada sõna Masingu piiblitõlkest, ning sellest tulenev kummaline üleolekutunne, mis vahel originaalile vilistab...

Ütleks ühe mõtte veel, mis teemat laiendab ja samas täpsustab. Hiljuti andsid sõbrad (Tuksam, Sööt, Johanson, Lunge) Illegaardis minu viimase raamatu meeoludele kontserdi – "Vii-

sid tinavilele". Mind pole nii hästi seni veel keegi tõlkinud!

Olete te mõnes oma luuletuses jõudnud täiuseni (omaenese mõtte või tunde täiusliku väljenduseni – või mingi muu täiuseni)? Kas teie luule on kuidagi sõltuv jumalikust ettehooldest, kamandab selle üle mingi teieväline käskiv jõud või on see puhtalt teie enese sisemise jõu ja tahte avaldus, on sellel jumalal või kõrgemal jõul mingi roll teie luule tekkimisel?

Olen tasapisi veendumusele jõudnud, et paremate luuletuste puhul, eriti "Tähekerjusest" peale, on mul tõesti vaid vahendaja roll. Väldin seejuures Jumala nime – ma ei kirjuta ju religiooset luulet ega taju täpselt, kust see tuleb, mida vahel unenäotaoles olekus kirja panen. Jõudu ja tahet... jõudu ja tahet pole sellise kirjutamise juures küll vaja – vastupidi, selleks et unelda, loves olla, nagu Masing ütles, oma sügavamat sisehäält kuulutada ja käel kirjutada lasta, tuleb oma jõust ja tahtest eemalduda. Ja siis on äkki jälle selget mõistust ja jõudu ja tahet vaja, tegelikult väga ruttu ja väga palju: et mitte loomisele paratamatult järgnevast suutmatusest masendusse langeda, et mitte arutult külmetuda, jooma hakata, oma seesmist tasakaalutust, üleminekutundide kahevahelolekut kellelegi hoolimatult kaela valada – ühesõnaga, et maa pääle tagasi tulla ja mõned nädalad või kuud uut märguannet oodata... Kas olen täiuseni jõudnud? Muidugi olen! Mitu korda.

Milles see täius olla võiks?

Ei oska seletada... kirjutamise ajal täiuslikkusetundes – luuletus võtaks nagu keerulise ja veatu kristalli kuju. Hiljem, pärast vahetult kirjutamisele järgnenud masenduselainet tuleb äkki rõõm täiusest. Önnejoovastus, rahuldus.

On see teie täius või tolle kõrgema oma?

Küsige parem nii: "Kas selles täiuslikkuses on ka teil osa?" Klassikaline küsimus. Vana kui Vana Testament.

Aga kui teievälisel jumalusel teie luules tõesti mingi roll on, kui lihalik on siis teie armastus?

Ehmatavalt jõnk küsimus eelmise teema sisse. Jah, mind on ju palju kordi lihalikuks luuletajaks nimetatud. Eks ma vist läksingi eelmistes vastustes liiga pidulikuks, aitäh, et meelde tuletasite... Ütlesin juba, et tahaksin rääkida rohkem viimastest kogudest – need esimesed on kuidagi väga võõraks jäänud. Jah, see "tahe ja jõud" üle-eelmisest küsimusest on mu noorepõlve luuletustes muidugi sees olnud... nende kirjutamist põhjustanud, aga see oli ju enne Hollandit, enne kolmeaastast vahet, täielikku luuletamisest väljaminekut, tihedat ja rasket tööd ameeriklaste raadios, seda meeleheitlikku pingutust Eesti vabaduse nimel, sügavat pettumist armastuses, valusat lahtiütlemist Tartu kultuuriseltskonnast (mõtlen neid, kellega koos ma juba kümme aastat olin Vene riigi vastu intrigeerinud, kelle isamaali-

sel õhutusel ma ju tegelikult olingi kõiki sildu põletades Läände "karanud", hulluksmineku, igavese kodutuse, isegi eluga riskides üle jõu käivat tööd teinud ja kellelt ma siis vaimustunud vastuvõttu ootas... oma lihtsameelsus muidugi), mitut kuud purjus peataolekut ja siis uut eneseleidmist "Võhumõõka" kirjutades, mis oli ju ka veel üks "jõunumber", kuid mõnes luuletuses juba hilisemast sügavast vabadusest aimu annab.

Minu muutumine, lahtimineku ongi selle kõige tagajärg, seotud kogu eluhoiaku muutumisega ja elulise läbilöögi- või vastupanuvõime täieliku kadumisega. Aga seda on mõttetu seletada: kes midagi taolist ise on läbi elanud, taipas esimesest vihjest, teistele tundub mu jutt eneseõigustuse või mingi edeva jamana. Hilisemates luuletustes ei ole ju "lihalikkust" selle sõna labasemas tähenduses enam ollagi. Mõnes kahtlases kujundis võib pigem näha panteistlikku soovi inimlik-kirglike kujunditega terve maailma, kogu looduse armastust hõlmata või ülemlaululikku imestust maise ja taevase armastuse sarnasusest. Vahel teen muidugi ka lihtsalt ulakust – et end mitte mõne kinnismõtte poolt aheldada lasta.

Romantikutel tulenes vorm sisust, klassitsismiperioodil sisu vormist. Kas teie luule vorm – mis on väga täpne ja erandlik eesti praeguses luulepildis – on kuidagi vastavuses teie poeesia sisuga? Kas on võimalik, et üks neist tingib teise, või puudub selline vastavus teie poeesias hoopis? Kas see teie nii täpne vorm ei tööta vastu inspiratsiooni vabadusele, ei tekita pinget pindmise ja sisemise struk-

tuuri vahel? Kas andekas luuletaja peab valdama värsitehnikat?

Hoolin vormist tegelikult vähem kui mu luule järgi arvata võiks. Minu vorm on mu vabadus – see on nii sisse harjunud, et ei nõua rohkem pingutust kui tihe proosatekst. Samas annab aga õige eelhäälestuse, sünnitab pingestatud kujundeid ja ei lase laiali valguda. Vormi nimel ponnistamist pean rumaluseks – see võib olla õpetlik, aga võib ka viia arusaamani, et vorm on omaette väärtus. No ega ei ole. Tühi koor on tühi koor... vahel ujub toredasti üleüldise vormituse pinnal ja hakkab silma. Vormi peab tundma selleks, et tõlkida, et mõõdud pölvkondade luuletajaid pingutuseta mõista ja et üldse kultuuriloos orienteeruda – muusikas, arhitektuuris jne. Kirjutama peab igaüks oma äranägemist mööda.

Aga see oli ju hirmus pikk küsimus... Vorm võib jah sisule vastanduda küll. Olen ju seda külge uurides kunagi kirjutanud oma ropud sonetid ja teisest servast jälle soneti sisekompositsiooniga lüürilisi vabavärsse. Vastandumine võib vahel väga huvitav olla. Viimasel ajal ei ole see lihtsalt minu probleem. Igavikulised teemad istuvad vormi isenesest nagu valatud ja teised mind suurt ei huvita.

Kas sõnaga kaasaskäivad assotsiatiivsed tähendusnüansid, tähendusväljade rohkus, mitmetähenduslikkus teid ei sega – teeb see ju teie öeldu ebatäpsemaks? Vajab teie luule täpsust?

Minu luule on väga täpne (kui räägime neist "Tähekerjuse" luuletustest, mi-

da täiuslikeks pean). Kui kahe, esimesel lugemisel liiga mitmetähendusliku või ähmasena tunduva katrääni varjatud väljad kattuvad ja ristuvad ja struktuuri moodustavad, siis on see ju täpsus! Aga lõppeks on isegi ebatäpne mitmetähenduslikkus palju huvitavam kui üheplaaniline täpsus. Mitmeplaanilist täpsust taotleda on võimatu, kui see sünnib, ongi tegemist selle kummalise müstilise täiuslikkusega, millest alles rääkisin.

Oma 1989. aastal ajakirjas Kunst ilmunud kirjas Eduard Rügale räägite te oma abstraktsete piltide värvivalikust. Kuidas valite te värve luules?

Sarnasuse otsimine oleks siin vist pisut kunstlik. Võiks ju öelda küll, et kõik ühe luuletuse sõnad ja kujundid peavad omavahel kuidagi suguluses olema. Vales poleks... luuletuses oleks niisiis meeoleolu see, mis maalis on langev valgus.

Kas on oluline, et kunstil oleksid teemaatilised piirid?

Ei ole. Mulle ei meeldi kunst, mis tegeleb igapäevaste asjadega, aga see on minu asi, seda pole mul õigust kellelegi nina peale hõõruda. Keelata ega käsida kunstis ei tohi. Ainult kunstnik ise võib endale piire seada. Paratamatult seabki.

Ilu ja kunsti võib laias laastus jagada kaheks: kuratlikuks ja jumalikuks. Kumba rühma kuulub teie kunst ning kuidas te neid kahte ilutüüpi määratlete – või kui teie kunsti hapruse kriteeriumiks on mingi kolmas, siis milline võiks see olla?

Olen harjunud arvama, et kunst on alati jumalik. Kuratlikkus on metafoor, mis tähistab sisutut kunsti või kunsti helgele poolele vastanduvat, varjupoolt, musti klahve klaviatuuril, ilma milleta kunsti ka olla ei saaks. Siiski: olen selle sõnaga mõttes tähistanud mõnd külmalt tundlikku külge New Yorgi või ka meie homoseksuaalide subkultuuris. Minu luulega sobib see klaviatuurijutt.

Kuidas teile tundub – on inimesed midagi erakordset ja ainulaadset või on inimeste sisemaailm ja sügavam hing kogu inimkonnale omane, ühetaoline, üldinimlik ning inimese välimine kiht, tema mõtete, käitumiste pindstruktuur tingitud ainult teda ümbritsevast keskkonnast? On's olemas mingi sügavam inimsus?

On nii ja naa. Mind huvitab rohkem see "sügavam inimsus"... kui sõna "inimsus" sel juhul äkki pisut eksitav pole.

Kas looja, kunstnik peab olema eetilise – või on võimalik teha kunsti ka ühiskonna eetilistele normidele vastandudes?

Kunsti ei saa teha enesega, s. o oma südametunnistusega pahuksis olles. See sisetüli ummistab sügavused hinges. Ühiskonnale vastandumine on jällegi kunstile kasuks, annab sellele sõltumatus ja üleajalise mõõtme. Olen sageli näinud, et kunstnikud rikuvad eetilisi norme üksnes näiliselt, puhast südame-

tunnistust säilitades, saavutades nii vabaduse midagi enesest vastu andmata, loobudes vaid sellest, millest nad niikui-nii ei hooli – seltskondlikest kammit-saist. Siinkohal sobiks rääkida möödunud nädalal eesti kirjanike kon-verentsil päevakorras olnud Tartu Kir-janduse Maja skandaalide tagamaast, mis minu jaoks on nii läbipaistvalt selge ja lihtne, kuna kogu vastuolu algpõhjus paistab ju asjaosaliste nägudelt kätte. Vaadake kõigepealt kahe korruptandi tigidusest ja kadedusest uuristatud maske (nemad esindavad ühiskondlik-ku moraali) ja siis Kivisildniku säravaid lapsesilmi (tema on lindpriiks tunnista-tud). Kusjuures Kivisildnik ju kirjutab: oma vaba luuletajasüdame põhjast sür-realistlikku joru, mida küll mina ka hea luule jaoks liiga lobedaks pean – aga see on jälle hoopis muu jutt.

Milles peitub teie jaoks harmooniline ideaal, mil määral ja kuidas te püüate seda oma luules väljendada?

Ma ei oska vastata. Pidasin harmoo-niat väga tähtsaks sel ajal, kui oma ilu-samad taldrikud maalisin ja neid har-moonilisi tertsiine kirjutasin – 81. aas-tal. See oli siis omamoodi protest ümb-ritsevale kurjale kaosele. Hiljem loo-busin sellest, sest olin iseenele igavaks muutumas. Praegu tunnen umbes nii: kunst on alati harmooniline, kui ta kunst on. Harmoonia võib vahel lihtsalt väga kaugel kunsti taga olla. Või kõrgel. Muide: ERKI diplomit kaitstes rääkisin harmooniast kõrgrenessansi maalis ja barokkmuusikas.

Millal te olete suurem poeet – kas vaikides või kirjutades?

Mis küsimus see on? Et kas olen vahel ka kirjutamata tundnud seda iga närvi-kiudu läbivat osadustunnet maailmaga, mis kirjutades käe eksimatuks teeb. Olen küll. Ja olen palju kirjutanud mi-dagi tundmata, ennast sundides või aja-viiteks. Nüüd häbenen.

Kuidas määratleda teie kohta kunsti-teoorias, mille kohaselt kõrgeim on muusika oma ülima abstraheerituse ta-semega, seejärel luule ja kirjandus ning siis kujutav kunst? Teie luule kohta on ju tarvitatud nii väljendit musikaalne kui ka visuaalne, kumb neist elementidest on teile endale olulisem?

Ma ei taha kuidagi pikalt arutama hakata: et mida Hegel ütles või mida mina mõtlen. Aga – olen ju kujutava kunsti luule pärast hüljanud. Ja muusi-kaat ma kuulan iga päev – Bachi rohkem kui teisi –, kusjuures luulet loen väga harva.

Mil määral te polemiseerite erinevate varem esinenud kunstiteoreetiliste mõtete ja vooludega – või olete te teoreetilisest kontseptsioonist kirjutamisel täiesti prii?

Kirjutamise ajal ei arvesta küll mitte millegagi. Hiljem vahel vaatan, et näe, selle kohta võiks Hasso seda öelda ja tolle kohta Velsker toda.

Lõpetuseks üks laialt levinud triviaalne küsimus – millise kunstiteose autor te tahaksite olla ja miks?

Ma ei oska kuidagi mõelda, et võiksin kuidagi näiteks Bachi orkestrisüitide

autor olla... Olen rõõmus, et olen kirjutanud näiteks "paar tera kellaliiva..." ja maalinud need taldrikud sääl Tarbekunstimuuseumi kapis. Mõtlen neid musikaalseid...

DIXI

ANDREI HVOSTOV **Pinnapealsuse laifuseks**

Hiljuti kuulsin ühes eestikeelses raadio-
saates väidet, et eestlastel ja korealastel
on sarnasusi. Väide ei põhinenud Aasia
südames oleva ühise ürgkodumaa mee-
nutamisel, vaid mehaanilisel võrdlusel:
kui Venemaa ekvivalendiks Kaug-Idas
on Hiina, siis on Taevaalusega piirne-
vad väikerahvad eestlaste ekvivalen-
diks.

Probleemiks pole siin massikommuni-
katsiooni kalduvus moonutada maa-
ilmapilti, vaid inimeste vajadus selliste
mudelite järele.

Religioonisotsioloogia, mis avab
meile Euroopa, Hiina ja India erinevu-
sed, evib äärmiselt mõjukat argumen-
tatsiooni: väites, et konfutsianism on
kohandumine maailmaga, oportunistlik
õpetus, mis samastab ideaalse ja
reaalse maailma, antakse seletus Hiina
ühiskonna staatilisusele (parimas või-
malikest maailmadest elav inimene ei
tunne vajadust midagi muutma hakata).
Samasugust mõju avaldanud Indias hin-
duism, mis annab inimesele tema tegu-
de põhjal küll lootust soodsamaks

uuestisünniks, kuid võtab igasuguse
võimaluse väljuda kindlast kastist prae-
guse elu kestel.

Max Weberi religioonisotsioloogia
seletab ära, miks on Oktsident dünaa-
miline, Hiina või India seevastu staati-
lised. Aga mis tähendust omavad siin
mõisted "dünaamiline" ja "staatiline"?
Kui asjade mõõduks on inimene, siis
teiste tsivilisatsioonide mõõdupuuks on
mõõtja enda tsivilisatsioon. Asjade ole-
must sellise meetodiga ei ava.

Meie ajaloo kaks tuhat aastat näita-
vad, et maailma tajumine põhineb uni-
versaalsetel tõdedel, maailma paran-
damise katsed nende instrumentaliseer-
imisel. Eelnevas puudub vähimgi avas-
tuslikkus, haritud inimene on õigus-
tatud õlgu kehitama, küsides "kes seda
ei teaks?".

Ent asjade seas, mida tuleb ikka ning
jälle üle korrata, on ka holistliku maail-
mavaate kriitika. Euroopas külma sõja
järel puhkenud julgeolekupoliitilise dis-
kussiooni vähene tagajärjekus on sele-
tatav sellega, et tsivilisatsioonide uni-
kaalsuse aksioom muudetakse tsivilisat-
sioonide koherentsuse teoreemiks, ja
seda eurotsentristlikult positsioonilt.

Saksamaal tegutseva Bundesakademie für Sicherheitspolitik kogumiku "Schriftenreihe zur neuen Sicherheitspolitik, Jahresband 94/95" üks autoreid, Aasia Instituudi referent Sebastian Heilmann alustab artiklit "Die Menschenrechte tõdemusega, et "Hiina traditsioon pole sünnitanud midagi sellist, mis vastaks lääne inimõiguste mõistele selle individuaalsuses, võõrandamatuses ja ülimuslikkuses riigi ees".

Küsimust, kuivõrd kohaldatav on läänelik demokraatia teistes tsivilisatsioonides, alustatakse iseenesestmõistetavate asjade tungiva meeldetuletamisega, seega pole nimetatud asjaolud "iseenesestmõistetavused" *per definitionem*.

Maailma terviklikule haaramisele manifesteeruv liikumine *New Age* ei saa täita neid tühemikke sel põhjusel, et tegemist on Oktsidendi sünnitiseega.

19. sajandi keskpaigas läänlasteks ja traditsionalistideks ehk slavofiilideks jagunenud vene intellektuaalid annavad näite kultuurilõhedest ülehüppamise tagajärjekesest vaimse pingutuse kaudu.

Läänlased, kes olid paremad kato-liiklased kui paavst ise, elasid Euroopa keskkonnas üle ehtveneliku ideaalide purunemise (kohutava avastuse, et Lääs on utilitaristlik); ning samamoodi pidid talupojariietuse interpretatsiooni kandvad slavofiilid tunnistama oma rahvasekka-mineku fiaskot, nende suutmatus tabada rahva hinge väljendus hiljem lõpututes arutlustes Venemaa mõistatusliku olemuse ümber.

Nii nagu läänlaste ja slavofiilide liikumised olid sama nähtuse (rahvast võõrandunud ja pinnapealselt läänestu-

nud vene intelligentsi tõeotsing) erinevad tahud, näib olevat ka lõpliku teadmise otsimine transtsendentaalsest, siinkohal on selle mõistega haaratud "traditsioonilised" tsivilisatsioonid, eurotsentrismi pahupooleks: absoluutse tõe nägemine Läänes on samaväärne absoluutse ebatõe nägemisega temas.

Millegi kuulutamine väärustunuks eeldab selle täiuslikku tundmist, nagu haiguse diagnoosimiselgi peab teadma haiguse põhjustajat.

Millegi uue omaksvõtt eeldab vana eemaleheitmist, see omakorda eeldab täpset teadmist, milles nimelt avaldub see "vana", või õigemini, milles avaldub eemaleheidetava tsivilisatsiooni ainulaadsus. Oletades, et dualistlik maailmapilt, formaalne loogika ja ajaloo lineaarne tajumine on vastuolus uue maailmapildiga, tuleb ümbersünni huvides nendest väärustustest vabaneda.

Kolmandas maailmas töötavad arenguabi spetsialistid kurdavad, et paljudel rahvastel puudub arusaam aja ühekordusest, suunatusest ja tagasipöördumatusest. Kui inimesel puudub ajahorisont, ei suuda ta üle võtta ka lääne majandusmudelit, kus tegevus projekteeritakse ajalisele teljele. Mil määral on võimalik muuta väljakujunenud suhtumist Aega?

Isiksuse pöördumist, mida nimetatakse ärkamiseks või nägijaks saamiseks, on raske seostada vaimse tahtega "ma ärkasin, sest ma tahtsin". Pöördu-nute elulood viitavad sellele, et nägijaks saamisele eelneb hingeline või füüsiline katastroof – "mind äratati", ja selle üt-luse impersonaalsus näitabki, et metamorfoosis on midagi jumalikku. (Kui pühakute eluloos ei viidata mõnikord

ärkamiseelsele kannatusterajale, nagu Piiblis näiteks, siis ei saa siit kaugeltki järeldada piinade puudumist üldse. Ärkamiste paradigmaks on sõdur Ignatius Loyola vaimsele kirkastumisele eelnud ränk haavataamine ning pikk võitlus elu ja surma vahel.)

Aga meid huvitab siinkohal pöördumine omal tahtel, sest argumentatsioon Lääne tsivilisatsiooni vääristumisest ja traditsionaalse õigsusest käib jumaliku või saatuslikust allpool – tegemist on mõttekonstruktsioonidega, kus üks inimene püüab midagi tõestada teisele inimesele.

Mõistusest juhitud vaimsele pöördumisele saab seega jõuda ainult iseenda kui ajaloolise olendi tunnetamisega – kui inimese puhast, rikkumata mina on kapseldunud tsivilisatsiooni kesta, mis lasub meil sibulakoore taoliste kihtidena, siis on ainsaks väljapääsuks õppida neid kihte ära tundma ja järgnevalt eemale heitma. Seega viib tee traditsionaalsete "õigete" tsivilisatsioonide juurde omaenda tsivilisatsiooni täiusliku äratundmise kaudu. Ja siin need raskused algavadki.

Tänase päevaga lõppevat ajatelge lahutatakse kokkuleppelisteks etappideks eesmärgiga saada meetod ajaloo seletamiseks (keskaeg järgnes antiigile ja eelnes uusajale).

Tegelikult on ajaloolise aja joon sarnane geomeetrilisele, koosnedes lõputust hulgast punktidest. Asudes uurima suvalist punkti ajaloo teljel, oleme sunnitud haarama ka eelnevat, eelneva eelnevat, eelneva eelneva eelnevat... ja nii edasi. Rännak Lääne tsivilisatsiooni läte juurde on lõpp-punkti silmas pidades piiritletud ettevõtmine, kuid tegelik

liikumine sellel teljel on inimvõimete piiratusest tingitud lõputu protsess.

Alustame tagasiminekut ajas, võttes silme ette lähima ajaloos juhtunud kokkuleppelise murranguhetke. Olgu selleks Teine maailmasõda. Oleviku ja selle pöördepunkti vahelise aja suudame usutavasti (ma ütlen seda suure kõhklusega) läbida suuremate raskusteta, sest me oleme nimetatud aja kaasajad. Ületamatutena näivad raskused algavad legendaarsetesse aegadesse jõudmisega.

Teine maailmasõda on legend, mis on tagantjäreletarkuse ja ümbermõtestamise tõttu deformeerunud. Mõistmaks nähtust tema enda ajas, haarama meie sajandi kolmekümnendate aastate järele, aga see tähendab ränka puhastustööd alateadvuse tasandil.

Kolmekümnendad aastad – Auschwitz pole veel muutunud sümboliks, lühend SS ei pane veel võpatama, natsionaalsotsialismiga kaasaminekut on võimalik põhjendada moraalsete kaalutlustega... Alateadvuse puhastamise eesmärgiks on aus vastus küsimusele: kuidas oleksin käitunud tookord mina, teadmata järgnevat, teades vaid eelnevat?

Praeguste hinnangute aluseks olev Teise maailmasõja katastroof asendub eelneva põhjus-tagajärg seosega. Mida tähendas kaasaegsetele suur majandusdepressioon, Versailles' rahu, bolševism?

Need nähtused ulatuvad ajas kolmekümnendatest aastatest kaugemale, seega: kui me peame kujundama oma võimaliku hoiaku kolmekümnendatel aastatel, eeldab see meie täisealisust sellel ajal, aga sellest omakorda järeldub,

et me mäletame veel ühte katastroofi – Esimest maailmasõda. Tolle põlvkonna murdumise hoomamiseks tuleb aga jälle minna veelgi kaugemale, süüvida sõda alustanud rahvuste eufooriasse. Seletamiseks endale (tänapäevale) midagi nii arusaamatut nagu romantiline vaimustus sõja puhkemise üle, tuleb minna jälle kaugemale.

Reisil minevikku on lõputult palju vahepeatusi: *fin de siècle*, industrialiseerimine, natsionalismi teke, Suur Prantsuse revolutsioon, valgustus... Meil tuleb sellel teekonnal mõtestada mõistusevastast. (Kolmekümneaastase sõja ajal tegid määratlevad palgasõdurid ühes maakonnas kaks hirmutegu: sundisid terve küla rahvast tulle hüppama ja torakasid Neitsi Maarja kujul silmad peast. Proovige aru saada, et viimane tegu oli kaasaegsete silmis märksa õudsem esimesest.)

Läbime militaarse revolutsiooni ajastu, reformatsiooni, renessansi, suured maadeavastused, keskaegse universalismi, "pimedate sajandite" rahvasterännu segaduse, kristluse tekke ja antiikajastu.

See oli teatud valim (suures osas kokkulangevate) ajaloetappide kokkulepelistest nimedest. Iseenesest mõttetu klassifikatsioon ajateljel liikujale, aga siin on see esitatud vaid märkimaks, et iga üksiku nimetatud etapi tundmaõppimiseks võib inimene kulutada kogu oma elu (professionaalne ajaloolane, kes suudab oma elu kestel haarata kaks-kolm etappi, on erakordne inimene).

Milleks see ajaloos kaevamise piin? Koreas filosoofiat õppinud inimene väitis kord mulle, et Lääne inimese on ära rikkunud kolm meest: Aristoteles, Kristus ja Marx.

Pole raske mõista, miks nimetas korealane just need kolm nime, raskem on mõista, mida mõtles korealane Lääne inimese "rikutuse" all (ma võin siinkohal midagi oletada, aga see jääb ka ainult oletuseks), ent oma "rikutusest" vabanemine on juba ületamatuks raskuseks – kui minu haridus põhineb loogika isal Aristotelesel, kui minu moraalsete tõekspidamiste ja maailma tunnetamise aluseks on judaism-kristlus, kui ma elan ühiskonnas, mis on just selline, nagu ta on Marxi õpetuse instrumentaliseerimise tagajärjel ja kus minu poliitilised tõekspidamised väljenduvad suhtumises Marxi, siis ma ei vabane sellest kõigest seda lihtsalt eitama hakates. Tsiivilisatsiooni mõju ei lakka toimimast ka idioodi, ateisti ja apoliitiku juures, kes pole võib-olla kuulnudki midagi Aristotelesest, Kristusest ja Marxi.

Mõned traditsionalistid väidavad, et rahvapärimus, täpsemalt muinasjutud, sisaldavad kodeeritud Sõnumit.

Kui nii, siis tahan meenutada neid lugusid, mille süžeeks on Targa juures käimine. Asjade käik on siin rangelt ette kirjutatud: Tark on erak ja ta elab kusagil maailma lõpus, temani jõudmiseks kulub seitse aastat. Jõudnud Targa juurde, peab rännumees tema juures elama seitse aastat. Lõpuks teeb Tark suu lahti, öeldes midagi sellist, mida tema juurde tulnud abivajaja on möödunud aastate jooksul isegi aimama hakanud. Elanuks Tark naaberkülas ja öelnuks ta need sõnad esimese päeva jooksul, poleks dešifreerimist toimunud.

20. sajandi lõpp on naaberkülas elavate tarkade ajastu.

**Ettekanne Avatud Ühiskonna
Foorumil 19. aprillil 1996**

Kui meie kunagise kaaslinlase Alfred Rosenbergi teoses "XX sajandi müüt" leidunud visioone poleks müüritud end hiljem jõuliselt tegelikkusse graveeriva hulluse ideoloogilisse vundamenti, siis tuntaks teda praegu küllap kui tüht pisut pentsikut teisejärgulist mõtlejat sajandi esimesest poolest.

Moodne teooria oleks ta võib-olla isegi uuesti avastanud koos markii de Sade'i ja Pierre Rivière'iga.

Kui sajandivahetuse võimumängud Venemaal ei oleks ahvatlenud Vladimir Leninit esitama teesi sotsialismi võimalikkusest ühes eraldivõetud riigis, tuntaks praegu tõenäoliselt Louis Althusseri ja Theodor Adornot laiemalt kui Jossif Stalinit, sest nende ideed olid huvitavamad. Filosoofia muutub ohtlikuks alles siis, kui teda süstemaatiliselt ellu hakatakse rakendada.

Thomas More'i tekst on andnud nime "utoopiale" kui täiuseriigile ning ka Thomas Hobbesi "Leviathanist" rääkides ei värista me õudusega õlgu, kuigi praktikas teostatult ei jäänuks küllap kummagi briti teooria alla ajaloolistele totalitaarriikidele.

Ent need tekstid, mille ajaloolahendused on paberile jäänudki, ei ole kaotanud oma algset teoreetilist iseloomu ning süüdistada võib neid ainult sõnalisest kurjas, kuid mitte veres.

Inimesele kui ratsionaalsele olendile on ilmselt loomuomane püüda ainuüksi

oma osalt kollektiivsele mälule, mõistusele ja ühiskondlikule kogemusele tuginedes leida või välja mõelda kõiki tegelikkuse aspekte seletavad viimased põhimõtted ja konstrueerida neist suurejoonelisi süsteeme, nn suurteooriaid, mis teda seejärel tema tegemistes toetaksid ning tema uutele küsimustele vastaksid. Ka suurem hulk pürgimusi ühiskonda ümber korraldada põhjendab end mõne suurteooriaga.

Ent ajaloolise kogemuse taustal tuleb meil kahjuks tunnistada, et kuigi suurteooria võib aidata üksikisikul ehitada endale vastuoludeta maailmavaadet, ei ole kollektiivsed katsed suurteooriale põhinevat tulevikku rajada kuskil eriti meeldivaid tulemusi andnud. Ma räägin nimelt tahtlikest katsetest, mis toetuvad lõplikule, valmis suurteooriale.

Mis aga juhtub siis, kui suurteooria nurgakiviks võetakse väide, et sellised suurteooriad polegi üldse võimalikud? Küsimus pole iseenesest uus ning seda võib formuleerida mitmeti.

Kas väide, et kõik on suhteline, võib pretendeerida absoluutse tõe saatusele? Kas kindel pürgimus loobuda põhimõtetest on ise põhimõte?

Seda küsimust võib vaadelda kui üritust vähemalt puudutada tõe ja tegelikkuse tabamatut tasakaalupunkti, ent samahästi võib seda pidada salakavalaks katseks võtta kahtluselt ära hää, tahuda võimalik peavastuargument omaenese ehitise nurgakiviks.

Peaaegu kõik praegusel ajal tõsiselt võetavad suurteooriad toetuvadki aga just sellisele eeldusele, osalt küllap ka seetõttu, et nad on välja kujunenud suurteooriatele kui niisugustele üsna vaenulikus intellektuaalses keskkonnas.

Teine maailmasõda oli just jõudnud paljastada korras ja süstemaatilises kätkeva hulluse, kui impeeriumide lagunemine viis endaga ka senise arusaamise maailma üldisest arhitektuurist. Uue rahvasterändamise poolt esile kutsutud semiootilised kultuurišokid ja moodsate sidevahenditega ühte seotud "maailmaküla" on seadnud kahtluse alla iga kultuuritraditsiooni enesepiisavuse, samuti aga nn universaalsed väärtused. Sellistes tingimustes on kontinentaalse kultuuriteooria halastamatu eneseanalüüsi põhjalt võrsunud dekonstruktsioon ja postmodernism, anglo-ameerika kontekstis on saanud jalad alla end selgelt jätkuvusele, historismile ja neist tuletatud ühiskonnakorraldusele vastandav "avatud" ühiskonna teooria, mis on seotud eelkõige Karl Popperi ja tema jüngritega. Üks neist on selgelt vasakpoolse, teine parempoolse taustaga. Nõnda näiteks on nii postmodernismi arvestatavaim filosoof Jean-François Lyotard kui kaasaja teravaim võimukriitik Michel Foucault mõlemad nooruses kuulunud kommunistlikesse ühingutesse ning ka neid "uuskonservatiivideks" tituleeriv saksa uuema ühiskonnateooria lipulaev Jürgen Habermas proovib isegi resigneerunult kapitalismi emmates ikka meelsasti selga Adorno mantlit, kuigi see on talle mu meelest mitu numbrit suur. Popper seevastu on külma sõja aegses kontekstis võetud osalt talle eneselegi ootamatult omaks konservatiivide poolt, mida kinnitab ka tema lorditiitel. Ning oma peateoses ei suuda ta totalitarismi-analüüside teravusest hoolimata vaba sallivuse printsiibile kindlaks jääda, vaid kuulutab kõigi Euroopa punapruu-

nide vaimseks isaks Platoni – viimase suure mõtleja, kes suutis ühteviisi mõjutada nii lääne- kui idakristluse filosoofilisi traditsioone. Mõte "avatud" ühiskonnast tõukub ära vastandusest "suletud" ühiskonnale, ilma milleta ei oleks ta nähtavasti võimalik.

Siinkohal olekski ehk sobiv eelpool esitatud küsimus veel paar korda ümber sõnastada. Kust peas käima sallivuse piir? Kas sallivust tuleb üles näidata ka nende vastu, kes võtavad avalikult sõna sallivuse vastu, nagu näiteks usufundamentalistid, neonatsid ja võrdsustava diskrimineerimise eestkõnelejad? Kas "avatud" ühiskond on avatud kõigile või vaid valituile? Kui me ütleme, et kõigile, siis tuleks meil meenutada sellesama Platoni hoiatust, et demokraatia kui riigikord sisaldab ka masinavärgi, mis võimaldab suurimatel meelitajatel teda kildkondlikes huvides ära kasutada ning teoreetiliselt ka kukutada. Hästihoolitsetud hammaste roll lääne poliitikutete populaarsuse kujunemisel ning Vene sisepoliitiline olukord ei jäta suurt ruumi arvata, et Platon oli üleliia pessimistlik. Ka meie oma ajaloost meenub Pätsi kehtestatud autoritaarne kord, mille eesmärk oli teadupärast takistada fašismi demokraatlikul teel võimule tulemast. Viimase aja Eesti avalikku elu jälgides ei teki vähemasti minul küll tunnet, et sarnane olukord praegugi korduda ei võiks.

Aga võib-olla saabki "avatud" ühiskond olla avatud ainult valitutele? Näiteks neile, kes tunnistavad selle idee ülimuslikkust? Sellisel juhul oleks meil tegemist nähtusega, mis erineks vaid korralduslikust küljest nn sotsialistlikust demokraatiast. Ka see garanteeris

mäletatavasti sõna-, trüki- ja kogunemisvabaduse neile, kes tunnistasid idee üliluslikkust. (Siin ja edaspidi ei kasuta ma väljendit "avatud ühiskond" enam kui Popperi terminit, vaid tema praeguses tavatähenduses.) Kui ka "avatud" ühiskond nõuab uue – näiteks poliitiliselt korrektse – inimese kasvatamist, siis on ta suurele hulgale olemasolevatele inimestele lihtsalt "suletud". Tema kehtestamise eelduseks oleks sel juhul masiline indoktrinatsioon ehk ajuloputus. Mäletatavasti ütles ka Lenin kunagi, et "pole tarvis kedagi kaikaga paradiisi ajada", ning tema pärijad haarasid kaika alles siis, kui inimesed ei soostunud sellesse paradiisi vabatahtlikult minema. Mis mõtet oleks meil rääkida "avatud" ühiskonnast, kui selle tekitamine eeldaks kõigi temasse mahutatavate üksikisikute teadvuse vägivaldset muutmist?

Nõnda jääb mulje, et absoluutselt avatud ühiskond on olemuslikult kaitsetu oma vastaste ees, mis on hävitus tehnika praeguse arengutaseme juures võrdlemisi suur risk, ning valituile avatud ühiskond eeldab püsimiseks vaimset vägivalda. Need kaks poolust või võimalust on õnneks siiski teoreetilised äärmused, mis muidugi ei tähenda, et neid ohtudena tohiks alahinnata. Kuid ka stabiilse keskteena, võimalikult avara vabaduse nimel äärmuseohtu trotsides, seisab universaalne "avatud" ühiskond siiski enesepette pinnal. Georg Henrik v. Wright on osutanud, et kui näiteks Indias suudetaks muuta kõigile elanikele kättesaadavaks keskmise lääneriigi elatustase koos sinna juurde kuuluvate külmkappide ja muu luksusega, jätkuks Maa energiaressursse vaevalt paariks kuuks. Kes loodavad neid

kompenseerida teaduse uute saavutuste kaudu, on vaadanud liiga palju 60ndate aastate multifilme. Pikemas perspektiivis tähendab universaalne ausalt avatud ühiskond seega arenenud riikidele elatustaseme langust, ja seda juba ilma korraliku ajuloputuseta alla ei neelata.

Ent vägivaldse ajuloputuse kõrval on olemas ka selline hoopis leebem nähtus nagu sotsialisatsioon, mille teeb läbi iga inimene, kes suudab ühiskonnas enesega toime tulla. Sotsialisatsioon tähendab ühiskonna kehtivate normide tajumist ning arusaamist sellest, kuidas toimivad tema institutsioonid. Umbkaudu sama nähtust tähistab ka termin "kultuuratsioon", mis tähendab konkreetse kultuuri sisemiste mehhanismide toime mõistmist, maailma ja muidugi ka ühiskonna kaardistamist selles kultuuris toimiva mõõtkava järgi. Õigupoolest võime me jagada inimeseks saamise sotsiaalseid aspekte käsitlevad teooriad kahte liiki sõltuvalt sellest, kumba poolust nad rohkem rõhutavad. Nimetaksin "sotsiotsentristlikeks" neid teooriaid, mis keskenduvad ühiskondlikele normidele ja mõistavad inimest eelkõige kui ühiskondliku *tegevuse* subjekti. Kultuur on sellise teooria seisukohast vaid sügavate sotsiaalsete protsesside pindmine väljendus. "Kulturotsentristlikeks" võiksime seevastu nimetada teooriaid, mis keskenduvad ühelt poolt maailmavaatelistele ning teiselt poolt väljendust ja tõlgendust puudutavatele küsimustele. Inimest käsitavad sellised teooriad esmajärgus *mõistva* ja *mõtestava* olendina, analüüsides alles seejärel tema elu praktilisemaid külgi. Ühiskond on kulturotsentristlikust seisukohast vaid ümbrus, mida kultuur

olemasoluks vajab. Sotsiotsentristika teooria seisukohast on näiteks kõne ja suhtlemise puhul tähtis informatsiooni liikumine, mis mõjutab otsuseid ja neile järgnevaid tegusid. Kulturotsentristliku teooria seisukohast on hoopis tähtsamad kõne sisu ja vormiga seotud probleemid. Nii sotsio- kui kulturotsentrismi võib olla mitmesugust, muuhulgas ka avatud ja suletut.

Ideaalolukorras peaksid sotsio- ja kulturotsentristlikud teooriad suutma üksteist täiendada, aga nende erinev suunatus teeb selle tihti väga raskeks. Sotsiotsentristlik teooria ei saa teisiti, kui peab määratlema üksikisikut ühiskondlike suhete, lepete ja hierarhiate kaudu. Kulturotsentristliku teooria lähtepunkt on aga eelkõige üksikisik kui ennast väljendav ja keskkonda tõlgendav subjekt. Ühest vaatepunktist on üksikisik vaid ühiskonna algühik, teiselt poolt ühiskond vaid subjektide summa.

Nõnda tundub, nagu oleks kulturotsentrisim otse loomulik just anglo-ameerika teoreetilisel maastikul, kus on teatavasti kombeks kollektiivide iseolekut eitada. Ent see pole nii. Liberalism ja temale sugulaslikud õpetused on sotsiotsentrismi suutnud subjektikesksusega ühendada sel teel, et on konstrueerinud oma tarbeks sellise subjekti, kelle ülesanne ei ole niivõrd oma keskkonna mõistmine, kuivõrd vaba ettevõtlikkus selle sõna kõige laiemas tähenduses. See on uue aja inimene, kes ei söö selleks, et elada, vaid elab selleks, et rohkem süüa teha. Kultuur on temale oma mõistmisetaotlustega sageli pigem segav melu kui toetav pind, sest kultuur pürib seletama ka üheselt mõistetamatut. Väites, et kultuurinähtused on tege-

likult sügavamatest sotsiaalsetest protsessidest tingitud pinnavirvendus või koguni kellegi huvides ühiskonnale peale surutud illusioonid, on sotsiotsentristlik teooria tihti üritanud n-ö tekki enda peale kiskuda ja väita, et kultuuri ülesannet maailma mõista ja mõtestada täidab piisavalt hästi kahendsüsteemis arvutatav teadus. Pole juhuslik, et sõna "sotsioloogia" võttis kasutusele positivismi rajaja Auguste Comte.

Selles kontekstis võib avatud ühiskonna teooriat näha ka kui niisuguse arengu skeemi, mis kulgeb kulturotsentristlikult maailmavaatelt sotsiotsentristliku suunas ja sealt veel edasi rahakeskse maailmanägemise poole. Kuna kultuur kannab lisaks n-ö välisele sotsialisatsioonile edasi ka jätkuvusel põhinevaid identiteete, on teda kerge süüdistada meelevaldsuses, ebaratsionaalsuses ja traditsionalismis. Euroopa keskaja kogemus annab selleks ju mõningal määral ka põhjust. Kuid hulk meie praeguse maailma probleeme tuleneb siiski just sellest, et sotsiotsentristlik teooria ei suuda tema enese tekitatud küsimustele vastata. Tema siht on ratsionaliseerimine, mis võimaldab niivõeldi globaalsetel protsessidel segamatult kulgeda. Jäigalt tegelikkusesse rakendatuna on sotsiotsentristlik "avatud ühiskond" niisiis ikkagi piilupart McDonaldi ja mitte vaba inimese filosoofia ning esindab eelkõige rahvusvaheliste suur korporatsioonide huve. Igasuguseid kultuuripiire näeb see "suletusena" ja nende erinevusi ebaratsionaalsustena, kultuuri ennast kaupade ja teenustena. Kuid see filosoofia ei arvesta asjaoluga, et inimene on loomult pa-

radoksaalne olend ning elab paradoksaalses maailmas. Seda võib iga üksikisiku tarvis lahti mõtestada ainult kultuur.

Kulturotsentristlikust vaatepunktist ei ole mõtet rääkida niivõrd avatud ühiskonnast kui võrd avatud kultuurist, mis ei tähenda tasandamist ei alla- ega ülespoole. Kulturotsentristlik peab inimesekssaamist võimalikuks vaid kultuuri kaudu ning sotsialisatsioon on tema seisukohast kulturatsiooni kaasnähtus. Seetõttu kipub suletud kulturotsentristlik end enamasti põhjendama müütidega oma rahva ülimuslikkusest ning tekitab natsionalismi – teiste kultuuride kaudu pole ju võimalik inimeseks saada. Ent täpselt samal põhjusel eeldab kulturotsentristlik avatus kõigilt kultuuridelt vastastikust tingimusteta tunnustamist ja oletab, et igaüks neist sisaldab oma teed universaalsete väärtuste juurde.

Eesti on viimaste aastate jooksul teinud läbi kiire taustavahetuse, mida võib siinses kontekstis iseloomustada kui hüpet kulturotsentristlikust maailmast sotsiootsentristlikku. Sellises olukorras on kulturotsentristlik vaatepunkt tõmbunud kaitsele ja sulgunud – kuidas muidu mõista viimastel aegadel ennast üha häälekamalt välja kuulutatavat suunda terve targa tugeva ja tõupuhta eestlase aretamisele. Nõnda võib tekkida umbes samasugune ideoloogiline kooslus nagu Nigeerias, kus korporatsioon Shell hoiab võimul verist sõjalist režiimi. Tegelik tasakaalupunkt on mujal. Avatud ühiskond ilma avatud kultuurita on fiktsioon. Kultuur, mis ei ole avatud, on hullusärk, mille võib siiski kergesti mugavaks kuueks ümber õmelda.

VAATENURK

TIIT ALEKSEJEV Veinist ja vintpüssist

INDREK HIRV. PÕUASININE.
Loomingu Raamatukogu 1996 nr 11.
71 lk. Hind 9 kr.

Suur poeet kirjutab iseendast rääkides oma ajast, on T. S. Eliot kusagil öelnud. Nii õõnsa kõlaga hinnangut võib endale lubada vaid Elioti-tasemel luuletaja. Suur poeet...

Milles see suurus siis väljendub? Mäletan Toomemäge. Hirve ja kahte pooltühja pudelit kohvikulal. "See on hea vein," ütleb Hirv ja vaatab klaasitäit uurivalt vastu valgust, "täiesti tavaline." Siinkohal võikski luulest rääkimise lõpetada, sest kõik oluline on juba öeldud.

Samas püsib nii kirjutamine kui ka veinijoomine sageli kõige lihtlasemal inertsil – kui oled kord alustanud, on raske pidama jääda.

Kõige selle õigustamiseks on kasutusele võetud täiendavad ja üdini võltsid kriteeriumid – peenus, kargus, väljapeetus ja eksperdi maitsele vastavus.

Tegelikuses kehtivad neist ainult kaks: meeldib/ei meeldi. Ja needki panakse püsivuse huvides ajaproovile.

Nii veini kui luule tegeliku väärtuse määrab ainult aeg ja see on julm protsess: hea vein läheb aja jooksul ainult paremaks, halb vein ainult halvemaks. Luulega on täpselt samuti. Mitte iga poeet ei suuda oma ajast väljuda ja see,

kas tegu oli hea või halva aastaga, selgub alles hiljem.

"Põuasinine" on hea kogu. Täiesti tavaline. Nii tavaline, kui saavad olla Federico García Lorca ja Francois Villon. Kõik surnud ja korgi all ja ekspertide poolt heaks ja aegumatuks tunnustatud. Ja Indrek Hirv ise, Rainer Maria Rilke ees ja Robert Sabatier' järel. Peavad olema head närvid, et oma luuletusi nende omade kõrvale seada, mis siis, et omaenda tõlkes. Head närvid ja head luuletused. Hirv on iseendale esitanud samasuguse väljakutse nagu ülbe bretoon Francois Villonile Saint-Jacques'i tänaval 1455. aasta juunikuu ööl.

Kolm meest, üks naine, palju veini ja solvang, mida erinevalt veinist on raske alla neelata.

Iseenesest naeruväärne olukord, mille käigus jääb ainult üle oma au kaitseks põueoda haarata, bretoon surnuks torgata ja põgeneda. Pageda, nüüd juba lindpriina, et kurjategijatega mööda Prantsusmaad ringi hulkuda ja kuningriigi erinevates vanglates kohtuotsust oodata. Selleks, et saaks hiljem öelda:

*See oli aastal tuhat nelisada
kuuskümmend üks, kui juhusega
pooleks
sain elu tagasi...*

Luuletaja elu on eksiil ja ellu jääda tähendab kirjutada. Vihata ei ole selles maailmas mõtet kedagi, sest kõik ongi juhusega pooleks. Võib-olla just selle-

pärast tasub ka Hirvest rääkida, sest praegusel kummalisel ajal on ta üks väheseid luuletajaid, kes üldse midagi kirja paneb ja sedagi mitte lõhkumise, vaid loomise pärast.

Joo ungari veine, soovitas mulle kord üks madjarist tõlkija, Ungaris on palju päikest ja nendest veinidest ei saa sa kunagi peavalu. Mine oma päikese eest varju ja loe Hirve luulet, kui eesti keel sulle enam peavalu ei valmista, võiksin talle öelda. Siis saad aru, mis meis ühist on.

On paradoksaalne, et maailmahulgusest Hirv kirjutab luulet, mis on kohati nii lähedane, et peale vaheeurooplaste ei mõistaks selles kõlavat ängistust ja kaotushirmu ilmselt mitte keegi. Mitte keegi ei mõista kodumaad paremini kui see, kes temast eemal on olnud. Eksiil võib olla nii ruumiline kui vaimne ja viimane võib inimest saata kogu tema elu.

Hirvel on eemalt jälgimine õnnestunud ja võib-olla just sellepärast, et ta on kirjutanud iseendast. Samas ei saa olla midagi petlikumat. Näiteks 1995. aasta augustikuu üha tugevnevates idatuultes kirja pandud luuletuse tähendus hakkab avarduma alles aasta pärast:

*kolm vapikutsikat – te ahastust
kui münt lööb lennul korra
kilgendama
kuid vihm taob pori vastu tagaust
ning saatusel on üsna ükstakama*

Teksti teine ring ei kuulu enam tema loojale ja selles ei ole midagi ebatavalist. Hea luuletaja kirjutab iseendast rääkides tavalistest asjadest. Ja need tulevad kord nii või teisiti. Kuhu kolm vapikut-

sikat kord välja jõuavad, on hetkel prognoosimatu. Liiga palju on võimalikke hargnevusi.

Üks kujund, mis Hirve tekstides läbi mitme kogu kõlama jääb, on *leegion*. Eestlaste jaoks on tegu müüdiga, mis on ammu väljunud ühe Waffen SSi üksuse raamest. *Leegionis* olid mehed, kes võtsid 1944. aastal ette viimase meeletliku katse ida poolt sissetungijaid tagasi tõrjuda, ja see katse nurjus. Ajaloole kuulub siin ainult algimpulss, müüt on vormunud omasoodu. Mehed, kes sõdisid kahe mäe vahel, jõid piiritust, sest kaine peaga ei saanud seda sõda enam pidada, ja kellest enamus "põrutati otse taevasse", nagu Hirv "Poisipeas" ütleb. Lootusetu võitluse kangelased ja need, kes sellest põrgust elusana tagasi tulevad, peavad unenägudes oma lahingu lõpuni võitlema. *Leegion* on võimas kujund ja see on ka "Poisipea" sideaineks. *Leegion* on müüt, mis liidab "poisipea" loos peituva armastuse ja mineviku, alasti naise ja alasti surma lahutamatu ühte.

Leegion ja *Pallas*. Kaks antiigihõngulist sõna, mis läksid sõjajärgses Eestis teisele ringile. Sõnad, millele oli määratud müüdiks saada, sest ajaloost olid nad võetud. Sarnaselt Hirvega on see müüt olnud osa minu lapsepõlvest ja ma ei soovi seda lõhkuda, pigem vastupidi.

Ma ei soovi lõhkuda ka Hirve müüti. Pealegi on Hirv jõudnud tasemele, kus tema tekstid temasse suhtumist kujundama hakkavad. Viimane on luuletaja jaoks ühest küljest eneseuhkust kõditav ja teisest küljest ohtlik.

Oleks vara pateetilisi järeldusi teha ja erinevalt joovastavatest vedelikest on dekaadivanune luule suhteliselt noor

lõikus. Teatud väliste märkide põhjal võib aga arvata, et Hirv peab ajaproovile vastu. Nii nagu kümneaastase vanglakaristuse vastuvõtnud Villon, kes 1463. aastal igaveseks ajaloo pimedusse kaob ja sellega oma tekstid lõplikult fikseerib.

EPP ANNUS

Kevadised lumehangealused lilled

VAINO VAHING. KAUNIMAD JUTUD. Ilmamaa, Tartu, 1995. 316 lk. Hind 88.50.

"Armastan öiseid ja lühikesi jutte, justkui kevadisi lumehangealuseid lilli. Neis on midagi ühist. Mitte kaduvus, vaid korduvus ja kiire närtsimine. Lühijutte ei ole kunagi kauaks, või kui, siis peab neid palju olema, see ehk ongi nende ainukene eelis sinilillekimbu ees." ("Ralli", lk 201.)

Kui jutte on üle neljakümne, on neid siis juba palju? Liiga palju, et elegantselt lohaka liigutusega kimbuks siduda ja unustada; tahaks igaüht neist pihku võtta, lumest puhtaks puhuda ja lähemalt silmitseda. Ent seda tuleb teha ettevaatlikult, sest Vahingu lumehangealused äratavad aukartust – ühte kimpu on kogutud aastakümnete looming.

Aukartusele sundival, aga ka ängistavalt mõjub lõplikkus, mis sellest kogust hoovab. Ülevaatekogu on alati mingis mõttes lõplik; kuigi autori loometee võib veel jätkuda, on üks etapp siiski seljataha jäänud, Mati Undi "Rää-

givad" on juba midagi hoopis muud kui "Valitud teoste" kaantevahe. Vahingu puhul lisab jäävusehõngu teadmine, et pärast "Machiavelli kirju tütrele" (1990) pole "kaunimate" sekka lisandunud ühtegi uut novelli.

"Kaunimad jutud" hõlmab pea kogu autori lühiproosa, niisiis on pealegi tegemist rohkem koond- kui valikkoguga. Raamat on koostatud varasemate kogude terviklikkust ja järgnevust lõhkumata, ehkki siin-seal on juttude järjestust muudetud. Kolmes senises kogus ilmunud juttudest on välja jäetud vaid "Retsensioon" kogust "Näitleja".

Vahingu jutud on kõik kõige kaunimad? Miks mitte, seda kõike ei ole üle-määra palju. Vahing ei hiilga produktiivsusega, pole käsitööline: "Käsitööline peab kirjutama, sest temast on saanud kirjanik, käsitöölisel oodatakse, teda loetakse. Kole võib olla elu, kui oled noorelt end tühjaks kirjutanud ja siis vanal rasval veel aastakümneid kirjaniku rollis ja mainega elama pead" (V.V.intervjuus Heino Ahvenale, *Looming* 1984, nr 3).

*

Küllap esimene, mis Vahingu jutte luges silma hakkab, on nende äärmine minakeskus. Igas jutus on keegi, kes on tegevuse keskpunktiks, teljeks, mille ümber lugu tiirleb, kõik teised on tavaliselt esitatud selle peategelase kaudu, tema silme läbi; oluline on just nende suhe selle keskpunktiga, mitte nemad ise. Siit tuleneb kujutatatu suur subjektiivsus, mida Vahing ka ise oma ideaalina on korduvalt deklareerinud (vt *Keel*

ja *Kirjandus* 1973, nr 10; *Looming* 1974, nr 5 jm). Subjektiivsusest omakorda lähtuvad kaks Vahingule olulist märksõna: **autobiograafilisus** ja **ausus**.

Intrigeerivam on küsimus aususest: ühelt poolt tähendab see fiktsionaalse maailma inimestevaheliste suhete ilustamata kujutamist, teiselt poolt peategelase ausust iseenda vastu.

Nood kaks ausust on omavahel lahutamatult seotud, eristamine tuleneb vaid konkreetse loo rõhuasetusest. Peategelane ei salga midagi ei enda ega oma kaaslaste eest; rafineeritud varjamine hea äraoleku nimel on tema silmis eetilisel kõige taunitavam hoiak.

Hea Äraolek ongi Vahingu loodud maailmas inimese sisemise laostumise tipp – tema lugude keskne tegelane ei lange hetkekski nii madalale.

Hea Äraoleku vastaspooluseks aga pole mitte enesedistsipliin, vaimselt pingestatud elu, vaid emotsionaalne pingestatus. Enesekontroll, teistega arvestamine, oma käitumise kriitiline jälgimine ja vaoshoidmine – kõik see kuulub põlatud alale, sisaldab varjamist ja teesklust, on rakendatud Hea Äraolemise teenistusse.

Seda arvestades on loomulik, et kontakt kaasinimesega (Vahingu lugudes: vastassugupoolega) kannab puudulikuse pitserit: kas püsiv suhe on üldse võimalik, kui lähtutakse ainult isendast? Kati ja Kuslapi suhe on määratud hukkamisele, sest Kati igatseb soojuse, kindluse, perekonnaõnne järele, Kuslapi aga on tähtis ainult teadmine, et Kati kuulub talle ("Lugu"). Peategelane, kelle pilk on suunatud sissepoole, jääb paratamatult ikka ja jälle üksi, kuna ta seda soovib ja vajabki. Inimlik lähedus

on tarvilik vaid selleks, et taas taluda ja soovida üksiolekut.

Nii avaldubki mainitud emotsionaalne pingestatus tavaliselt otsingute, piina, üksinduse, mahajäetuse, võime-tustundena, taas väljapääsu otsimisena – igal juhul kõige muu kui Hea Äraolemisena.

Kujutuslaad on maailmanägemisega kooskõlas. Iseloomulik on väliste kirjelduste vähene tähtsus. Kui väljaspoolust ei ole ja pilk on suunatud vaid sissepoole, siis on see ju enesestmõistetav.

Vahingu Loo struktuur on keeruline, tõepoolest fraktaalne, nagu on osutanud Maie Kalda (*Looming* 1990, nr 12).

See koosneb stseenidest, mille vahel puuduvad põhjuslikud üleminekud. Teksti algühik on sageli tabamatult tiluke. Hando Runnel on Vahingut tabavalt võrrelnud laternakandjaga pimedas põlislaanes: valgus langeb ebahühtlaselt, ebavõrdselt, millestki ei saa "tegelikku" pilti (*Looming* 1973, nr 2).

*

Vahingu jutuloomingu võib jaotada kolmeks põhigrupiks.

Esimese grupi moodustavad varasemad teosed, valminud ilmselt 1960. aastatel. Neid iseloomustab napp, väljaspoolne kujutusviis. Sündmustiku edastamine on tihendatud viimse piirini, veel üks samm ja arusaadavus kaoks täiesti. Fikseeritakse toimuv. Ei ühtki hinnangut, ei mingit püüet toimuvat lahti mõtestada, vastupidi, kõik viitab sellele, et "tähendust" ei saagi olla. Alati

on keegi peategelase rollis, vahel kasu-
tatakse ka minajutustust.

Vahing: "Algusaastatel oli ütlemissva-
jadus suur, kiire oli, kujundite viimist-
lemiseks polnud seesmist vajadust ega
aega. Ka sõnavara oli kasin. Sellest vist
ka see, et mu juttudes jäi palju ära ütlemata.
Välja ütlemata. Hiljem muutus mu stiil nagu
iseenesest spontaansemaks, assotsiatiivsemaks" (*Looming*
1984, nr 3).

Esimest gruppi esindavad kõige ilmekamalt
"Etüüd" ja "Tundeline teekond Tartust
Vilniusse". Need lood häirivad, ärritavad ja
lummavad oma ütlematajätmisses, ei lase
lugejat enam vabaks.

Teise gruppi kuulub arvuliselt Vahingu
juttude enamik, aga need on peamiselt
paarileheküljelised lühijutud ja jäävad
loomingu üldkontekstis tagaplaanile.

Vahingu põhiproblemaatika on neis
taandunud, nad fikseerivad mingi nägemuse,
mitte probleemi. Neis puudub esimese
grupi lugude häirivus ja kolmanda grupi
lugude jõulisus. Nad on kõige "normaalsemad".
Kohtame leebet huumorit, heatahtlikkust elu
vastu, isegi harmooniat. Varasem "augulisus"
on taandunud, loogika on tajutavam. Kummastus
siiski säilib, kuid nüüd tuleneb see kujutatavate
inimtüüpide ja situatsioonide eriskummalisusest.

Sääraseid lugusid leidub eeskätt Vahingu
kahes esimeses kogus, umbkaudu võime
määratleda, et see jututüüp kuulub 1960. ja
70. aastatesse.

Need lood erinevad oma aineulatuse poolest:
osa on portree-etüüdid ("Treskold", "Portree",
"Pžebotš") või situatsioonifikseeringud
("Jutt", "Sving"), osa haarab pikemat
ajavahemikku ja sünd-

mustearengut ("Morton", "Pan Pavlitšek ja
teised").

Nende lugude võlu on lihtsuses, võimatu
enesestmõistetavuses.

Kolmanda grupi lood moodustavad Vahingu
lühiproosa tuuma: just seda tüüpi tekstide
kohta tahaks öelda "vahinglik". Need on
süvenenud sisevaatlused, kirjutatud sisemonoloogina,
assotsiatsioonipõimisinguna.

Stiililt vastanduvad nad teravalt esimese
grupi juttudele; lakoonilisus, objektivsus,
kiretus on asendunud ülimalt subjektiivsuse,
sõnaohtra jutustuse, siseseisundite
vaheldumisega. Seda juttutüüpi esineb
juba 1970. aastate algusest peale ja kulmineerub
ta 80. aastate loomingu.

Eos on see suund juba lühijutustuses
"Dialogi kolm surma", võimendub "Laenatud
flöödis" ja "Proosas".

Kahes esimeses on sisevaatlus juba olulisim,
aga seda püütakse veel välja vabandada,
surutakse jutumärkidesse, metadiegeetilisele
tasandile, luuakse ta ümber raamlugu.

Kõigile kolmele "üleminekujutule" on
iseloomulik ka jutustamise hüplikkus: koos
looga vaheldub ka jutustamise, sellal kui
hilisemates juttudes on üldiselt tabatav
jutustamispunkt, mis on kas püsiv või liigub
vähehaaval edasi koos jutustamisajaga.
Varasema lühiproosaga seob neid kolme osalt
ka teemaatika: valuline pihtimuslikkus ei
domineeri veel, pigem annab tooni sündmuste
kummastuslikkus (nt Mark Vistra alkoholismiravi-
loos – "Dialogi kolm surma").

"Kusagil ühtivad äärmuslik dokumentaalsus ja
sügav sisekaemuslik subjektiivsus," ütleb
Vahing (*Looming*

1984, nr 3) ja tal on õigus. Tegemist on põhimõtteliselt samasuguse maailmanägemisega nagu esimesel perioodil. Nüüd aga on aega, tahtmist ja sõnavara, et maailma pahupidi pöörata, sisemus avada. Nüüd purskab igast sõnast välja see, mis "Etüüdis" jäi sõnade vahele, purskub valikuta, sõnad valguvad vihahelselt nuuksudes paberile, üksteise järel, oma sõnaüksinduses.

See esimene väljasööst vabadesse kannab nime "Sina" ja valmis kahe nädalaga. "Sina" ongi kõige jõulisem jutustus Vahingu loomingus: sõnad, fragmentlood on tungelnud eelnevate kandadel, et end vormi murda. Jutustaja ei räägi enam konkreetsest loost, ta ütleb välja kõik, mis hingel, läbisegi – tulemuks on kaootiline, laialivalgub, vormitu ja lummas tekstitomp. Sealt võib leida viiteid paljudele varasematele jututudele, nii mõndagi neist jutustatakse ümber "tõe" pähe. Selle looga tõmmatakse nagu piir: enne oli kirjandus, nüüd on see, mis "päriselt" toimus.

"Sina" on kirjutatud suures osas kõnetlusvormis, ent mitte prantsuse "uue romaani" laadis. Tegemist on pihtimusliku minajutustusega, "mina" on palju tähtsam kui "sina", "sina" on süüdistatu ja armastatu, keegi, kes on "minale" vajalik, mitte keegi iseendast oluline. "Sina" on "mina" vastupeegeldus, "mina" ambivalentse avaja. Ilma "minata" poleks "sina".

Ülejäänud kolmanda tüübi lood on "Sinast" rahulikumad ja mõtlikumad, maailm neis natukenegi korrastatum. Domineerivad eneseotsingud, liikumine on küll hajus, kuid selles leidub mingisugunegi suund. Omanäolised on "Machiavelli kirjad tütrele" I ja II, kus

leebuse ja kirkuse loob adressaat, väike isast lahutatud tütar.

Ei ole need viimased jutud enam ei õised ega lühikesed, aga on siiski sama lumehangealusel kui kõige esimesed lühipalad.

Keegi meist ei tea, mis toimub talvel lumekihi all. Vahing teab.

MART VELSKER **Vee kolm olekut**

ELO VEE. VÕLAVALGEL.
(Luuletusi 1990–1994). Tuum,
Tallinn, 1995. 192 lk. Hind 44.50.

Pealkiri ei tähenda seda, et Elo Veel ja/või Elo Viidingul rohkem olekuid ei oleks. Jutuks tuleb kolm üldsuse jaoks peamist – pilt, intervjuu ja luule. Kohe ja ainult luule juurde asumisest hoiab tagasi see, et Vee ajakirjanduslik esitlemine on hetkel kultuuriaktina tähtsam kui teiste eesti luuletajate puhul. Mind huvitavad neis olekutes mõned kindlad ühendusjooned ja seetõttu pole alljärgneval kavatsustki teeselda kõikehõlmavat kirjeldust.

Elo Viidingust on ilmunud mitmesuguseid fotosid ja nad räägivad vaatajale mitmesuguseid asju. Pikapeale hakkab selguma tüüpilisim pilt, mis mällu talletub ja mida uutes üldrahvlikes ajakirjades ette ennustada võib. Sellel pildil on noor kirjanik ükski, ühetoonilisel taustal, kergelt kinnises või äraolevas poosis. Tüüpfoto kõneleb meile vaimsest üksindusest ja sõltumatuses, välistest ilust ja sisemisest lahtimuukimatuses, mingitest suurustest, mille kohalolek on adutav, kuid sisu selguse-

tu. Põhimõtteliselt ei tühista seda semantikat ka teistsugused, seltskondlikud fotod, sest seltskond, kus luuletaja end paista laseb, on mingis mõttes kinine (Elo ja kassetiautorid, Elo ja perekond). Konflikt ei teki mitte pildi peal, vaid selles, kuidas pilti kasutatakse. Ja kasutatakse teda massimeedia vahendina autoriimago tootmisel. Sõltumatus ja üksindus muudetakse seriaalseks korduvuseks, ilmekama näitena vaadatagu kas või kümnet stiilset ülesvõtet 3. jaanuari *Meie Meeles*.

Teine põhiolek – intervjuu, koos mõne artikli ja arvustusega – jätkab ühelt poolt hämara tähendusrikkuse ja kordumatuse ekspositsiooni, teisalt aga verbaliseerub siin äsjamainitud sõltumatuse ja süsteemsuse vastuolu. Elo Viiding tõstab ajakirjanduses tihtilugu mässu sotsiaalse ärasäetuse vastu, astudes üles vaba ja individuaalse vaimu poolt. Paratamatus, et mässaja tõmmatakse ise avaliku elu masinavärki, võiks olla lahendatav skeptilise eneseiroonia abil. Need olukorrad, kus Elo Viidingule sellest ei piisa, näitavad vastuolu tavaliselt vasturääkivusena. Näiteks on mõistetav soov säilitada võim oma nime ja luule üle: "Luule minu meelest ei valitse otseselt kedagi peale oma looja, kes ühtlasi oma loodut valitseb" (*Kultuurileht* 10.XI 1995, lk 17). Kui ma aga tsitaadist lahtihargnevat kirglikku omandiõiguse deklaratsiooni absoluutse tõsidusega võtaksin, siis peaksin lugeja õigusetust tunnistama ja arvustusest loobuma.

Ma püüan siiski jõuda olekuni, mis Veele on kahtlemata tähtsaim, olgu siis Viidinguga kuis on. Kas tähtsamast tähtsam on proosa või luule, pole vali-

tud jutulõnga seisukohalt isegi mitte peamine. Arvan, et Vee algne olek on luule, kuid loobun praegu põhjendusest ja loodan, et need alljärgnevalt end ise ilmutavad. Rajamärgid, mida Elo Vee on ajakirjanduses maha pannud, eeldavad muuhulgas seda, et tõeline luule suudab süsteemsuse lõhkuda ja jõuda kordumatute ning isiklike tähendusteni. Kuidas siis luulekogu "Võlavalgel" eeldusi tõeks teeb?

Individualisti ja vastalise kuju on Elo Vee luulesse tugevalt sisse kirjutatud, heitlus millegi poolt ja vastu on kompromissitu ning dramaatiliselt ülev. Sel taustal satub näiteks ka sagedane suurtähtede kasutamine dramatismi teenistusse – semantiliselt suurust lisatakse nii jaatavale kui eitavale poolele. Välistatu selgusega tulevad vastandused välja tsüklites "Uss" ja "Kägu", neile jätkub tuge ka mujalt. Negatiivsele poolele satuvad pool- ning väärtused (poolpriius, klubierootika jne) ning kõik, mis organiseerub ja väärdub ühiskondliku lepingu alusel (riik, kastisüsteem, enamuslikud massid). Ses seoses on sotsiaalne struktureeritus ja konventsioonid ju samuti pooltõde, mis ei tule hingepõhja alumistelt korrustelt. Hinges on teised asjad – vabadus, sõna, luule, tõde, armastus. Mida muud me luuletajalt ootama peaksimegi. Nende väärtuste lõplik sõnakssaamine pörkub vaid ühe paradoksi vastu: Elo Vee loomingu süsteemivastatus süstematiseerub, muutub miinusmärgiliselt sõltuvaks sellest, mida rünnatakse. Muidugi tunneb autor neid vastuolusid ja on aegajalt valmis ironiliselt nägema endagi sotsiaalsete olekute näivust – *heatahtlikud irtakil fotograafid ning külm kir-*

*jandus aga intervjuudena siuglev, moos-
jon* ka tema olemisvõimalused.

Lugejana häirib mind see salasõltu-
vus vaid siis, kui kõrvaltpeik endale
kaob ning tekst jääb ainuüksi ideolo-
gilise kuulutuse meelevald (nt "Kiri Õi-
gete Linna" või "Riik"). Ainuisikliku
tunnetusliku põhja sekkudes – seega
enamasti – võib ideoloogiline vastuok-
sus anda aga huvitavaid intriige, erooti-
line pinge võib olla korruga tõrjuv ja
tõmbuv, vale võib pöörduda tõeks ja
häbiväärne kastisüsteem muutuda aris-
tokraatseks igatsuseks.

Naiselikku isiklikkust leidub selles
luules palju, kuid kuidas on lood selle
varjamisega, personaalse ruumi kaitse-
ga, mida peaks pildil märkima kinnine
poos? Vee luulet läbivaid rolli- ja pseu-
donüümimänge, tekstilisi äkkpöördeid
ja ironiat saab tõlgendada ka põgene-
misena lugeja eest. Eriti just kogus "Võ-
lavalgel" on suletus muutunud pro-
grammiliseks kahe kinniskujundi abil –
laegas ja *ümbrik* on asjad, mis käivad
kinni ja varjavad oma sisu. Lugejat lu-
batakse seesoleva helki nägema vaid
vihjamisi. Selle helgi valgusel näib lae-
gas olevat ainuisiklik, vabaduse ja sõna,
hinge ja elulooga seotud panipaik, ümb-
rik võib sisaldada ka kahe inimese, saat-
ja ja saaja, ühist saladust. Laegas ja
ümbrik eeldavad aga mõlemad sakraal-
set pühendatust, selle puudumisel võib
aduda ainult tähenduslikku intensiiv-
sust, mida keegi pole võõra sõnaga tõl-
gendama volitatud. Oma äraspidistus
leidub ju siingi – näib nimelt, et hämara
tähendusrikkuse ülekoormamine – ka
juba mainitud suurtähelisuse abil – võib
pikapeale mõjuda võõrandavalt: sala-
pära kaotab lugeja jaoks sügavuse

mõõtmel ja hakkab korrastuma hämara-
te asjade süsteemiks.

Ja ometi on Elo Vee luules midagi,
mis süsteemsuse ja läbipaistvuse lõksu-
desse ei lange. Tunnistan, et meeldival
kombel on lõksu veetud mind. See on
keele stiihia haldamine, oskus elada
keeles, mis tühistab autori ja lugeja
ideoloogiate poolt külgepoogitavad
ühised tähendused. Süsteem hakkab lii-
kuma ja kujundid säilitavad oma mit-
metähenduslikkuse.

Ma ei tunne praegu tahtmist hakata
analüüsima, kuidas "Võlavalgel" mind
lõksu veab, rääkisin rohkem sellest, kui-
das ta seda ei tee. Võib arvata, et vali-
kuvõimaluse korral eelistan ma Vee
kolmest olekust luulet ning Vee luule
kolmest olekust – süsteemivastasusest,
laekast ja keelest – valin viimase, mis
vältimatult eelmisigi sisaldab. Ka kirja-
sid ümbrikes ja ümbrikuta. Viimase
olen koos vastakalt kõitva lugemiskoge-
musega saanud.

PEEP PEDMANSON **Reetlik vaatleja**

DANIIL HARMS. MAAÕLM. Vene
k tlk Rein Saluri. Loomingu Raama-
tukogu 1996, nr 8–9. 110 lk. Hind
18 kr.

*Naesele antud nõu sauna minna ja vi-
helda, et tõbi ära kaoks. Naene läinudki
sauna. Vaevalt võtnud naene ennast rii-
dest lahti, kui tundmata mees, takune
kamsul seljas, viisud jalas, uksest sisse
tulnud ja hüüdnud: "Mari, Mari, kuhu
sa ometi tükid põgeneda, et ma sind taga*

pean otsima." Kohe tulnud naesele kange luu murdmine peale ja mõistus kadunud ära. Kui ta viimaks ärrganud, olnud ta lava alla langenud ja omaksed seisnud ta ümber.

Aga pargis hakkas talle üks madrus ligi litsuma. Muudkui aga lähme magama ja lähme magame. Naine ütleb: "Miks ma peaksin keset päeva magama?" Aga madrus ajab oma joru – muudkui magama ja magama. Ja professoriprouale tuli äkki tõesti uni peale. Könnib mööda uulitsat ja tahaks magada. Ümberringi seuvad mingid sinised ja rohelised inimesed, aga tema tahaks ainult magada. Könnib ja magab. Ja näeb und, justkui tuleks talle vastu Leo Tolstoi ja hoiaks käes ööpotti. (...) Ärkas ja nägi, et on tõesti diivani all.

Kunagi kümnendi algul avaldas *Eesti Aeg* kohe mõnda aega Harmsi häid asju, mäletatavasti Peeter Volkonski tõlkes. Häädeks tegi asjad see, et olid naljakad ja – pääasi – lühikesed. Just nii lühikesed, et pohmelline laudkond nii pikalt kuulata, st vait olla jaksas. Leht läks käest kätte, järgmise asja luges järgmine ja jälle oli lühike. Ja naljakas. Sest pohmelliga on ju maailm ilus ja naljameel eriti filigreerund. *Eesti Aeg* ilmus kolmapäeviti, järelikult pidi pohmell olema, kesse ikka juba kolmapäeval kambakesi purjus on. Nii et olid hästi naljakad asjad. Ajasid naerma ja jäid meelde.

Kui eelöeldule midagi lisada, siis seda vaid, et tõsi see nüüd muidugi pole. Harms pole üldse/üksnes naljakas. Usutavasti nähtub see käesolevastki napist valikust. Harms ise kirjutas muidugi rohkem, (hästi) palju. Lühikesi asju

jõuabki palju kirjutada. Ja hästi. Või igasugune halb kohe kutsub enesest hästi kirjutama? Sest jubedalt ju elavad/sidnood sääl Leningradi ühiskortereis, üldse ei saanud naabreid uskuda ega sõpru ja süüa oli nii vähe et oi-oi-oi. Kohvriga osteti suhkrut, hapukoort, tomateid ja maeti vanamutte. Inimesi suri ja kadus surematagi, võit Suures Isamaasõjas oli alles mägede taga.

Siiski loed edasi, meeolelu püüesid sääl pähh'i ja õuhka vahelisel eikellegimaal, kus Harmski end pidi tundma kui pime nägijate keskel, kellele tõugellus on päämine argument, et tema ja muud ikka samas ruumis eks(isteer)levad. Pärri Harms ei olnud pime, nägi hästi. Vaatas ringi ja pani kirja. Nagu teadlane... Teaduses on üks selline välitöö meetod, empaatia ja kiretuse ristsugutis, kus teadlane oma uuritavate seltsis (olgu neiks siis ahvid või mutukad) kaua-kaua aega viidab ja kõik nähtu kuuldu kirja paneb. Nähtu-kuuldu ise on esialgu väline, sisemised argumentid üritatakse alles hiljem statistikast välja korreleerida.

Vaatlema ei pea üldsegi loomariiki ainult. Märkmik näpus, on sajad enese kuulsaks kirjutanud, vaadeldes kõiksugu tundmatuid suguharusid. Nende käitumist ja kombeid. Eesmärk on jällegi välise ritualistika varjust süvahoovused esile tirida, ent eelduseks jääb ikkagi aastatevisadune vaatlus on vaatlus on vaatlus. Mis ei luba vaatlejal endale lubada minestamisi, etteheiteid, vahele hüüdeid ega muud braavotsemist. On ju. Harmsi valik on vaadeldud aastatel 1927...1940. Siis juhtus igasuguseid asju, Nobeli laureaasidegi üleslugemine võtaks ilmatu ruumi. Samal ajal maeti

A. S. Kondratjevi hauasamba alla mingi vanaeit maha. Ja rahutu rahvas kiskus keskmist kasvu meesterahval pea otsast ära. Ja Spiridonovi vanaema jõi ennast põhja ja läks laia ilma kondama. Ja keegi Zubov võttis hoogu ja põrutas täie vaardiga peaga vastu seinale. Ja Phaol pudenes laiali kui suhkur. Ja Maltsevi turul kingiti ühele pimedale villane sall. Ja Oknov kiskus Koslovil jala otsast ja viskas näed sinna. Ja Rakunini hing kadus kareldes ja koperdades käänaku taha.

Ka otsene kõne oli varnast võtta. Mõšin: "Hohhoo... tšetšee... tsootsoo... sju-sjuu... mläm-mlämm... šupšupp..." – Matemaatik: "Mina tõmbasin kera peast välja. Mina tõmbasin kera peast välja. Mina tõmbasin kera peast välja. Mina tõmbasin kera peast välja." – Jevdokim Ossipovitš: "Kõks... kõks... kõks..." – Pjotr Nikolajevitš: "Seisad kui Berliin, õulul peleriin."

Kõik selle ja palju muud on Harms truu kroonikuna üles tähendanud. Ja üldistuste tegemise meie hoolde jätnud. Ja kohe jääbki meile ette näiteks tool. Tool kui tsiviliseerunud inimese ülikultustet kaitsepühak, disainerluse vapiloom ja sisekujundaja parim neljajalgne sõber (jääme ju igavesti lõivu maksma oma täiesti sobimatu selgroo tagajalgadele püstitajamise eest kusagil aegade hämaras) – see tool on harmslejatele võõras! Painaja. Paha uni. Ausõna, see kukub nende all ümber!

Väändub vägisi selline süllogism, et ju nad pole siis kõndima tõusnud veel, et ei oska tooli nautida. Mõšin mõtiskles, kukkus toolilt maha ja ütles: "Hohhoo." Puškin ei osanud üldse toolil istuda ega tema idioodist poegki mitte,

ühes laua otsas muudkui üks, teises teine toolilt maha kukkus. "Jelizaveta Bam'is" tõuseb kodustatud tool lausa rolliomanikuks: lohiseb mammal jala külge seotuna järel, sõidab ise lavale. Ja võõras vanaeit räntsatab enese minategelase toolile surnuks, valitsedes säält siis kogu tuba, ent ei osanud temagi ja lõpuks vedeles ikka maas. Märgakem ka, et minategelase ainuke jääv sõber Sakerdon Mihhailovitš istub põrandal.

Tõeline genius loci harmslejate maailmas on muidugi söök. Selle otsimine, ostmine, lunimine, kerjamine, tassimine, vahel sööminegi ja muu selline. Üks poisike sõi süljetopsist mingit jälkust. Timofei sõi lutikasuppi. Tikakejev lõi suure kurgiga Koratõgini surnuks. Muulgi moel on söök ohtlik. Kord sõi professor mingit valet asja ja hakkas oksendama. Suri. Konduktori äi sõi liiga palju tomateid ja suri ka. Näljast pole laibadki priid. Üks ronis surnukuurist desinfektsioonikambrisse ja sõi ära terve pesuvirna, teine surnu aga ehmatus sünnitusosakonnas ühele sünnitajale enneaegse peale ja tormas siis loodet kohe matsutades pugima. (Äraarvamatud on orgaanilise looduse tsirkulatsiooniteed...) Või selline pilt: "Käisin toas ringi ja otsisin vett taga. Katsusin rihmajuppi suhu toppida, aga see ei olnud vesi. Panin kalendri suhu, aga see ei olnud ka vesi."

Omaette kronotoobiks tõusebki seetõttu järjekord, kus sa pääsed. Järjekord kui midagi jäävat ja samas uut haistev, parajalt amorfne, ent nii enesestmõistetavat kirjutamata kombestikku täis, et Harms selle seletusse ei lasku (tema teadlasest autor ju ei tunnegi seda veel!); kes teab, teab, kes ei, ei saagi

teadma. Ja järjekorrad on loomulikult söögikraami taga, miniatuursed oleusvõitluse toitumisahelad! Muudest poodidest väärribki mainimist vaid üks komisjoni-, kuna minategelasele vastikult meelde jäi kell, mil seiereiks kahvel ja nuga.

Sööma(tuse) süüks tuleb ajada ka permanentne magamishimu, mis harmslejaid vaevab. Mis tegelikult on muidugi kurnatus. Ja kui üleväsinul on uinumisega raskusi, saab ta kurjaks. "Vanai-des" mõtleb minategelane õues lõugavatele poisikestele karistuse välja, mis surmanuhtlusest kurjem oleks: Kangestuskrambid! Et poisid lamaks süngides ega saaks süüagi, kuna nende suud lahti ei käi. Nädala pärast kramp mööduks ja nõrgad lapsed jääksid veel kuuks ajaks voodisse. Kui tervis salamisi tagasi hakkaks tulema, saadaks minategelane neile uued krambid kallale, et nad kooleksid! (Vastutusvõimetu kurjus, söömata lapsed ja krambihood – siia on kvintesseerunud miski, mille juurde tagapool tagasi tuleme.)

Ja unetuse/kurnatuse pääsüü on ala-toitumus mõistagi, napolisõnalisemalt väljendudes nälga. Kui uni tulebki, siis pole unenäod enam õiged. Näiteks peab minategelane nägema, et tal ühe käe asemel on kahvel, teise asemel lau-nuga! Või siis näeb, et koer vaatab vett! Sest üks olegi koer ju üks ekvivalentsemaid nälja kujundeid: jahiretkel näljase küti parim abiline, ent viimases hädas kõlbulik ka ise pajas keema – ja samas võib näljane koer hoopis oma peremehe ära küttida.

Joomine sellest muidugi ei unune. Tinapanek on Harmslandis süüatahtmise kõrval enesestmõistetavamaid aja-

veetevorme, mis harmslejate suhu õigustust ei vaja.

Daam: Kas teile meeldib õlu?

Mina: Ei, mulle meeldib viin rohkem.

Daam: Mulle meeldib ka viin.

Mina: Teile meeldib viin? Küll on tore! Ma tahaksin kunagi teiega koos viina juua.

Daam: Mina tahaksin ka teiega koos viina juua.

Enamasti ei viitsi Harms üldse mainida, et ta tegelased purjus on, ja nii me ei saa seda ial teada. Kas nii oleme tooliltkukkumise pääpõhjuse ülesse leid? Sest igasugu muud kukkumised või lendukippumised näikse olevat pääasjas psühhosomaatilist laadi. Spiridonovi naine kukkus puhveti otsast alla ja suri ära. Üks vanamutt pudenes aknast välja, kukkus alla ja lõmaks. A. A. Aleksejev viskus hõiskega "Kodumaa eest!" kolmanda korruse aknast tänavale. Pingilt kukkus keegi laps ja murdis mõlemad lõualuud. Ainult Jelisaveta Bam jätab juba kuuendal real aknast hüppamata ("Uhh! Ma ei suuda..."), ning nii saab alguse kogumiku pikim pala, näidend pealegi.

Paraku on igasugune vaatlus piiratud vaatleja silmaklappidega, sellega, millist paratamatut puuri ta enese peas kannab: milliseid varje, millist mustrit maastikul märkab. Selle puuri on paljuski meisterdanud sama kultuur, kust vaatleja oma paberi ja pliiatsiga pärit on, ja samavõrra ripub see, mida vaatleja NÄEB/EI NÄE, ära vaatleja isiklikust psüühilisest konstitutsioonist – nagu seenesaak lisaks seenekohale ka seenelkäinu seenemaitse ära reedab.

Sest on veel kolmaski maastik ekskurseerivale vaatlejale loomade ja suguharude lisaks. Nimelt (vaimu)haiged, kes oma seisundist ise võimetud on pädeva rõhuasetusega pilti andma. Ja harmslejad ongi haiged! Mõne otsesõnu, mõne vihjamisi, aga tõbilasse juhatab Harms nad kõik. Kukkumine pole ju muud kui epilepsia ja uneskõndimine samuti. Ja alkoholism on haigus ilma kõrvalnähetetagi. Oli siis Harms arst?

Juhan Luiga oli. Ja vaimuhaigustest oli tal mõndagi öelda: igasugu hulkujaist ja kurjategijaist on üle 70% täiesti vaimuhaiged. Niisuguseid degenerante valmistab alkohol. See rikub inimese kõige peenemad kõlbelikud tunded. Inimest, kes niisuguse pääaju rikkumise põhjusel kõlbmatuks on saanud, kurjategijaks teha on ainult liht juhtumise asi. C. Lombroso näitas, et kurjategijad niigi osaliselt atavismimärke kannavad, oma iseloomus kaugete eelvanemate kombeid üles näitavad. Ja seetõttu ajuti vaimlisse langetõvesse satuvad, kus nad kuritöö p e a v a d tegema, et rahu saada.¹ Loomulikult ei saa sellist roimarit vangi heita, vaid ta hoopis eristusse ja kroonu kulul ravile peab saama, teab Luiga. Samas on langetõbised, nood "pühad haiged", suurelt jaolt just joodikute lapsed. Ka rahhiit on siin põhjuste esireas ja selle põhjustajaks pole miski parem kui puudulik toitumine lapseas!

Näiteks võib langetõbine väliselt tihti "teiseks isikuks" muutuda, kes kõrvaltvaataja jaoks iseendana tegutseb ja toimeta, aga hoo möödudes midagi ise ei mäleta. Või langeb haige äkki nagu välgust tabatu hingetult hunnikusse, aga

tõuseb kohe üles, ega tea üldse, et hetkeks "ära käis". Või tunneb enne ataki algust enese õhku tõusnud olevat. Või jäävad nad sageli tundideks korrutama ühtainsat sõna. Või hakkavad rääkima riimis, kus kõige sobimatud asjad riimi nimel kokku pannakse. Ka on neile ohtlik vee ja tule ääres, redelil või katusel olemine. Kogenumad haiged heidavad hoogu napilt ette aimates ise põrandale! Samas sobivat ka ei-kurjategijaist epileptikud pigemini järelevalve alla, kuna kodustes oludes neid väga raske ravida on. (Vt J. Luiga, Mäss ja meelegaigus. Tartu, 1995, lk 13–97.)

Luiga kirjutanuks otsekui otsesõnu harmslastest. Sestap käesoleva kirjutise pool mototki on üks Luiga poolt ära toodud haiguslugu aastast 1804 (lk 111). Tinglikum versioon samast juhtumist kuulub Harmsile (lk 11). Mis aga "ravisse" puutub, siis on asüülsel isolatsiooni motiiv Harmsilgi suisa refräänlik. "A. A. Aleksejev viidi kuhugi Admiraliteedi suunas kinnise autoga minema. Niipaljukest saigi teda näha." – "Äkki uksekell. Mis lahti? Mingid mehed tulevad sisse ja ütlevad: "Tulge kaasa." "Kuhu?" küsib professoriproua. "Hullumajja," vastavad mehed. – Üks väga tark vanamees: "Mind viidi koguni Aju-uurimise Instituuti ja näidati õpetatud professoritele. Nood mõõtsid elektriga minu mõistust ja jäid lausa tummaks." – "Aga teie," ütles musta mantliga mees Irinale, "pange mantel selga. Teil tuleb meiega koos sõitu minna." "Millepärast?" küsis Irina. Musta mantliga mees ei vastanud." – "Jeliseveta Bam: Mine sa tea, kohe avaneb uks

1 Luiga mõnab ka, et nende teooriate hilgeaeg möödanikku on jäänud.

ja nad tulevad sisse... Nad tulevad kindlasti selleks, et mind kinni võtta, et mind maamunalt pühkida. (Vaikselt.) Mis ma küll tegin! Mis ma küll tegin!" – "Platformil talutavad kaks militsionääri üht kodanikku jaoskonda. Kodanik läheb, käed seljal ja pea maas."

See ongi "mõr" – me maaõlm.

MIHKEL MUTT

Inimesed, olge valvsad – Priimägi!

LINNAR PRIIMÄGI, MÄLESTUSI EUROOPAST. Vagabund, Tallinn, 1995. 136 lk. Hind 66.40.

Vagabundi isa Joel Sang on *Päevalehes* väitnud põhikriteeriumiks, millega nende kirjastuse üllitamismekirja pääseda, marginaalsuse ja huvitavuse. Mitte klassiku kuldne kuub ega ka lihtsalt kõrge tase, vaid mingi oma nüanss peab vaadeldaval mehel või naisel olema, eksootilisus näiteks. Linnar Priimäe esseekogu "Mälestusi Euroopast" vastab neile uudsus- ja eredusnõuetele üsna hästi. Sest olgu Priimägi muidu kes tahes – üldkäibivaisse raamidesse ta küll ei mahu. Tegemist on ühe mitmekülgsema ja lugenuma literaadiga, kes viimasel veerandsajandil siinmail esile kerkinud. Oma haardeulatuselt jätkab ta eeskätt esseistikas seda nooreestiliku universalisti tüüpi, mida esindasid Tuglas ja Semper, mida hiljem jätkasid Adams, Kross, Kaalep, Mati Unt ja ehk veel mõni. Tegemist pole mingi uustulnukaga kriitika- või kunstiteooria põllul. Ei, Priimägi hakkas kirjutama koos

sellesama 60.-70. aastate vahetusel tuntuks saanud kriitikute põlvkonnaga, kuhu kuuluvad Langemets ja Lõhmus, Olesk ja Veidemann, Joel Sang, Toomas Liiv ja mitmed teised. Aga kui nood on oma esimese kirjutamistungi praeguseks maandanud ja peavad igasugu organisatoorseid või akadeemilisi kunstile vajalikke ameteid, siis Priimägi on oma elukäiku teisiti sättinud ning vahepeal nimelt kunstitegelasena mainet kogunud, et nüüd võimsalt esile kerkida.

Niisiis köidab Priimäe kolmekümne kahe kirjutise ainevald tähelepanu oma laiusega nii ajas kui ruumis. Ta võtab arutleda, toob paralleele ja analüüsib niihästi kunsti esmailminguid, traditsioonilisi kunstialasid (maali, graafikat, muusikat, kirjandust), teisi ühiskondliku teadvuse vorme (usundeid, filosoofiat, ajalugu) kui ka uuemaid sünteetilisi kunstivorme (eelkõige videot ja reklaamikunsti) ning prognoosib tulevikku.

Eriliselt paeluvad teda germaani ja romaani kultuuriareaalid, viimasel ajal järjest rohkem ka Anglo-Ameerika kui reklaami Meka. Päris ootuspärane raamatu sisu siiski pole. Neljast vaalast, kellest tema esseistika seni tõukunud ja kellele toetunud – Voltaire, Goethe, Dürer ja Hegel on viimane "Mälestustes Euroopast" suhteliselt vähe esildatud. Jääb oletada, et oma osa on selles kuuldavasti artiklivaliku teinud Joel Sangal (kuigi teda pole kusagil nimeliselt esile toodud).

Ütlen ette, et nende kolmekümne kahe kirjutise hulgas on mitmeid, mille lugemine mu meelt ja südant kosutasid, nagu "Jumal ja karjapoiss", "Üks tont käib ringi mööda Euroopat", "Ain Kaalepi vaistud", "Vabadus! Võrdsus!

Vendlus!", "François Mauriaci jumalikkus" jt.

Iseäranis kogumiku keskosa artikleid luğedes ei saa jätta imetlemata, kuidas on võimalik nii paljudel aladel nii erudeeritud olla. Pea iga kirjutis jätab mulje kui magistritöö, monograafia või mõne muu kopsakama uurimuse otsik või kokkuvõte.

Samas tekitab see teatavaid kahtlusi. Imetlus kasvab punktini, mil üle-üleelmites lauses tahaks sõna "olla" asendada sõnaga "näida". Ei, ma ei taha süüdistada L.P-d lauskompilaatorluses. See oleks tagatipuks ka anakronistlik. Niikuinii rajaneb ca 90 protsenti igasugustest maailmas ilmuvatest kirjutistest eelnevate ümbertöötusel.

Kogumiku algus ja lõpp, kus autor tegeleb lihalikuma-lihtsama-tänapäevasema temaatikaga, puudutasid mind rohkem, olenemata sellest, et neid luges pea iga lõigu järel tekkis tahtmine vastu vaielda. Ikkagi on nad värsked ja isikupärased. Sel, et lood varem kuskil lehes ilmunud või eetris kõlanud, pole vähimatki tähtsust. Praegu, mil ülevaade kipub niikuinii kaduma, sest avaldamiskohti on väga palju ja puudub ühtne vaimuelufookus, nagu see veel kümne aasta eest oli, ongi raamatute üks põhiülesanne koondada. Seevastu mitme pikema kirjutise aine – tunnistan enesekriitiliselt – mind eriti ei paelunud. Ses mõttes võinuksid nad ilmuda ka kusagil eriala-almanahhides – seal saaksid nad vähegi pädeva sisulise kriitika. Mina võtan neid eeskätt nagu minigeid divertimente või kompositsioone, mis on loodud kindlate reeglite järgi. Antud juhul on olnud eesmärgiks luua uurimusliku kallakuga ajalooliskunstili-

si ja sotsiaalpsühholoogilisi lühiesseesid. Nende kirjutamiseks on olemas omad nipid ja võtted nagu kõige muu jaoks maailmas. Seda kunsti valdab L. P. täiuslikult – nii täiuslikult, et vahel satub paroodiale ohtlikult lähedale. L. P. tunnetab artikli rütmi ja positsiooni, st kuhu susata näide ajaloost, kuhu kuluks ära pikem teoreetiline heietus, kuhu pillata rahvalik kild, kuhu poetada pisut paatost, millal otsad võimukalt kokku võtta jne. Raske on ta kirjutisi luğedes iga kord öelda, kus lõpeb illustratsiooniks vajalik näitematerjal ning algab parasitaarne, endameeldivuslik ja rahulolev tarkusmolekulide voog. Kahtlustan, et neis tekstides võib tuvastada seda, mille tarvis inglasterl sõna *namedropping* – (tähtsate ja oluliste) nimede poetamine-põimimine teksti, et millelegi soliidust anda ja fundeerida – ka siis, kui nende isikute kirjatöödega üsna põgusalt tuttav ollakse või nende järele otsene vajadus puudub. Aga see on nii liigutav!

Priimäe tööd kannavad kõrvalt vaadates kiirustamise jälgi. Sest neis kohtab kõrva arukuse ja vaimuteravusega pea alati postulaate ja tõdemusi, mis jahmatavad oma silmanähtava loogikapuudusega. Neid ei saa temasuguse kaliibriga mehe puhul kuidagi teisiti põhjendada, kui et esimene pähe tulnud uid või metafoor sai paberile pandud, ilma et seda hiljem kriitilise mõistuse kohtu ette oleks läbikatsumiseks toodud. Tege mist võib olla kiirustamisega mõtlemises või kirjutamises või mõlemaga. Selle põhjuseid võib olla mitu. Kas üleüldine tarvidus leivateenistuse nimel palju kirjutada afekteerib ka Linnar Priimäge ning ta on sunnitud aina "panema"? Või

on tegemist loomupärase kärsitusega, maldamatusega (mis on suur patt!). Kaldun viimase võimaluse poole. On muidugi kolmas, kõige demoonilisem võimalus. See oleks kantud romantilisest irooniast *par excellence*: ma võin öelda, mida tahan, järgmine hetk ütlen ma teisiti, ma pole kunagi see, kes olin äsja, ma õiendan pidevalt arveid eelmise hetkega. Ergo: *see pole mõeldudki üksüheselt tõsiselt võtmiseks. Sest tõsidus pole küllalt kunstiline!* Seejuures on "romantilisus" seda suurem, mida sügavam ja teaduslik-tõsisema mulje need tekstid lugejatele jätvad. Vaesed nemed – iroonia valged katsehiired. Seda suurem võidumees on autor.

L.P. kasutab vahel termineid väga vabas tõlgenduses. Sellega liitub mustvalge maailmapilt ja kiindumus "embakumba"–lahendustesse. Tema kategoorilisus teeb tihti nõutuks. Näiteks teadvat ajalugu tema järgi kaht kultuurile raha andmise viisi, metseenlust ja sponsorlust ("Sinised sponsorid"). Kuhu jääb finantseerimine riigieelarvest nagu paljudes Euroopa riikides? L.P. järgi teenivat metseenlus kunsti, aga sponsorlus võimul püsimist. Demokraatia ei võimaldavat metseenlust! Seega Priimäe järgi näiteks Ameerika ei ole demokraatlik riik. Ta nagu poleks kuulnud, et enamik annetusi kunsti heaks ei tule konkreetse sponsorluse vormis, midagi konkreetset vastu tahtes, vaid fondidele, kes ise vaatavad, kellele raha anda. "Sponsorlus on seega propagandistliku ehk demokraatliku ühiskonna kultuuri rahastamise viis: võimuloleva partei või koalitsiooni valitsus annab kultuurile raha ainult selleks, et edasi võimul püsida, oma võimulolekut ka üle järgmiste

valimiste pikendada" (lk 14). See kriiskavalt vulgariseeriv lause pärineks nagu mingist punaõpikust. Tundub – vaevuks L.P. hetkekski järele mõtlema, mida ta on just mõelnud, ja ta ei paristaks sihukesi *Scheinlösung*'eid.

Teinekord valdab L. P. suurepäraselt kunsti tuua vaid neid näiteid, mis talle sobivad. Millise meela fatalismiga ta rõhutab mõningate aktsentide ümberpaiknemist meeste ja naiste traditsioonilistes soorollides, ajendatuna soovist põhjendada nende täielikku ähmastumist ("Mees ja naine", "Vooruselt vaesed").

Või kuidas ta kuulutab kultuurilise järjepidevuse katkemist järgmise põlvkonna suureks sirgudes ("Hüvasti, postmodernism!")! See, mida ta kirjutab maailma tunnetatavusest läbi keele, läbi mõistete, on ju õige, aga miski peale SF-i ei inspireeri ega põhjenda niisugusi futuristlik-eshatoloogilisi lõppjärelduksi.

Omamoodi musternäide on miniessee kinkimise ja kauba seostest, mille puhul on minu arvates tegemist retooilise luulega, kus reaalsed ajaloolised suhted on asendatud prohvetliku jutlusega. Lausa iroonia, et "Kink ja kaup" on pühendatud Juri Lotmani mälestusele.

Linnarit näib painavat noorteprobleem. Üks kõige olulisemaid kirjutisi selles raamatus on kahtlemata "Uued kohtunikud", kus L.P. sedastas endast 10 aastat vanema Mati Undi "tundlakesete" atrofeerumist. Miks ta seda tegi? Mind ei huvita praegu, kas L.P. väited on õiged või valed. Mind huvitab, miks ta sel teemal sõna võttis? Teadusest on teada, et aine "tõmbab" uurijat ligi, st inimesel peab olema mingi alateadvus-

lik soodumus oma alaga tegelda. Ilmselt on nii ka kriitikutöös. Sest on suur vahe, kas keegi mõtleb millestki teataval viisil, kas ta ütleb seda ausalt välja, kui seda tema käest küsitakse näiteks intervjuus, või kui ta haarab sule ja kirjutab. Linnaris tundsin ma sel hetkel verejalu.

Mida ütlevad need uued kohtunikud Linnar Priimäe enda kohta – kes ta ihalevalt-lootusrikkalt viitab Derek Jarmanile, kelle filmidest olla aimata, et noortest on siiski võimalik veel aru saada? – Tüdinud noored Nerod on juba endast märku andnud (vt *Postimees*, 24. aprill 1996). Õnnetuks saab too, kes oma nina kellegi teise järele sätib, olgu selleks teiseks kes tahes – kasvõi niinimetatud noored. Selles võistluses jääd kaotajaks niikuinii.

"Mälestusi Euroopast" jõudis poodidesse nobedalt ja puhtalt, kui raamat iseenda õigustes. Välisilmelt on see kahtlemata üks esteetilisemaid, mida viimasel ajal näha olnud. Jüri Okase peaaegu sümmeetriline hõbedane ruut, nagu segu mõnest Fordi mudelist ja EV-aegsetest Nobeli laureaatidest. Raamatu erinevad sisuosad on trükitud erineval paberil. Muidugi tagamõttega. Klassikalisemad käsitlused on paremal läikivamal paberil, tänapäevased, mõneti *pulp*'i käsitlevad aga viletsal niiskust imaval paberil. Kindlasti ei ole juhus, et raamatus puudub nimeregister ja tööde bibliograafia, mida muidu säärase raamatu puhul iseendastmõistetavaks peetakse. Seegi kuulub arrogantse ja süüdimatusse autorihoiakusse. Näete, tahan – võin ka nii. Eks teinekord või ka teistmoodi vuhtida. Praegu aga – raamat on teie ees, mina

ta kirjutasin, teie olge valmis lugema ilma igasuguse halinata ning hinnaalanduseta. Võtke mind või jätke! Autor oleks nagu koos ilmutamisega vabanenud moraalsest vastutusest oma kirjutatu ees, oleks sellest nagu üllalt võõrandunud. Pole enam tema asi.

Linnar Priimäe fenomeni ei saa käsitleda ainult selle raamatu raames. Tema tegevus kannab päevast päeva vilju ning ta positsioon kasvab kiiresti. Just selle kirjatüki toimetusele loovutamise aegu ilmus *Päevalehes* (23. aprill 1996) L.P. ülikriitiline kommentaar Riigikogus menetletavale reklaamiseadusele, mille kohta olevat öelnud "seda ette valmistanud majanduskomisjoni esimees Tiit Made, et tulemus sai täpselt nii hea, nagu on selle tegijad".

Ma kangestusin. Sest mina olin kogu aeg arvanud, et seadused peavad saama nii head, nagu seda on rahvas, kellele neid tehakse. See lause on nii pöörane, et nullib ära kõik järgnevad etteheited seaduseelnõule, mis on tehtud just lähetuvalt loogilisest mõtteviisist, viimase üksiksätete absurdusele osutades. Seda lauset lugedes kangastus mulle, et ma olen ühes hoopis teises riigis 30. aastate algul – seal, kus toimub kohtuprotsess Oskar Lautensacki ja juudi ajakirjaniku Paul S-i vahel Feuchtwangeri romaanis.

Milles on Linnar Priimäe paradoks? Ühelt poolt mõistuslikkus ja kõrgintellektuaalsus euroopa kultuuri valgustuslikus vaimus. See on selge ja hele pool, vaimu pool. See ilmneb tema uurimuslikes kirjutistes. Samas tõmbab teda hoopis teisale – irratsionaalsuse, fatalismi ja müstika poole. See on hämar ja tume, kehainstinktide pool. Väike tsiitaat vaid veel: "Tegemist on enneolema-

tu pöördega inimteadvuse ajaloos. Mitte keegi ei oska öelda, kuhu see meid võib välja viia. Meil jääb vaid olla veendunud selle murrangu kõrgemas seaduspärasuses ja püüda sellele, mis toimuks meietagi, mitte jalgu jääda" ("Keha keel", lk 130). Kas pole seegi saatuselahus kuidagi tuttav?

Kokkuvõttes ei pääsegi ma mööda autori eetilisest hoiakust, kusjuures viimast käsitan ma praegu äärmiselt avartalt. Kunagi ammu, juba enne selle raamatu ilmumist ütlesin autorile ühes eravestluses, et Linnar on kirjutajana liiderlik. Jaa. Ta on vaimuihar ja sübariit. Ta naudib paradokse samal määral ja samal kombel nagu jesuiit Naphta Thomas Manni "Völumäes". (On ju näiteks kaks eri asja, kas – hoomates kõiki-de asjade suhtelisust, tunda selle ees aukartust või viskuda sellesse uude vabadusse nagu narkootikumiuima, pea ees, ja seda naudiskleda.) L.P. väliselt äärmiselt objektiveeritud laadi all on varjul äärmine subjektiivsus. *Ratio*-kometerii varjab tundekoketeriid. Päril haruldane kombinatsioon.

Ometi – L.P. räägib nii sugestiivselt, nii efektselt ja õpetatult, et õhema kultuurikihiga inimesed võivad teda uskuma jääda *kõiges*, mis ta ütleb. (Kordan – osa on vaieldamatult omandamist väärt!) Seepärast tundub mulle, et peaksin inimesi Priimäe eest hoiatama. Sest too on andekas ja liiderlik. Aga ma tean, et sest hoiatusest poleks vähimatki kasu. L.P. saaks lisaks pornograafia-, reklaami- ja teiste seaduste tegijatele veel ühe ironiseerimisaine. "Sest krunni ja prilliga Fabian tahab täiskasvanud inimesi õpetada ja kaitsta nende endi eest," ütleks ta. Las siis *show* läheb pealegi

edasi. Kirjanduslikus mõttes on see väga huvitav.

LAURIS KAPLINSKI Teoloogias ja sellest, mis päriselt oli

UKU MASING. EESTI USUND. Ilmamaa, Tartu, 1995. 224 lk. Hind 59 kr.

Talk-show on õige sõna.

Masing on kahtlemata tähelepanuväärne ega mahu mingitesse raamidesse – nii ka tema raamat. Ei ole ta käsiraamat, ei ole ta õpik, ei ole ta teaduslik uurimistöö. Nagu ytleb järelsõna, on tegemist loengukonspektiga. Ehk siis ikkagi teadus? Vist mitte. Pigem teadusemehe mõtisklused teadusealaga piirnevates kysimuis. Aga kus on siis see teadus? Seda tahaks lugeda!

Usuteadusega on lood nii, nagu nad just on. Usk on usk ja teadus on teadus. Usuteadus pole ei see ega teine, olgugi et Heidegger ta kahtluseta täppisteaduste juurde liigitab. Usk on midagi enam kui teadus, või on teadus enam kui usk, või on mõlemad yheväärsed, aga kuidagi tundub nii, et nad ei saa olla kõrvuti. Ma jagaksin selle raamatu kolmeks mõtteliseks valdkonnaks – etnoloogia, teoloogia ja mytoloogiakabalistika. Ning nõustudes, et teos on põhjalik kõigis neis kolmes valdkonnas, leian ometi, et seal ei räägita mitte sõnagi eesti usundist. Sest usund ei ole ei teoloogia ega etnoloogia ega mystika

ega suuda ükski neist täppisteadustest ka usundi kohta midagi ytelda.

Ja ma ytleksin veel, et on olemas täppisteadus, mis suudab usundi kohta midagi ytelda, ja selle nimi võiks olla teoreetiline šamanism. Nimetatud raamat praktiliselt läheb mööda šamanistlikest võimalustest ja seetõttu ta ka usundist midagi rääkida ei saa. Võib-olla on asi selles, et Masing oli kristlane ja kristlikkus dikteeris talle siin mingi kitsaskoha.

Etnoloogiline küsimus raamatus kõlab: Kuidas ja mida muinasugrilased uskusid?

Teoloogiline küsimus kõlab: Milline oli nende suhe jumaliku valdkonnaga ja kujutus sellest?

Mytoloogiline küsimus kõlab: Miks oli see kõik just niimoodi?

Ja religioosne küsimata jäänud küsimus kõlab: Kuidas asi ikkagi tegelikult oli?

Etnoloogia vaatab meie esivanemaid nii, nagu nad olid. Etnoloogia dogma ja summa on rahvaluulearhiiv. Seal ja ainult seal on kirjas see, mis päriselt oli, ja seda kasutatakse mõõdupuuna, millelt tagasi lykata spekulatsioonidele.

Mytoloogia on eelkõige etymoloogia. Mytoloogia lähtub sõnadest, keelest ja mõtlemisest. Ta puutub igal sammul kokku religioosse põhiprobleemiga – kuidas asjad tegelikud olid –, aga erinevalt religioonist eeldab, et asjad peavad olema kuidagi omavahel seotud. See seos ilmneb kõige paremini tekstide ja sõnade puhul. Tekstid ja sõnad on, kuid ei teki iseenesest. Nad pärinevad autoriteetsest allikast. Etymoloogia peab selleks autoriteediks pä-

ritolu. Sarnased tekstid ja sõnad on pärit yhest allikast.

Teoloogiat (polyteoloogiat) on kõige raskem omaette valdkonnana piiritleda. Kuid siiski kasutab ta mingit piiratud mõistetevõrku, mis kyll omades teatavaid seoseid mytoloogia ning etnoloogiaga ei taandu ometi nendele. Teoloogia tegeleb yleloomulike olenditega rohkem nende endi pärast, mitte niivõrd pyydest kirjeldada seda, mida muinasugrilased tegid. Teoloogia, rääkidest elavast laibast, keskendub enam elavale laibale endale kui uskumisele- arvamisele ja selle kõige päritolule.

Kristlik teoloogia pyydvat avada kristlikkust kui spetsiifilist olemisviisi.

Teoreetiline šamanism pyyab siis ilmselt avada (vabandatagu mind paralleeli pärast) muinasugrilaste religiooni, aga mitte spetsiifilise olemisviisina, vaid isenesest lähtuvalt. Teoreetiline šamanism peab olema enne igasugust folkloori, mytoloogiat ja teoloogiat ja neist sõltumatult. Folklooril võib olla seos religiooniga, aga ei pea seda olema. Teoreetiline šamanism käsitleb muinasugrilaste usundit sõltumata ajast, ajaloost ja rahvaluulekogudest.

Seda saavutab teoreetiline šamanism yhe olulise küsimisviisi kaudu – see on "kas"-küsimus.

Folkloor muutub usuteaduseks siis, kui ta pystitab küsimuse "kas Tarapita syndis Ebavere mäel ja lendas siis Saaremaale?"

Nagu öeldud, Masing seda küsimust ei kysi. Võib-olla on ta lihtsalt ettevaatlik ja ei soovi seda teha, sest seda küsimust kysides on raske balansseerida muinasugriluse ja kristlikkuse vahel, vaid peab kalduma otsustavalt yhele või

teisele poole. Masingus võib-olla oli rohkem muinasugrilast kui heale kristlasele kohane ja seepärast jättis ta teadlikult osa asju välja – mitte lihtsalt sellest raamatust, vaid yleldse. Nii syndis *talk-show* eesti usundist. Ja kuna ei olnud kysijat, vaid lihtsalt monoloog, ei tea me, kas see *show* on avameelne või mitte. Masing armastas mystikat enese sees ja ymber, osalt auahnusest, osalt niisama.

"Eesti usund" on võrdleva usundiloo õpperaamat niivõrd, kui võrdlev usundilugu on kristliku teoloogia distsipliin. Mõnevõrra on ta ka etnoloogia õpperaamat, aga Masing käib vist liiga meelevaldselt ringi etnoloogia uurimismeetoditega.

Mida selle raamatuga siis ikkagi peale hakata?

Kõige targem on ta läbi lugeda, läbi mõtelda ja pähe õppida. Masing oli erakordne erudiit ja seda osalt nimelt seetõttu, et tema õppis kõik pähe. Kui seda praktikat jätkata ka teiste raamatutega, võib igayks lõpuks ise kirjutada oma traktaadi. Millegi samaväärsega peaksid kõik hakkama saama, sest peale mälu ja fantaasia selleks palju vaja ei lähe. Mõistust on tarvis siis, kui tuleb välja mõtelda midagi täiesti uut, aga seda ei leia ka Masingu teaduslikest töödest. Kui, siis ainult ilukirjanduslikust loominguist, ja sellega ei peagi igayks hakkama saama.

AAP NELJAS

Ameerikat avastamas

ALEXIS DE TOCQUEVILLE.

Tähelepanekuid Ameerika demokraatiast. Tõlkinud Henno Rajandi. Hortus Litterarum, Tallinn, 1995. 408 lk. Hind 44.25.

Krahv Alexis de Tocqueville reisis Ameerikasse umbes poolteistsada aastat tagasi. Ta oli noor aristokraat, vana suguvõsa uhke esindaja, kes siiski vaistlikult tajus, et revolutsiooni ja Napoleoni üleelanud Prantsusmaal ei tule "vanad head ajad" enam kunagi tagasi. Ja ta püüdis näha tulevikku, liikudes ruumis Vanast Maailmast Uude Maailma, kus oli loodud unikaalne demokraatliku riigikorraldusega riik.

USA oli siis alles kasvueas nooruk, kes pingutas oma muskleid ja otsis kohta maailmas. Praegune USA on juba vanemas keskeas, elutargem ja skeptilisem, kuid pole sugugi veel kaotanud teotahet ja usku oma noorusunistusesse. See Ameerika noorusunistus, mis inglise keeles on tuntuks saanud kui *American dream*, ühendab endas kummalises seoses vabaduse ja võrdsuse ideaale. Usk sellesse, et igaüks, kel on piisavalt pealehakkamist, teotahet ja õnne, võib saada ajalehepoisist miljonäriks, on seniajani magnetiks, mis toob üle maailma kokku kõigist rahvustest ja rassidest inimesi, kes tahavad Ameerikas oma õnne proovida. USA-s nähakse kasvupinnast, kus igaüks oma unistusi ise saab takistamatult hakata teoks tege-ma, kui vaid piisavalt pealehakkamist on.

Selle maa kakssada aastat kestnud stabiilsele arengule on kindla aluse loonud lisaks soodsatele ajaloolistele tingimustele ka angloameeriklaste juba koloniaalajast peale demokraatia põhimõtetele tuginev ühiskonnakorraldus. Võrreldes teiste suurte kaasaja demokraatiatega on USA puhul silmatorkav see, et vaatamata riigi tormilisele majandusarengule ja tõusule juhtivaks üli-riigiks on sisepoliitika toiminud suuremate vapustusteta. Ainsas suuremas sisekonfliktis, 19. sajandi keskpaiga kodusõjas Põhja ja Lõuna vahel säilitasid mõlemad vaenupooled demokraatliku riigisüsteemi. Orjade vabastamise kõrval tähendas Põhjaosariikide võit ka föderalistliku arengusuuna lõplikku pealejäämist võitluses konföderatiivse ehk osariikide õigusi rõhutava suunaga. Uurides demokraatliku ühiskonnakorra olemust leidis Tocqueville, et selle kõige iseloomustavamaks arengutendentsiks on aina laieneva võrdsuse taotlus. Võrdsuseaade võib kas püüda vähemaid suurematega ühele pulgale tõsta või sütitada nõrkades soovi kiskuda tugevad alla oma tasemele; viimasel juhul hakkavad inimesed eelistama võrdsusele vabaduses võrdsust orjuses (lk 52). USA saavutuseks pidaski ta seda, et võrdsusetaotlus ühiskonnas oli suudetud ühendada isikuvabaduse tagamisega ja garantiidega enamuse türannia vastu. Ta leidis, et üha süvenevat võrdsusetaotlust ühiskonnas koos sellest tuleneva valitsusvõimu järkjärgulise tugevdamisega võivad takistada ainult vabad institutsioonid (sõltumatud omavalitsused ja kohus) ja kodanikuühendused. Tendentsi, kus demokraatliku

riigi valitsus hakkab kõikjal asendama kodanikuühendusi, pidas ta äärmiselt ohtlikuks, sest siis ei ähvarda oht mitte üksnes kaubandust ja tööstust, vaid ka rahva kõlblust ja mõistust (lk 276). 20. sajandi lõpust ajaloole tagasi vaadates pole raske tõdeda nende tähelepänekute õigsust. Kommunistliku diktatuuri kehtestamise tegi ju võimalikuks paljudele intelligentidest revolutsionääridele nii hingelähedane inimeste täieliku võrdsustamise taotlus, mille nimel oldi valmis loobuma isikuvabadusest. Ja ka paljude heaoluühiskondade arenguvalu näib tõestavat, et paljude positiivsete muutuste kõrval toob "hooldajariigi" mudel pikemas perspektiivis kaasa bürokraatia kasvu, maksukoorma suurenemise ja sellega kaasneva kodanike omaalgatuse ja ettevõtlikkuse languse, mis hakkab ähvardama ühiskonna üldist toimimist. Üheks kindlaks põhjuseks, miks varandusliku võrdsustamise teooriad Ühendriikides kõlapinda ei leidnud, pidas Tocqueville varanduste kiiret ringlemist, kus õnn harva kahele põlvkonnale järjest naeratab. Just seda majanduslikku mobiilsust hakkabki kasvajana vohav ja kõike reguleeriv riigiaparaat pidurdama, takistades ettevõtete loomulikku eluringet ja lämmatades kodanikes soovi ja vajadust üksi või kollektiivselt ükskõik mis elualal midagi ära teha — sest kui on olemas ametnikud, kes ühte või teist asja peavad lahendama, miks peaks siis lihtinimene pingutama.

Kõige ohtlikumaks demokraatiaga kaasnevaks nähtuseks pidas Tocqueville valitava enamuse absoluutset võimutäiust ja leidis, et selle toimet tuleks pidurdada. Tocqueville pidas ohtlikuks

põhimõtet, mis annab riigivalitsemise asjades enamusele õiguse teha ükskõik mida, ka ebaõiglasi seadusi, ja leidis, et kui vabadust Ameerikas eales ähvardab surmaoht, siis on selleks enamuse kõikvõimsus, mis viib vähemuses olijad meeletele ja sunnib neid abi otsima vägivallast. Ta tsiteerib James Madisoni, kes "Föderalistis" kirjutab, et "vabariikliku riigikorra ülesandeks on kaitsta ühiskonda tema valitsejate rõhumise eest, aga niisama oluline on kaitsta ühiskonna üht osa teise osa võimaliku ülekohtu eest. Õiglus on eesmärk, mille poole peab püüdlema iga valitsus" (lk 154).

Täpsuse huvides tasub märkida, et sel ajal vastandati poliitilises teoorias selgelt konstitutsioonilist vabariiki ja vahetut ehk otsest demokraatiat.

Vaadates tänapäeva Ameerikat näeme, et kunagine Tocqueville'ile silmahakanud rahva ja riigivõimu ühtsus on kadumas. Üllataval kombel ei juhi rahulolematute esirinda mitte vähemused, kelle aktiivsuse kõrghetk oli 50.–60. aastatel, vaid Ameerika ühiskonna tugisambaks peetavad WASP-id, anglo-ameerika valged keskklassi protestandid, põhiliselt mehed, kes moodustavad töötegijate ja maksumaksjate enamuse. Just selle rühma meelest võõrdub föderaalvalitsus üha enam "tavalisest ameeriklasest" ja tema võimu oleks vaja oluliselt kärpida, võim tuleks viia üle osariikidesse ja maksukoormust alandada. Äärmuslikult väljendub see tendents eelkõige traditsioonikindlamates Lääne- ja Lõunaosariikides, kus maapiirkondades levib relvastatud omakaitseüksuste loomine ja föderaalvalitsust kahtlustatakse lausa isikuvaba-

duste likvideerimise vandenõus. Nii pole imestada, et tänapäeva Ameerikas naudib kõige laialdasemat toetust National Rifle Association, organisatsioon, mis kaitseb iga ameeriklase õigust omada ja kanda relva. On ju relvakandmise õigus olnud juba ajalooliselt Ameerikas üksikisiku iseseisvuse märgiks suhtes riigivõimuga ja kauboi kahe revolvriga puusal vaba inimese sümboliks. Siit ka ameeriklase soov haarata püstol enda kätte ka kuritegevuse ohjeldamise valdkonnas, mida enamikus Euroopa riikides enesestmõistetavalt ametivõimude ainukohuseks peetakse.

Tänapäeva Ameerika pikkade ja kulukate kohtuprotsesside taustal võib tunduda ehk üllatav, et Tocqueville pidas oluliseks elukutseliste juristide osa demokraatliku riigi liialduste ärahoidmisel. Demokraatlikus ühiskonnas on juristidel kergem poliitikas ja seadusloomes kaasa lüüa erialase ettevalmistuse tõttu, samas muudab seadustega tegelemine igapäevases töös nad mõnevõrra formalistideks ja konservatiivseteks. Peamiselt mõjutavad juristid poliitikat siiski kohtute kaudu, eriti aitab sellele kaasa USA vandekohtute süsteem, kus iga päevakajaline protsess võib omandada ka poliitilise tähtsuse. USA-st on meiegi põhiseadusesse jõudnud konstitutsioonikohtu põhimõte, mis lubab kohtuvõimul demokraatliku parlamendi poliitilisi kõikumisi ja äkkotsustusi tasakaalustada.

Tocqueville'i-aegsest kahtlasest uuendusest, mille eeliseid ja paratamatust raamatu autor igal leheküljel tõestama peab, on demokraatia nüüdseks muutunud aksiomaatiliseks tõeks ja ras-

ket tõestamiskoormat kannab hoopis see, kes Läänest üle maailma levinud ühiskonnakorraldusele mingit alternatiivi üritab pakkuda, olgu see siis ökodiktatuur või islamivabariik. Francis Fukuyama kuulutas Lääne liberaalse demokraatia ajaloo arengu lõppsaavutuseks. Ometigi on kõik demokraatia arengu probleemid ja ohud praegugi

sama teravalt päevakorral kui 19. sajandi alguse Ameerikas ja Tocqueville'i raamat kasulik lugemisvara igapähele, kes mõnes demokraatlikus riigis toimivate seaduspärasuste kohta head ülevaadet tahab saada – eks igaüks ise otsusta, mis veel ajakohane ja mis aegade tuulest viidud.

"VIKERKAARE"
varasemaid
numbreid saate osta
"Vikerkaare"
toimetusest
Voorimehe tänav 9.
"Vikerkaare"
aastakäikudest on
saadaval:
1987 1,5,9
1988 9
1989 1,2,4,7-12
1990 1-10
1991 1-12
1992 2,3,5,6,7,10-
12
1993 1-5, 11, 12
1994 1-4, 12

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 60 13 18.

Marika Mikli 60 12 86.

Kajar Pruul 60 12 86.

(Tartus teisip reedeni kell 14-16 431 373).

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.

Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printall", Pärnu mnt 67a, Tallinn.

"Vikerkaar" nr. 5-6/1996.

Hind 16 krooni.

Vikerkaar

5-6/1996

